

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ
АКАДЕМИЯСЫ**

Кол жазма укугунда

УДК: 372.881.111.1(575.2) (043.3)

АБДЫБЕКОВА НУРМИРА АБДЫБЕКОВНА

**АНГЛИС ТИЛИ САБАГЫНДА ДЕНЕ ТАРБИЯ
БАГЫТЫНДАГЫ СТУДЕНТТЕРДИН КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын

изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчи:

педагогика илимдеринин доктору,

профессор Добаев К.Д.

Бишкек-2019

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	3
БИРИНЧИ ГЛАВА. КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫНЫН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	
1.1. Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери.....	10
1.2. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун абалы.....	27
Биринчи глава боюнча жыйынтык.....	48
ЭКИНЧИ ГЛАВА. СТУДЕНТТЕРДИН КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРДЫ ИШКЕ АШЫРУУНУН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА ИЗИЛДӨӨ МЕТОДДОРУ	
2.1. Дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын изилдөө методдору.....	49
2.2. Дене тарбия багыты боюнча Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү мамлекеттик стандартын, окуу программаларын жана окуу китептерин анализдөө.....	58
2.3. Англис тилин окутуу аркылуу болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары....	85
Экинчи глава боюнча жыйынтык.....	97
ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА. АНГЛИС ТИЛИ САБАГЫНДА ДЕНЕ ТАРБИЯ ДЕНЕ ТАРБИЯ БАГЫТЫНДАГЫ СТУДЕНТТЕРДИН КЕСИПТИК КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТ ЖҮЗҮНДӨ ТЕКШЕРҮҮ	
3.1. Эксперименттик изилдөөнү уюштуруунун мазмуну.....	99
3.2. Дене тарбия багытындагы студенттерди кесипке багыттап окутуунун технологиялары.....	122
3.3. Педагогикалык эксперименттик изилдөөнүн жыйынтыктары.....	142
Үчүнчү глава. боюнча жыйынтык.....	157
КОРУТУНДУ	160
ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР	163
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР	164
ТИРКЕМЕЛЕР	

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргызстан бүгүнкү күндө улам кеңири кулач жайып бара жаткан ааламдашуунун алкагында, чыгыш жана батыш Европа өлкөлөрү менен саясий, экономикалык жана маданий эл аралык карым-катнаш мамилелерди түзүү менен дүйнөлүк мейкиндикте өз ордун аныктоодо. Билим берүү системасы ааламдашуу шартында өз ордун таба билген, кесиптик жана башка социалдык мамилелерди жөндөп кете ала турган, чет тилинде эркин сүйлөгөн, башка маданияттардын өкүлдөрү менен чет тилдерде кесипкөйлүктө баарлашууга даяр, компетенттүү кесип ээлерин даярдоого милдеттүү. 2018-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын улуттук өнүгүү стратегиясында билим берүү системасындагы кескин өзгөрүүлөр коомдук жашоо тиричилик чөйрөсүндө эл аралык тилдерди колдонуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү менен «Көп тилдүүлүк өсүп келе жаткан муунга терең глобалдык процесстерге биригүүгө мүмкүнчүлүк берет», – деп белгиленген [108, 27-б.]. Мунун өзү Кыргызстанда чет тилдерин, өзгөчө англис тилин өздөштүрүү аларды илимде, билим берүүдө, искусстводо, спортто, жарнамада, туризмде, басма сөз жана башка тармактарда кеңири колодоно билүү талабын актуалдаштырат.

Чет тилинде эркин сүйлөө-бардык профилдеги адистер үчүн келечек иштерине кеңири жол ачат. Алардын ичинде спортчулар, дене тарбия адистери үчүн коомдук-саясий, окуу-кесиптик, социалдык-өндүрүштүк, илимий, маданий, инвестициялык багыттарында англис тилин билүүнүн мааниси зор.

532000 дене тарбия багыты боюнча Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү мамлекеттик стандарты алган билимди практикада, уюштуруучулук-тарбиялык, машыктыруу процессинде колдоно билүүсү керектиги жана базалык бөлүмдөгү «Гуманитардык социалдык жана экономикалык» сабактардын ичинен чет тили сөзсүз окулушу керек», – деген талап коюлган [21]. Студенттер чет тилинин ийкемдүүлүгүнүн негиздерин, тилдин грамматикасын, лексикасын жана студенттердин сөз байлыгы 2000 сөздөн кем эмес турмуштагы, коммуникация чөйрөсүндөгү кесиптик кеп

ишкердүүлүккө, негизги спорттук терминологияны өздөштүрө билүүсү жөнүндө айтылат.

Буга чейинки бай тажрыйба көрсөткөндөй, Кыргызстандын спортчулары спорттук мелдештерге катышып, дүйнөлүк чемпионаттарда, кышкы жана жайкы Олимпиядаларда өлкөбүздүн байрагын жогору көтөрүп, өлкө атынан жеңиштерди камсыздап келет. Мунун өзү кайсы өлкөгө барса, кайсы элдердин өкүлдөрү менен бет маңдай келишсе, дал ошол элдин тилинде сүйлөө билүү зарыл экендигин билдирет.

Чет тилдерин, анын ичинде англис тилин жогорку окуу жайларда окутууну өркүндөтүү бизге чейин Е.И. Пассов, Г.В. Рогова, Г.В. Костомаров, И.В. Рахманов, Л.С. Крючкова, Н.В. Мошинская, Т.И. Капитанова, А.Н. Щукин, Л.В. Московкин, В.И. Капинос, Н.Н.Сергеева, М.С. Соловейчик, Г.А. Золотоя жана башка орус окумуштуулардын эмгектеринде лингвистикалык, философиялык, педагогикалык аспектиден изилденип келгендиги белгилүү. Англис тилин экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыккан жана тилди окутуунун педагогикалык-психологиялык негиздерин изилдеген психолог-окумуштуулар: Л.С. Выготский, Л.Н. Леонтьев, В.А. Артемов, Б.В. Беляев, И.А. Зимняя, В.А. Немов сыяктуулардын эмгектеринде ар кандай аспектиде талдоого алынган.

Чет тилдерди өздөштүрүүнүн социалдык аспектилери Кыргызстандык окумуштуулардын эмгектеринде да каралган. Алардын ичинде инсандын жалпы педагогикалык даярдыгына байланыштуу этнопедагогикалык, социалдык-педагогикалык компетенттүүлүк маселелери Н.А. Асипова, А. Алимбеков, А.Т. Калдыбаева, Т.В. Панкова ж.б. эмгектеринде орун алган.

Болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоо боюнча А.М. Мамытовдун, К.Ч. Джанузаковдун, Т.Т. Иманалиевдин жана башка окумуштуулардын эмгектери өзгөчө мааниге ээ.

Ал эми компетенттүүлүк жана андагы тилдик даярдык маселелери К.А. Биялиевдин, К.Д. Добаевдин, М.Х. Манликованын, Ж.А. Чымановдун, В.И. Мусаеванын эмгектеринде чагылдырылат.

Ошону менен бирдикте окуучулардын англис тилдерин окутуунун А.А. Бекбалаев, С.Ш. Гараев, М.Л. Мухарова, айрыкча англис тилин окутуу методикасын жакшыртуу жолдору К.Б.Алдашева, А.А. Жолчиева, Н.П. Ким, Ремзи Адсыз, Н.К. Сартбекова ж.б. бир катар эмгектеринде ар тараптуу талдоого алынган.

Илимий иштердин ичинен биздин изилдөөбүзгө логикалык жана мазмундук жактан жакын англис тилин окутуу процессинде коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу көйгөйлөрүнө арналган: Н.К.Сартбекованын, Кыргызстанда азыркы техникалык адистин кесиптик даярдыгынын жогорку деңгээлин камсыздоого мүмкүнчүлүк берүүчү «Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери» аталышындагы докторлук диссертациясы студенттердин компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык негиздерин аныктоого багытталса, А.И. Джунусованын диссертациялык иши спортчулардын кесиптик баарлашуусун калыптандырууга багытталган, Эржан Таштын «Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары» аттуу диссертациялык иши, М. Акбулут тарабынан 9-10-класстардын окуучуларынын англис тилин үйрөнүүгө болгон мотивдери жана таанып билүүсүн арттырууга багытталган изилдөөлөрдү атоого болот. Бирок, жогоруда белгиленген изилдөөлөрдө англис тилин өздөштүрүү аркылуу дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу маселелери атайын изилдөө предмети катары карала элек.

Бүгүнкү күндөгү атайын жүргүзүлгөн изилдөөлөр чет тилдери аркылуу студенттердин социалдык даярдыгын, анын ичинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууда айрым **карама-каршылыктардын** бар экендигин көрсөттү:

- англис тилинде эркин сүйлөй алган ар тараптуу өнүккөн жөндөмдүү дене тарбия адистерине зарылчылык болгон менен педагогикалык жогорку окуу жайларда англис тилиндеги коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун бирдиктүү педагогикалык системасынын жоктугу;

- дене тарбия багытындагы студенттерде чет тилин билүү талабынын актуалдашуусу менен алардын технологиялык жактан жетиштирүү жолдорунун иштелип чыкпагандыгы;

- англис тилинин коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу мүмкүнчүлүктөрүнүн зор экендигине карабастан, дене тарбия багытында жогорку билим алып жаткан студенттерде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын аныкталбагандыгы ж.б.

Жогоруда белгиленген карама-каршылыктар Кыргызстандын ЖОЖдорунда дене тарбия багытында билим алып жаткан студенттердин чет тилдеги коммуникативдик компетенттүүлүктүн ажырагыз көрсөткүчү болгон кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу проблемасынын бар экендиги диссертациялык иштин темасын «**Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары**» деп аныктоого түрткү болду.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы: Диссертациялык иштин темасы 2012-2017-жылдары Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын педагогика, психология, спорттун тарыхы жана менеджменти кафедрасынын илимий-изилдөө планы менен байланышкан.

Изилдөөнүн объектиси: англис тили сабагында дене тарбия багытындагы адистерди даярдоодогу билим берүү процесси.

Изилдөөнүн предмети: дене тарбия багытында окуган студенттердин англис тили боюнча кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: англис тили сабагында дене тарбия багытында окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын илимий-теориялык жактан негиздөө жана алардын эффективдүүлүгүн эксперимент аркылуу тастыктоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздерин теориялык жактан аныктоо.

2. Дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

3. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун технологиясын иштеп чыгуу.

4. Болочок дене тарбия адистердин кесиптик жактан кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперимент аркылуу тастыктоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы: англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери талдоого алынып, алардын кептик, тилдик, социалдык-маданий жана таанып-билүү компоненттери аныкталды; дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталып, аларды ишке ашыруунун методдору иштелип чыкты; англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун технологиясы, коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу боюнча көнүгүүлөр системасын камтыган окуу курал иштелип чыкты; англис тилин окутуу аркылуу болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары жана технологиясы педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, илимий-педагогикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык баалуулугу: англис тилин кесипке багыттап окутуунун илимий педагогикалык негиздерин тереңдеп түшүнүүгө жана анын жоболорун педагогика илимине, билим берүү тажрыйбасына киргизүүгө, жаңы муундагы дене тарбия мугалимдерин, машыктыруучуларын даярдоого салым кошот, Мамлекеттик билим берүү

стандарттарынын адистиктерди даярдоо боюнча социалдык жана тилдик компетентүүлүгүн байытууга жана ишке ашырууга өбөлгө түзөт. Дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары жана модели педагогикалык жогорку окуу жайлардын окуу программаларын түзүүгө, студенттерди окутууда билгичтиктери менен көндүмдөрүн калыптандырууга багытталган сапаттуу кесиптик билим берүүгө салым кошот.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Кыргызстандын ааламдашуу шартындагы жогорку билим берүүгө койгон талаптары болочок адистерди кесипке багыттап окутуу, анын ичинде дене тарбия багытындагы студенттердин чет тилдерде коммуникативдик байланыштарга зарыл болгон англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын, технологиясын иштеп чыгуу көйгөйүн актуалдаштырат.

2. Дене тарбия багытында билим алып жаткан студенттердин англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары, модели, коммуникативдик көнүгүүлөр системасы, окуу куралы.

3. Болочок дене тарбия адистерин англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын натыйжалуугун аныктоо боюнча педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары сунушталат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: автордун жеке демилгеси менен дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий теориялык негиздери тастыкталып, аны ишке ашыруу модели жана педагогикалык шарттары аныктаган; кесипке багыттап окутуунун технологиясы жана «Англис тили» дисциплинасы боюнча көнүгүүлөр системасы, кошумча эки окуу куралы түзүлүп жарык көргөн жана педагогикалык тажрыйбага киргизилген.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы: КМДТжСАнын педагогика, психология, тарых жана дене тарбиянын менеджменти жана тилдер кафедрасынын биргелешкен отурумдарында

талкууланды. Эл аралык конференцияларда, тегерек столдордо, FORUM англис тили мугалимдеринин ассоциациясынын семинарларында; студенттер арасындагы олимпиадаларда, бүтүрүү сынактарда практикаланды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: Алынган жыйынтыктар республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, симпозиумдарда илимий баяндамалар аркылуу «Көчмөндөр цивилизациясы: эпостук чыгармалар жана спорттун түрлөрү» (Булан-Сөгөттү, 2014); «Филология менен чет тилдерин окутуунун актуалдуу маселелери» (Алматы, 2015); «Современные тенденции развития массового спорта и спорта высших достижений в новых условиях стран ШОС» (Бишкек, 2015); «Орто жана жогорку окуу жайларында билим берүү процессинин актуалдуу проблемалары» (Бишкек, 2015); «Мамлекеттик тил-мамлекеттүүлүктүн негизи» (Ош, 2015); «Евразийский экономический союз и социогуманитарное сотрудничество» (Бишкек, 2015); «Актуальные проблемы науки, образования, теории и практики физической культуры и спорта» (Бишкек, 2016); «The 3rd International Traditional Turkish Wrestling Symposium and Games» (Кахраманмараш, 2016); «Билим берүү, тарых жана маданият-өлкөнүн өнүгүүсүнө өбөлгө» (Нарын, 2016); «Интегрированный подход в преподавании английского языка для неязыковых специальностей» (Саранск, 5-7 декабрь, 2016); «1st International conference on Actuating Indic Studies for a better World» (Индия, Грейта-Нойда ш., 2018); «Teaching English students in the field of physical culture using multiple intelligence» (Япония, Токио ш., 2018). 32 илимий макаланын ичинен экөө РИНЦ багытындагы журналдарында, бешөө чет өлкөлүк илимий журналдарда чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Диссертация киришүүдөн, үч главадан, ар бир главанын жыйынтыктарынан, жалпы корутундудан жана сунуштардан, 162 колдонулган адабияттардын тизмесинен, 6 таблицадан, 6 сүрөттөн, 10 тиркемеден турат. Диссертациянын көлөмү 163 беттен турат.

БИРИНЧИ ГЛАВА. КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫНЫН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери

Бүткүл дүйнөнү каптаган ааламдашуу процесси жаштарды жана болочок кесип ээлерин чет тилдерин өздөштүрүү аркылуу көп улуттуулук, көп тилдүүлүк, көп маданияттуулук шартында жашап, иштеп кетүү жана компетенттүүлүгүн калыптандырууга өбөлгө түзүү менен бирге билим берүү тармагына зор талаптарды да коет. Буга байланыштуу ЮНЕСКОнун эл аралык комиссиясынын XXI кылымдагы билим берүүнүн стратегиялык өнүгүүсү жөнүндөгү «Билим-көмүскө байлык» аттуу билдирүүсүндө учурдагы билим берүүнү эң маанилүү милдеттери катары адамдарды бирге жашаганга, мамлекеттер жана этностор арасындагы өз ара көз карандылыкты өзгөртүүгө жардам берүү «... адамды бир жагынан өзүнүн түпкү тамырын, дүйнөдөгү ордун аныктай билүүгө, экинчи жагынан башка маданияттарды сыйлай билүүгө үйрөтүү» талабын коет [<https://www.ifap.ru/library/book201.pdf> дата просмотра 15.03.2019]. Улуттар аралык баарлашуу маселелери чет тилдеринин ичинен англис тили студенттердин социалдык чөйрөсүн кеңейтүү менен, баарлашуу маданиятына, жалпы кептик өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. Тилди үйрөнүү, ал тилде маалымат алуу, сүйлөө, өз оюнду билдирүү, пикирлешүү экендиги белгилүү.

Англис тили адамдардын өз ара пикир алмашуусунун, студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруусунун маанилүү куралы. Тилдерди билүү түрдүү улуттун өкүлдөрүнүн бири-бири менен байланышын, акылдашуусун ишке ашырат. Элдердин кылымдар бою жыйнаган маданий мурастарын, тилин үйрөнүү, кастарлоо интернационалдык тарбиянын да эң негизги белгиси болуп саналат.

1960-жылы өлкөдө биринчилерден болуп англис тилинин окуу программасы кыргыз мектептери үчүн түзүлгөн жана англис жана орус

тилдеринин грамматикасы окутулган. Текстти которуу, анализдөө, фонетикалык, грамматикалык жана лексикалык тапшырмаларды талдоо программага киргизилген. Россиялык окумуштуулар А.А. Леонтьев, И.А. Зимняя кеп ишмердүүлүгү психолингвистиканын негизинде жүргүзүлөрүн айтышкан.

Кыргызстанда 60-70-жылдары Н.П. Ким, Т.Т. Турсуналиеванын башталгыч класстардын окуучулары үчүн «Обучаем английскому языку» аталышындагы окуу китеби чыккан. Кыргыз мектепте окуган окуучуларга арналган китепте көнүгүүлөр системасы грамматикага басым жасоо аркылуу ишке ашырылган [76].

Мындай окуу куралдардын ичинде С.Ш. Гараевдин немис тилинен диалогдук кепти өстүрүүгө арналган 5-класстар үчүн брошюрасы бар [43].

«Англис тили» предмети жөнүндө Совет мектебинин тарыхындагы очерктерде Совет бийлигинин орношу менен билим берүү системасынын өнүгүшүндө Кыргыз эли үчүн чукул өзгөрүүлөр болгондугу баяндалат [46].

«Англис тили» предмети жөнүндө Совет мектебинин тарыхындагы очерктерде белгилүү окумуштуу А.Э. Измайлов мындай деген: «Түркөстан республикасынын Элдик комиссариатынын буйругу менен 1918-жылы 16-декабрынан Семиреченск областынын II баскычтагы мектептеринде төмөндөгү дисциплиналар боюнча окутулган: орус тили, математика, физика, география, тарых, психология, кыргыз тили, француз тили, немец тили, *англис тили*, ботаника, геология, минералогия, химия, зоология, гигиена, гимнастика, ырдоо жана кол өнөрчүлүк». Бир дагы мектепте бир учурда 3 чет тилин, психология, геология, минералогия үйрөнүү муктаждыгы жаралбагандыктан, предметтерди киргизүү мүмкүнчүлүгү болгон эмес [46].

Кыргызстандын орто мектептеринде 1933-1934-окуу жылында «Чет тили» үчүнчү класстан сегизинчи класска чейин 2 саат, 9-10 класста 3 саат окутулган. 1938-жылы декабрда Борбордук комитеттин бюросу чечим кабыл алган: 1939-жылга мугалим кадрларын даярдоо жана кайра даярдоо иш аракеттери жөнүндө 8 айлык мугалимдерди даярдоо курсун даярдоону милдеттендирген, анын ичинде чет тили да бар [46, 211-б].

Фактыларга таянсак, 1947-жылы 19-ноябрда республикалык Министрлер кеңешинин атайын чечими чыккан. Токтомго ылайык *англис тили* көптөгөн мектептерде жайылтылган. 1948-жылы 18% орто мектептерде *англис тили* окутулса, 1952-жылы мындай мектептердин саны 40%га жеткен [46, 230-б.].

«Списком словарных единиц, активно усвоенных в средней школе» көрсөтүлгөн «Англис тили боюнча адистиги тил эмес багыттагы сырттан окуу лексикалык минимуна» салыштырылган [152, 264-б.]. Салыштыруунун жыйынтыгы төмөндөгүдөй: а) 84,8% М.М. Фальковичтин сөздүк-минимумунун тизмеси кыргыз мектептерине; б) 87% тизме «Англис тили боюнча адистиги тил эмес багыттагы сырттан окуу лексикалык минимуна» кыргыз мектептерине жарайт [111, 278-б.].

Эң биринчи англис тили боюнча программалар кыргыз мектептери үчүн 1960-жылы басылып чыккан.

Кыргыз мектептеринин окуучуларында тил үйрөнүү лингвистикалык тажрыйбасы бар, себеби орус тилин мектеп босогосун аттаган күндөн тартып үйрөнүшөт. Бир гана сөздүк менен иштөө аркылуу англис тилин мыкты үйрөнөт деген ойдон алыспыз, себеби окуучулар 100% тилдин фонологиясы, 50% грамматика жана 15% гана сөздүктүн жардамы менен эркин сүйлөөгө болот деген ойду айтат [20, 339-б.].

Т.С. Салихов «Тематическая группировка текстов помогает «объединить произведения, пронизанные общими этическими идеями», это «удобнее для повторения нужной лексики», и, кроме того, это позволяет выделить «общую словарную базу тематически родственных текстов», – дейт [23, 299-б.].

1961-жылы Н.П. Ким 5-класстар үчүн англис тили окуу китебин иштеп чыккан [46, 52-б.].

Билим берүү министри А. Каниметовдун айтуусу боюнча «Акыркы жылдары Фрунзе педагогикалык институтунда 1948-жылы кошумча 2 жаңы факультет ачылган: *чет тили, дене тарбия жана спорт факультети*». 1951-жылы Ош мугалимдер институтунун базасында Ош педагогикалык институту 5 факультет менен ачылган: физика-математикалык, табигый-географиялык,

тарыхый-филологиялык, чет тилдер [46, 140-б.]. Пржевальск педагогика институтун 1968-жылы 10-октябрда 2320 адис бүтүргөн: физик, математик, өндүрүштүн негизи адистиги, орус тили жана адабияты, немец жана англис тили мугалимдери даярдалган. 1968-1969-жылдары В.В. Маяковский атындагы кыз-келиндер институтунда «англис тили» адистиги боюнча даярдоо жүрүп жаткандыгы белгиленген. 80-жылы Кыргыз СССРинде 10 жогорку окуу жайы болгон [141, 100-б.].

1962-жылы В.Б. Волох, М.К. Шлегель авторлор биргелешкен англис тили китебин жана немис тилинен окуу куралын иштеп чыгышкан.

Россиялык окумуштуу А.И. Зимняя 1985-жылы «Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке» аттуу китебинде кеп ишмердүүлүгүнүн бир түрү-сүйлөө ишмердүүлүгүнө психологиялык анализ жүргүзгөн [43].

1990-жылдан бери И.Л. Бим, Л.П. Загорский, Л.Я. Зеня, Н.П. Трубанова, Э.И. Шепель «Иностранные языки в школе» аталышындагы журналды системалуу чыгарып келишет.

1997-жылы 31-мартта №102/1 КРнын Билим берүү жана илим министринин буйругу менен улуттук тест жүргүзүү борбору тарабынан жыйнак иштелип чыккан [45, 159-б.]. Жыйнакты жалпы билим берүүчү мектептердин окуу процессинде жана ЖОЖ жана атайын окуу жайларынын (АОЖ) кабыл алуу сынактарын тест формасында уюштурууда колдонуу үчүн сунуш кылынган англис тили боюнча тест тапшырмалары түзөт. Бардык материал грамматика, лексика бөлүмдөрүнөн, окуу жана түшүнүү үчүн тексттерден идиома, эрудицияга карата суроолордон турат [106, 112-б.].

2003-жылы билим берүү мыйзамы кабыл алынып, мектептерде чет тилдердин бирөөсү окутулсун деген талап коюлган. Азыркы учурда чет тилдеринин арасынан англис тилден башка, немис тили, француз, кытай жана түрк тилдери окутулуп келет. Ал эми жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн чет тили окутуучулардын квалификациясын жогорулатууну талап кылат. 2010-

жылы Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги кыргыз билим берүү академиясы менен бирдикте программа иштеп чыккан.

Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын орус тилинин практикалык курсу кесипке багытталган дисциплина болуп эсептелет, эң негизги максаты кыргыз студенттерге адистиги боюнча тил үйрөтүүгө жана аларды профессионалдык чөйрөдө баарлашууга үйрөтүү [139, 42-б.].

Эгемендүүлүктүн орношу менен билим берүү системасында динамикалык өнүгүү, өзгөрүү пайда болгон: жогорку окуу жайлар 4 эсеге өскөн.

Ал эми 1997-жылы 31-мартта №102/1 КРнын Билим берүү жана илим министиринин буйругу менен улуттук тест жүргүзүү борбору тарабынан жыйнак иштелип чыккан [45, 159-б.].

Акыркы жылдары илимий-изилдөө студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери изилденип, кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын, табиятын аныктоого, иликтөөгө карата монографиялык эмгектер жазылып, диссертациялык иштер корголуп жатат. Чет тилин окутуунун илимий-педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу аркылуу окуу максатына жетүүгө багытталган ишмердүүлүгүнүн калыптанышы Ремзи Адсыз, К.Б. Алдашева, А.А. Бекбалаев, С.Ш. Гараев, Н.П. Ким, М.Л. Мухарова, Н.К. Сартбекова; Эржан Таштын «Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары»; окуу процесси башкаруунун технологиялары С. Гүмүшсой тарабынан изилденген, бирок англис тили предметинде окуучулардын таанып билүү кызыгууларын калыптандыруу, М. Акбулут 9-10-класстардын окуучуларынын англис тилин үйрөнүүгө болгон мотивдери жана анын ар кандай мазмунунун аспектилерине таануучулук ишмердигинин түрлөрүнө болгон мамилесин, окуучулардын англис тилине болгон таануучулук кызыгуусун иликтеген, англис тили боюнча окуу материалдары изилдөөбүзгө таяныч болду. Окутуунун кырдаалдуулугуна өзгөчө басым коюу менен гана анын практикалык баалуулугун, анын ичинде маек кебин (диалогдук кепти) өстүрүүнү натыйжалуу арттырууга болоорун окумуштуулар баса белгилешет. Окумуштуу К.А. Биялиев

кеп жана тилдин байланышын кенен берген. «Табигый тил эки түрдө берилет: 1. виртуалдуу белгилер жана алардын айкалышуу моделдеринин системасы катары; 2. актуалдуу кеп, аталган системанын ишке ашышы, турмушка ашырылышы катары» [8, 34-б.].

Чет тилин окутуу окумуштуулардын эмгектеринде Н.П. Ким, Б.Г. Ананьев, Н.И. Жинкин, И.А. Зимняя, А.Н. Леонтьев, А.А. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Ю.А. Самарин, Т.Н. Астафурова, Н.В. Барышников, И.Л. Бим, Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез, П.Б. Гурвич, Н.В. Кузьмина, В.П. Кузовлев, А.А. Миролюбов, Е.И. Пассов, В.Л. Скалкин, С.Ф. Шатилов, Hymes Norris, Schiffrin Parret.

Э.В. Маслакова ролеванттык илимий методго таянып, спортсмен-студенттердин башка профилдеги студенттерден эмоциялык күтүлгүс кырдаалдык сүйлөшүү менен айырмаланарын айткан. Англис тилине окутуунун мазмуну спорттук багыттагы тематикада болгон. Эксперименттик текшерүүдөн өткөн «Английский для спортсменов» аттуу окуу куралы студенттердин сүйлөө кебин өстүрүүдө эффективдүү болгонун айтат [86].

Ремзи Адсыз «Сравнительный анализ методики обучения иностранному языку учащихся 5-8 классов в общеобразовательных школах Кыргызстана и Турции (на примере английского языка)» докторлук диссертациясын коргоп, эки өлкөнүн окуучуларын англис тилине окутуу менен, салыштырмалуу анализ жасаган.

Т.Н. Сухарева коммуникативдик баарлашуунун стратегиясын иштеп чыккан [142].

А.Н. Савчук «Дене тарбия багытындагы студенттердин профессионалдык баарлашуусун өстүрүү» аттуу макаласында машыктыруучу менен спортчунун баарлашуусу профессионалдык-кырдаалдык, мелдеш аралык жана оюн коммуникациясы аралыгында ишке ашкандыгын изилдеген. Волейболдук терминология мелдеш учурунда профессионал спорттун чеберлери менен машыктыруучунун ортосунда расмий оюндарда жүргүзүлөөрүн айткан [1, 49-б.].

Ал эми Н.К. Сартбекова болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздерин докторлук диссертациясында ачыктаган.

А.И. Джунусованын диссертациясында англис тилинде баарлашууга үйрөтүүнүн үч тепкичтик ыкмасы түзүлгөн; көнүгүүлөрдүн ар кыл түрлөрүн, типтерин жана ыкмаларын иштеп чыккан; видео материалдарды колдонуунун мүмкүнчүлүгүн талдап чыгып, көзөмөлдүн объектисин аныктаган; болочок юрист студенттердин англис тили боюнча кептик компетенттүүлүгүнүн критерийлери иштелип чыккан, англис тили боюнча кептик компетенттүүлүгүнүн мазмундук мүнөздөмөлөрү аныкталган, кесиптик баарлашууда тилдик билимдин калыптанышын текшерүү үчүн тапшырмалардын тутумун сунуштагандыгы айтылат [30, 28-б.].

Л.А. Комлева Волгоград мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын окутуучусунун «Стратегия лингвистической подготовки волонтеров спортивных соревнований» аттуу макаласында эл аралык калыстарды жана 2018-жылдын Дүйнөлүк Футбол Чемпионатына спорттук мелдештердин волонтерлорун англис тилдүү лингвистикалык даярдоонун методикалык ыкмаларын баяндайт. <http://study-english.info/> сайтында англис жана орус тилдеринде футболдун терминдери сөздүгү иштелип чыккан. Бул сөздүктө волонтерлор төмөндөгү рубрикалар аркылуу англис тилин үйрөнүшөт: а) оюнчулар; б) оюн; в) оюндун чеберчилиги; г) жазалоо жана жаракат; д) соккулар; е) мелдештер. Спортсмендер үчүн электрондук окуу куралы 14 блоктон түзүлүп, грамматикалык справочник, фонетикалык блок жана вокабуляр менен берилген [138].

Орус тилине окутуунун практикалык багыты адистиги менен туура жана так багытта окутулушу ж.о.э. окутуунун кесиптик багыты адистиги тил эмес багыттагы студенттердин окуган адистигине жараша окутулушу керек. Ушул максатта изденүүчү Э.А. Супатаева адистиги тил эмес багыттагы студенттер үчүн экология багытында лексико-тематикалык минимум түзгөн, тексттердин

жардамында педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы менен окуу процессине киргизилген [139, 46-б.].

Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын орус тилинин практикалык курсу адистикке багытталган дисциплина болуп эсептелет, эң негизги максаты- кыргыз студенттерге адистиги боюнча тил үйрөтүүгө жана аларды профессионалдык чөйрөдө баарлашууга үйрөтүү [139, 42-б.].

Теориялык механика терминологиясынын материалында түзүлгөн тематикалык минимум-сөздүгү жана сөздүк менен иштөө үчүн методикалык ыкмалар техникалык окуу жайларда практикалык, индивидуалдык сабактарды өткөрүүдө, лекцияга даярданууда жана студенттин өз алдынча иштөөсүндө колдонулат [95, 28-б.].

Окумуштуу К. Биялиев төмөнкүдөй проблемалар бар экендигин белгилейт: «Бүгүнкү күндө жогорку окуу жайлар үчүн мезгил талабына шайкеш келген окутуу жана өздөштүрүү теориясын иштеп чыгуу, тил үйрөнүү деңгээлине жараша окутуунун максаттары менен милдеттерин, анын мазмунун, принциптери менен методдорун, окутуунун формаларын аныктоо каражаттары менен окутуу процессиндеги көзөмөлдөө ыкмаларын иштеп чыгуу жана окутуу технологияларына байланыштуу көптөгөн башка проблемаларды чечүү милдеттери турат»; «...экинчи же чет тилин үйрөтүүдө, биринчи кезекте, бул тилде эң жөнөкөй турмуштук кырдаалдарда маектешүүгө, пикир алышууга, сүйлөшүүгө, б.а. кепке, кеп ишмердикке үйрөтүү зарыл», – деп окутуунун негизги мазмуну катары сүйлөшүүнү (коммуникацияны) белгилейт [8, 15-б.].

Д.Д. Арыпбекова окуу процессинде дискуссиялык баарлашуу структуралык маңыздуу моделдин жардамында ишке ашкандыгын, сабактардын иштелмесинин негизинде жана методикалык колдонмолордун жардамында ишке ашкандыгына токтолгон [5, 20-б.]. Кеп ишмердүүлүгү баарлашуу процессин активдештирүү менен ишке ашкан. Ролдук оюндар жана конференциялар аркылуу студенттердин кебин стимулдоо керек. Дискуссиялык баарлашуу аркылуу инсандын психикалык өнүгүүсү калыптанат. Студенттер бири-бири менен сүйлөшүү учурунда маданий аралык тажрыйба топтойт. Азыркы тил

окутуучулардын негизги милдети – студенттердин тилди үйрөнүүгө болгон кызыгуусун кайтарып берүү жана ал аркылуу тил профессордук-окутуучулардын курамынын кадыр-баркын, аброюн көтөрүү деген ой менен бөлүшкөн.

Г.Т. Сагыналиева «Англис жана кыргыз тилдериндеги татаал атоочтук баяндоочтун салыштырма түрдө изилдениши» аттуу диссертация коргогон. Диссертация эки башка системадагы англис (флективдүү) жана кыргыз (аглютинативдүү) тилдериндеги татаал атоочтук баяндоочтун салыштырма-типологиялык, функциялык жана семантикалык жагдайларда синхрондук иликтөөгө арналган [132].

А.А. Жолчиеванын изилдөөсүндө коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруунун теориялык негизи аныкталып, мазмуну жана технологиясын иштеп чыгып, окуучулардын чет тилдерди үйрөнүү процессинде коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу технологиясынын негизи болуп эсептелген кырдаалдык баарлашуунун дидактикалык мүмкүнчүлүктөрү аныкталган [38, 19-б.].

Жогорку социалдык деңгээлге жетүү үчүн күн сайын эмгектенип, чыдамкай болуу керек. Чындыгында тилди өздөштүрүүдө ар бир адам үчүн жеңил мүмкүнчүлүктөр бар [83, 122-б.].

Билим берүү жана тарбиялоо процессинде жаңы технологияларды жаңыртуу, модернизациялоого кылган аракеттер – студенттерди тарбиялоо үчүн болгон кадам. Улуттун рухий күч-кубатынын таянычы болгон жаш муунду окутуу-тарбиялоо билим берүү тармагы аркылуу өтүп келген.

Жаңы кылымдын педагог, методист адистери гуманисттик идеялардын глобалдуу интеграцияланыш доору, улуттун табылга салттары менен жалпы адамзаттык баалуулуктардын гармониялаштырылган мезгили деп аташууда.

Билим берүү системасында акыркы 10-15 жылда бир топ өзгөрүүлөр болду. Мисалга алсак, чет тилдери, анын ичинен англис тили башталгыч класстарда окутулду. Педагогикалык системанын эл аралык стандарттарын алып келген улуттар аралык Кыргыз-Түрк, Кыргыз-Славян, Кыргыз-Кувейт, Кыргыз-

Америка университеттери иштеп жатат, гимназия, колледж, лицей, автордук мектептер, класстар, бала бакчалар пайда болду, кошумча окуу системасы киргизилди. Заманбап компьютерлешкен, интернеттешкен билим берүү ишке киргизилди, дистанттык окутуу, жалпы республикалык тестирилөө иштелип чыкты.

Жогоруда айтылган жаңылыктар, өзгөрүүлөр дене тарбия жана спорт академиясында активдүү жүргүзүлүшү керек. Сергек жашоо мүнөзүн калыптандырууда салттуу жана жаңыча маалыматтык технологияларды колдонуу керек. Жаңы лингафондук кабинетти ачуу студенттердин кеп ишмердүүлүгүн, кругозорун өстүрөт. Компьютерлешкен, интернеттешкен билим берүүнү ишке ашыруу менен окутуучунун сабагы кыйла жеңил болот. Адамзат цивилизациясынын өнүгүшүнүн негизги белгиси болуп компьютердик маалымат технологияларын колдонуу аркылуу маалыматтарды алуу, топтоо, кайра иштетүү жана колдонуу болуп саналат.

Демек, ар бир жасаган иш-аракет мотивациянын жардамында ишке ашат. Биздин кылып жаткан бардык иштерибиз, сүйлөгөн сөзүбүз бир нерсени ишке ашыруу үчүн, же болбосо бир себептерден улам ишке ашат. Мотивация аркылуу сабак кызыктуу, жандуу жана жакшы атмосферада өтөт. Ал эми окуучу, студенттердин оозеки кебин өстүрүү окутуу жана тарбиялоо процессиндеги эң негизги жагдай болуп саналат. Алардын каталарын өзүнө оңдотуп, билгичтик жөндөмдүүлүгүн арттыруу зарыл. Жазуу жана оозеки тапшырмалар студенттин чыгармачылыгын талап кылып, кырдаалдык мүнөздө болсо, окутуучу байкоочунун ролун аткарып азыраак сүйлөйт. Студенттер сабакта көбүрөөк оозеки сүйлөшөт жана өзүн эркин алып жүрүшөт. Ар бир сабакта студенттердин чет тилдеринде эркин сүйлөөсүнө шарт түзүшүбүз керек. А.А. Леонтьев мындай дейт: «Адам толук өзүнүн оюн билдирип сүйлөшү үчүн төмөндөгү билгичтик болушу керек: багыт алуу, оюн пландоо, жүзөгө ашыруу, көзөмөлдөө» [72, 8-б.].

Ал эми 60-жылдары эң алгач сүйлөө ишмердүүлүгү иш-аракет сыяктуу каралган. Окуу системасында бул түшүнүк кийинчерээк радикалдуу өзгөрүүлөргө алып келди. Окуу системасында байланыш кеп Т.А. Ладыженская

тарабынан иштелип чыккан. Коммуникативдик билгичтиктердин негизинде байланыш кеп жаралган. Эң негизги максат кеп ишмердүүлүгүнүн мазмунуна бурулган [51, 10-11-бб.].

Демек, жогорудагы Т.А. Ладыженская сунуштаган таблицанын жардамы менен кеп ишмердүүлүгүнүн структурасы так жана даана берилген деп эсептейбиз.

Таблица 1.1. – Кеп ишмердүүлүгүнүн түзүлүшү (Т.А. Ладыженская боюнча)

Кеп ишмердүүлүгүнүн фазалары	Кептик билгичтиктер
1. Багыт алуу – адамдардын баарлашуусу аркылуу жүргүзүлөт.	Дил баяндын темасын жана мазмунунун көлөмүн аныктай билүүгө үйрөтүү. Өз оюн жат жазуу иштеринде так жана даана жазууга үйрөтүү.
2. Пландоо – программа түзүү	Дил баяндын материалдарын чогултууга үйрөтүү.
3. Программаны ишке ашыруу	Дил баяндын түрлөрүн жазууга үйрөтүү: айтып берүү, талкуулоо.
4. Көзөмөлдөө	Жазып бүткөн дил баянды жыйынтыктап, ишке ашыруу.

Студенттер дил баяндын темасын тактап, ошол теманын алкагында материал чогултуп, бир системага келтирип, өз ойлорун кенен баяндап беришет. Дил баян ырааттуулугу план менен ишке ашат. Студенттер жазуу иштерин баяндоо, талкуулоо жана сүрөттөө сыяктуу ыкмалар аркылуу баштап, андан соң план түзүү жана өз оюн жазууга киришет. Студенттердин оозеки жана жазуу кебин өстүрүүгө болот.

Н.И. Жинкиндин жазган эмгегинде кеп ишмердүүлүгүн окутуу процессиндеги орду менен мааниси төмөнкүдөй аныкталат: «Эң негизги кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүдөгү кыйынчылыктардын бири – сабак учурундагы кырдаалдуулук. Бул кыйынчылыктан чыгуунун жолунун бири-окуучунун сүйлөө муктаждыгы» [51, 12-б.]. Н.И. Жинкиндин эмгектерине кайрылып, аларды окутуунун теориялык негиздери катары пайдаланып келе жатышкандыктары да берилген материалдардын керектүүлүгүн далилдеп турат. Эки адамдын ортосунда сүйлөө муктаждыгы жаралса, тема кызыктуу

баарлашууга алып келет. Сабак учурунда студенттердин сөз байлыгын өстүрүп, коммуникациялык билгичтиктерин, ага болгон муктаждыгын жаратуу керек. Ошондо гана анын зарылдыгы жана муктаждыгы келип чыгат.

Түрк окумуштуусу, профессор, доктор М. Эргин: «Тил – байланыш курган табигый каражат, жандуу зат, социалдык кубулуш, сырдуу мамиле түзүлүшү, ошондой эле сыйкырдуу зат, сезим жана пикирлерди туюндурган, ар түрдүү белгилерден пайда болгон, көп тараптуу, кең система» – деп, тил адамдын жандүйнөсүнө, т.а. психологиясына чагылдырылган образдардын топтому экендигин белгилеп көрсөткөн. Анткени сөздүн өз алдынча турганда жана сүйлөмдөгү маанисин түшүнө билүү, ал маанилердин угуучу жана окурман тарабынан айтылуучу ойдун максатына, темасына жана тексттин стилине ылайык кабыл алынуусу байланыш-катышта негизги орунду ээлейт [2, 3-б.].

Дүйнөдө 7 миңдей тил, 2,5 миң улут, 192 улут эгемен эл бар, 83 тил кеңири тараган. Ошолордун ичинен кыргыз тили эң байыркы тилдерден. Америкалык илимпоз Каннен Катинер «Дүйнө тилдери» деген китебинде эгер изилдөөлөргө таянсак: «Түрк элдеринин ичинен эң байыркысы кыргыз экенин көрөбүз. Алардын жазма эстеликтери мындан 2000 жыл илгери эле кезигет», – деп жазат. Ал эми айрым окумуштуулар енисей кыргыздары андан да мурда Аршакиддер империясы учурунда эле арамей жазуусуна негизделген бир жазууну колдонгонун айтышат.

Илимпоз Каннен Катинердин эмгегине таянсак, кыргыз эли байыркы элдердин катарына кирет жана өз эне тилин сактап, муундан муунга өткөрүп келген. Бирок цивилизациянын жана маалымат технологияларынын өнүгүшү – чет тилин билүү талабын коет. Чет тилин практикада колдонуу, эркин сүйлөөгө үйрөтүү үчүн жаңы методдорду колдонуп, кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү биринчи орунда турат.

Психологиялык структурасы боюнча кеп ишмердүүлүгү төрт фазаны өзүнө камтыйт:

1. Мотивациялык – окутуучу студенттерге англис тилин билүү замандын талабына ылайык жана келечегине абдан керек экендигин түшүндүрүп айтып бериши керек.

2. Аналитикалык-синтетикалык – адамдын акыл-эси, ой-жүгүртүүсүнө байланыштуу.

3. Студенттерди сабак учурунда, активдүүлүгүнө жараша жыл бою текшерүүгө алуусу.

4. Студенттердин каталарын оңдоо – окутуучу тарабынан, жанында отурган студент тарабынан, майда топторго бөлүп, топтордун лидерлери тарабынан каталарын оңдосо болот.

А.Н. Леонтьевдин изилдөөлөрүндө функциялык структурасы боюнча кеп ишмердүүлүгү мотивация, максат, операция, кыймыл-аракет жана ишке ашыруу деген бир нече иш-аракеттер менен байланыштуу экендигин көрсөтөт. Негизи окутууда максат коюп, студенттерди мотивация аркылуу кызыктырып, сүйлөө кебин калыптандырса болот. Мисалы, операция кыймыл-аракет аркылуу ишке ашат. Текст окуса, аны айтып берет же болбосо лексикалык-грамматикалык көнүгүүлөрдү аткарышат. Көркөм окуу же болбосо көркөмдөп бир ролду аткаруу жана оюн аркылуу да студенттердин сүйлөө кебин калыптандырса болот [91, 122-б.].

Ушундан улам чоң тенденция байкалат жана мындай суроо келип чыгат: чет тилин окутууда кеп ишмердүүлүгү кандай жаңы өзгөчөлүктөрү жана окутуунун объектиси болушу керек? Белгилүү болгондой, чет тилин окутуунун объектиси-чет тилинин системасы, кеп жана сүйлөө практикасы кирет. XIX кылымдын акырына чейин окутуунун классикалык (өлүү) жана заманбап (жандуу) объектиси болгон. 1809-жылы В. Гумбольдт мындай деп жазган: «Тилди окутуунун максаты – бул жалпы билимдин маалыматы жана анын структурасы». Тилдин системасы которуу методу боюнча изилденген [126, 18-б.].

Дж. Локк тарабынан психологиялык терминология изилденген.

Д. Гартлинин эмгеги да зор, себеби ал материалисттик негизде нерв ткандарынын жардамы менен чоң жана кичинекей вибрациялык толкундары аркылуу берилерин айтат.

«Эң биринчиден окутууда окуучулар менен англис тилинде аңгемелешүүнүн анык бир стилин иштеп чыгаруу жана типтүү аңгемелешүүгө шайкеш келген «ритуал» ойлоп табуу керек. Бул ритуалдар: саламдашуу, коштошуу, сылыктык формаларын колдонуу менен балдарга чет тилде эркин аңгемелешүү шартын түзүп берүү керек» [22, 2-б.].

Г. Эббингуаз, Э. Торндайк гештальтпсихологиясынын негиздөөчүсү катары окутуунун объектиси катары-тил системасы, чет тилин окутуу жана тил ишмердүүлүгү кирет деп айткан [45, 11-б.].

Е.И. Пассов – Россиянын приоритеттүү теориясынын, чет тилдүү коммуникативдүү билим берүү системасынын негиздөөчүсү. Анын методикасы боюнча методикалык мектеп-бул илим, анын өзүнүн окутуу мыйзамы бар. Окуу процесси көп тармактуу болгондуктан, окутуу процессинин мыйзамы алган билиминин, жыйынтыгынын негизинде аныкталат. Пассовдун айтуусу боюнча: «Методика – наука особенного типа, возникающая на стыке других наук, и ее предмет – это закономерности обучения иностранным языкам» [115, 13-б.].

Объективдүү илимий база – педагогикалык процесстердин бири болгон чет тилин окутууну, эффективдүү окутуунун усулун жана анын ишке ашырылышын көзөмөлдөйт. Жогоруда айтылгандай, аталган жылдары элдин чет тилине болгон кызыгуусу артып, чет тилин окутуунун жаңы усулдары, ийкемдүү окутуу системасы, формасы, ыкма, сабактын жабдылышы иштелип баштаган [89, 13-б.].

Жогоруда айтылган дисциплиналарды изилдөөлөрдүн өзөгүн адамдын жөндөмдүүлүгү түзөт. Адамдын жөндөмдүүлүгү жана кызыгуусу прогрессивдүү, көп кырдуу ыкмалардын жардамы менен ишке ашат.

«Языкознание» тил жана коомдук табият жөнүндөгү илим, ал эми тил табиятта жашаган жалпы адамзаттын сүйлөшүү куралы. Тилдин тарыхы элдин тарахынын бир бөлүгү, себеби, ар бир улут тили, дини, дили, үрп-адаты менен бири-биринен айырмаланып турат. Этнография менен лингвистика абдан

жакын. Мисалы, этнограф ар кайсы улуттардын тарыхый, маданий катышын изилдеген болсо, тилчи-лингвист ар бир тилди үйрөнүп жатып, ошол элди этнографиялык маалымат аркылуу таанып билет. Демек, табигый, гуманитардык, биологиялык жана социалдык илимдер тыгыз байланышта экени талашсыз. Сүйлөө аппараты жана тыбыштарды айтуу адамдын физиологиялык ооз аппаратынын түзүлүшүнө жараша болот.

Тил илиминин лингвистика тармагынын өнүгүшүнө салым кошкон залкар окумуштуулар: В. Гумбольдт, Фердинанд Де Сюзюр, Боду Эн Де Куртэнэ, Фортунатов, Л.В. Щерба. Баарыбыз жакшы билгендей, тил – материалдык бирдиктүү система жана жамааттын акыл, аң-сезиминде калыптанып, конкреттүү ой, сезим жана каалоо аркылуу ишке ашырылат. Эң негизги тилдин бирдиги – сөз. Ал эми тилдин структурасы – фонетика, лексика, грамматика жана стилистика. Лексика – тилдин сөздүк запасы жөнүндөгү илим, фонетика – тыбыш, тамга жөнүндө, грамматика – сөз, сүйлөм жана анын каражаттары, стилистика – тил жана кеп тууралуу илим, семасология тилдин маанисин окутат.

Орус окумуштуусу Л.С. Выготский айткандай: «Мысль еще не последняя инстанция во всем этом процессе. Сама мысль рождается не из другой мысли, а мотивирующей сферы нашего сознания, которая охватывает наши влечения и потребности, наши интересы и побуждения, наши аффекты и эмоции. За мыслью стоит аффективная и волевая тенденция. Только она может дать ответ на последнее «Почему» в анализе мышления [16, 362-б.]. Демек, *ой жүгүртүү* – көп кырдуу психологиялык процесс экендигин тастыктайт, ошол ойду, эмоцияны, кызыгууну жаратуу мотивден көз каранды экендигин талдоого алган. Дүйнөгө таанылган советтик көрүнүктүү психолог Л.С.Выготский «Адамдын билим, билгичтик (ийкем) жана көндүмдөргө ээ болуусу менен адамдын жалпы сапаттарга жана жөндөмдүүлүктөргө ээ болуусун айрым-айрым нерселер катары карап, биринчиси *окуу* (окутуу), ал эми экинчисин *өнүгүү*» деп атаган. Ал бардык жогорку психикалык функциялардын өнүгүшүн үч стадияга бөлүштүргөн:

1. Белгилердин колдонулушун аңдап билбей туруп колдонуу.

2. Сырткы белгилерди колдонуу.

3. Ички белгилерди колдонуу.

«Адамдын психикасы төмөнкү жана жогорку деңгээлдерден турат. Турмуш-тиричиликтик түшүнүктөр баланын өз алдынча турмуш менен өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасында калыптанат. Бала жөнөкөй түшүнүктөрдөн жогорку түшүнүктөрдү өздөштүрүп барат. Илимий түшүнүктөр жогортон төмөн карай түшүндүрүлөт. Илимий түшүнүктөр илимий системаны түзөт. Белгилүү илимий системада ой жүгүртө алса гана адам ошол илим тармагын өздөштүрөт. Бала социалдык тажрыйбаны өзүнө сиңирип субъективдүү тажрыйбага ээ болот. Субъективдүү тажрыйба окуунун жемиши жана андан ары окутуунун шарты болуп саналат». Субъективдүү тажрыйба реалдуулук катары баланын илимий жана турмуштук билимдери, аларга тандалмалуу мамилеси, ынанымы, сезими, адаты, муктаждыгы ж.б. жекече түшүнүктөрүнүн алкагы. Окутууну эки типке ажыраткан: атайын уюштурулган жана спонтандык окутуу – баланын өзүн окутуусу. Окуучу билимди өздөштүрүү менен гана чектелбестен, өз тажрыйбасы менен салыштырып көрөт, рефлексиянын негизинде өзүнүн таанып-билүү ишмердүүлүгүн жөнгө салат. Демек, өзү илимге кийирген өнүгүүнүн социалдык кырдаалы түшүнүгүнө негизделип, билим берүү кырдаалы баланын сырткы (коомдук, экономикалык, саясий) шарт жана ички (курактык, инсандык, жекелик) өзгөчөлүктөрүн биримдигине жараша аныкталат деген идеяны негиздеген [98, 92-б.].

Албетте, ой жүгүртүү, анализдөө жана ошол ойду айтып берүү студенттердин чет тилинде сүйлөөгө үйрөнүү процессин ишке ашырат. В.Б. Беляев: «Владеть иностранным языком – значит мыслить на нем», в этом плане означает «владеть иностранным языком – значит владеть иными способами и средствами выражения мысли», – деп айтат [7, 28-б.].

Иммануил Канттын (1724-1804) айтуусу боюнча «Ойчул адам ой жүгүртүүсүн пайдаланып, тажрыйбасын ишке ашырат». Ал адамдын ой жүгүртүүсүн эки деңгээлге бөлгөн: акыл-эс жана терең, таза ой жүгүртүү. Философия илиминин эң негизги милдеттеринин бири-жаратылыштын бир

бөлүгү болгон адамдын ой максатынын туу чокусуна жетүү. Бул илимде дүйнө жүзүндө болуп жаткан кубулуштардын бардыгы теориялар, формулалар жана мыйзамдар менен изилденип чыгат [152, 290-б.].

Англис тили студенттердин коммуникативдик касиеттерин калыптандырат, лингвистикалык ой жүгүртүүсүн жогорулатат, түрдүү социалдык кырдаалдарда жана эл аралык спорттук мелдештерде маданияттуу сүйлөөгө үйрөтөт. Жаштар үчүн улуттар аралык карым-катнаш маданиятынын мааниси зор, ошондуктан, англис тилин окутуунун максатын, милдеттерин, жалпы *коммуникативдик окутуу багытын* дагы андан ары өркүндөтүү шарт. Маалыматтуулук жана компетенттүүлүк жаш муундун алган билимин жашоосундагы ар кандай кырдаалда, турмуштук сыноолордо пайдалануусуна жардам берет. Демек, компетенттүүлүк методологиялык база катары жалпы англис тили боюнча билим берүү куррикулумдарын иштеп чыгууга кызмат кылат. Маселен, күндөн күнгө социалдык талап студенттердин жана окуучулардын коммуникативдүү компетенцияларын, кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууну көздөйт.

Психологиялык-педагогикалык адабияттарды теориялык жактан анализдөөдөн сырткары жогорку окуу жайларда таалим-тарбия ишмердүүлүгүнө байкоо жүргүзүү, профессордук-окутуучулук курамдын пикирлерин үйрөнүү максатында интервью, студенттерден анкета алуу иштери аткарылды. Алынган маалыматтар педагогикалык идеялар аркылуу болочок дене тарбия адистеринин даярдыгынын мазмунун жана структурасын түзүүгө, сандык жана сапаттык талдоо жүргүзүүгө жардам берди.

1.2. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун абалы

«Тил – коммуникация, пикир алышуу максатында кызмат өтөгөн, адамдын дүйнө тууралуу бардык билимдери менен элестерин камтыган, стихиялык түрдө адам коомунда пайда болгон жана өнүгүп жаткан дискреттүү тыбыш белгилер системасы болсо, кеп – тыбыш жана жазуу формасындагы конкреттүү сүйлөө. Кеп деп сүйлөө процессин гана эмес, ошол процесстин натыйжасын да, б.а. кеп ишмердүүлүгүн да, эс жана кат аркылуу фиксацияланган, катталган кеп чыгымдарын да түшүнөбүз» [130, 255-б.].

Дене тарбия адистерин даярдоодо алардын коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу максатында кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү (угуу, жазуу, окуу, сүйлөө) практикалык англис тили сабактарында ишке ашырылат, тил боюнча тажрыйбалары: фонетика, лексика, грамматика, соцмаданий окуу иш-аракеттери-англис тилин окутууда коммуникативдик касиеттерди калыптандыруунун негизги компоненттери болуп саналат.

Белгилүү орус окумуштуусу В.И. Андреев педагогикалык шарттарга мындай аныктама берген: «Педагогические условия как обстоятельства процесса обучения, которые являются результатом целенаправленного отбора, конструирования и применения элементов содержания, методов, а также организационных форм обучения для достижения определенных дидактических целей» [154].

Белгилүү орус окумуштуусу А.А. Вербицкий төмөндөгү ой менен бөлүшөт: «Потенциал речевой среды считается оптимальным, если в ней: а) доминирует речь, соответствующая нормам литературного языка; б) стимулируется речевая активность обучаемых» [13].

Демек, жогоруда айткандай англис тили окутуучулары профилдик филологиялык же педагогикалык билимдүү адис болуу менен бирге, англис тили сабагы учурунда тилдин адабияттык нормасын сактоосу керек жана англис тилинде так, туура, логикалдуу, маданияттуу сүйлөөгө үйрөтүүсү керек. Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу, сабакка болгон кызыгуусун

арттыруу, көзөмөлдөө менен бирге коммуникативдүү мейкиндикти достук мамиле менен ишке ашыруу шарт.

Е.А. Климовдун айтуусу боюнча «Профессия учителя, педагога к типу «человек-человек». Профессионалдык жетишкендиги, чеберчилик куралы – кеби. Педагогдун кебинин мазмуну, башка адамдар менен карыш катышы жаш муунду инсан катары тарбиялоодо чоң мааниге ээ. Сүйлөө адеби жалпы профессионалдык-педагогикалык маданияттын бөлүгү. Педагогикалык сүйлөшүү жана анын маанилүү маңызы адамдын рухий байлыгы, кеп маданияты, ойлонуу маданияты менен өнүгөт. Адамдын сүйлөө ишмердүүлүгү ички дүйнөсүнүн күзгүсү.

Биз төмөнкү педагогикалык шарттарды тандап алдык: коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу үчүн окутуучу менен студенттердин профессионалдык билим алууга койгон максаты; коммуникативдик компетентүүлүгүн эффективдүү калыптандыруу максатында окуу дисциплиналарын аныктоо; студенттердин психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу; студенттин кесиптик ишмердүүлүккө жөндөмдүү жана даяр экенин түшүнүшү; дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоодо коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруунун критерийлери жана өзгөчөлүктөрү; дене тарбия багытындагы студенттер менен окутуучунун коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандырууну уюштуруу; гуманисттик парадигманын негизинде дене тарбия багытындагы студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандырууну башкаруу; англис тили сабагында активдүү коммуникативдик чөйрөнү уюштуруу үчүн колдонулган коммуникативдик көнүгүүлөр системасы жаңы муундагы дене тарбия багытындагы студенттерди тарбиялоодо кыргыздын улуттук оюндарынын негизинде кыргыз күрөш, оодарыш, көк бөрү, тогуз коргоол, ат чабыш, кыз куумай жана башка улуттук оюндардын түрлөрүнүн мисалында кесипке багыттап окутуу.

Демек, жогорку окуу жайдын окутуучуларынын сүйлөө адеби ал окуу жайда окуган студенттердин окуу, жазуу, угуу жана сүйлөө ишмердүүлүгүнүн

үлгүсү, б.а. окутуучунун сүйлөө маданияты канчалык жогору болсо, студенттер да маалыматты тез кабыл алып, кеп ишмердүүлүгү калыптанат, дүйнө таанымы кеңеет. Окутуучу англис тили сабагы учурунда студенттердин көңүлүн өтүп жаткан темага бурдуруп, берилген тапшырмалардын аткаруу тартибин так, даана, туура түшүндүрүп, келечекке туура кадам таштоого тарбиялоо маанилүү. Ой жүгүртүү, сөз байлыгын өстүрүү, аудиторияда жагымдуу маанай тартулоо, студенттер менен жылуу, достук мамиледе болуу, англис тили предметине болгон кызыгуусун арттыруу, патриоттуулукка тарбиялоо, келечекте туура жол көрсөтүү сыяктуу ойлорго токтоолууну туура көрдүк. Сабак учурунда окутуучу өзүнүн сүйлөө кеби менен мүнөзү, ой жүгүртүүсү, сезими, маанайын билдирет. Анткени окутуучунун маанайы, кебинин локикалуу, грамматикалык жактан туура, лексикасынын байлыгы, интонациясы, эмоцияналдуулугу, кеп адеби, баарлашуу маданияты, кеп маданияты менен студенттердин эс тутумунда калат. Канчалык окутуучу студенттерге так, туура, даана, таза, жеткиликтүү, образдуу, адабий тилдин нормаларын сактоо менен жөнөкөй тил менен түшүндүрүп берсе, сабак максатына жетет, жемиштүү жыйынтык алат.

Педагогдун кеп адебинин бир нече эрежелери бар: сабак учурунда катуу сүйлөбөө; так, туура жана маданияттуу сүйлөй билүүсү; пауза, интонацияны туура коюп, сүйлөй билүүсү; минутасына 120 сөз сүйлөй билүүсү; логикалуу сүйлөй билүүсү [67].

Дене тарбия багытындагы студенттерди кесиптик жактан даярдоо маселесин изилдөөгө олуттуу өбөлгө түзүлүп, системалуу кадамдын негизинде *педагогикалык шарттарга* таянууну туура деп эсептедик:

1) студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу; 2) дене тарбия багытында окуган студенттердин алардын англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга байланыштуу билим алуу мотивациясын камсыз кылуу максатында кесипке багыттап окутуунун интерактивдүү методдорун кеңири колдонуу; 3) англис тилинде кеп ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун арттыруу максатында окуу процессинде

“Google classroom” технологиясын колдоно билүү; 4) англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги педагогикалык шарты катары студенттердин эне тилиндеги, орус жана англис тилиндеги этнопедагогикалык жана этноспорттук каражаттардын системасын колдонуу; 5) жалпы окуу-тарбия процессинде предмет аралык байланышты камсыз кылуу, интеграцияланган сабактарды уюштуруу.

Ал эми биздин изилдөөбүздө *эң негизги педагогикалык шарт* болуп, коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу. Билим алуу борборун уюштуруу эмоционалдык, мотивациялык, маалыматтык, тапкычтык, ишмердүүлүк, жигердүүлүк жана практикалык компоненттерден турат. Педагогикалык баарлашуу билим берүү процессинин негизги базасы катары педагог менен студенттин ортосундагы коомдук, психологиялык карым-катнашы гана эмес, баарлашуунун жыйынтыгында окутуучу менен студенттин биргелешип жүргүзгөн иш-аракетинин жыйынтыгында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги педагогикалык шарты түзүлгөндүгүндө. Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруудагы негизги билим берүү каражаты – педагогикалык баарлашуу. Ал эми педагогикалык баарлашууну окутуучу чыгармачылык менен англис тили сабагында дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн иштелип чыккан көнүгүүлөр системасы аркылуу калыптандырат.

Жогорку окуу жайларынын билим берүү стандарты компетенттүү болочок дене тарбия багытындагы жаш адистерди даярдоодо профессионалдуу билим берүүнү көздөйт. Ал эми профессионалдуу билим берүү педагогикалык айрым бир шарт болушун талап кылат.

Коомдун өзгөрүшү менен билим берүү системасы да өзгөрүүлөргө учуроодо. Окуу план, окуу программалардын негизинде окуу китептери замандын өзгөрүшүнө ылайыкталып иштелип чыкканы аз, көпчүлүк жогорку окуу жайларда студенттердин адистигине багыттап окутуу кыйынчылыктарды жаратып, окуу куралдары жетпей, сапаттуу билим берүүгө шарт түзүлбөй келет.

Кээ бир окутуучулардын өз сабагына кызыкпагандыгы, студенттердин кызыкчылыгын, адистигин эске албагандыгы англис тили сабагы учурунда кыйынчылык туудурат.

Компетенттүү окутуу негизги мектепте алган тил боюнча билимин жогорку окуу жайда улантып, базалык деңгээлде англис тилин билүү талабына ылайык, жаңы тилдик билимге жана көндүмгө ээ болуу улантылат. Англис тили сабагы учурунда студенттер турмуштук маселелерди чечүүдө кырдаалдык окутуу менен көнүгүүлөр системасынын жардамында аткарышты.

Жогорку окуу жайлардагы эң негизги педагогикалык шарт болуп, *коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо*, ал эми ошол билим берүү борборлорун окутуучу уюштурат. Биринчиден, жогорку окуу жайда иштеген окутуучулар профилдик филологиялык же педагогикалык билимдүү адис болууга тийиш.

Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги педагогикалык шарттарын иштеп чыктык. Кыргыздын улуттук оюндарынын түрлөрү, каада-салты, үрп-адаты; англис тилдүү мамлекеттердин улуттук спортунун түрлөрү, билим берүү системасы жана дене тарбия багытындагы кесиптик темаларды камтыган, иштелип чыккан окуу куралдын мисалында далилденди.

Коммуникативдүү мейкиндик студенттердин көз карашына, жаш өзгөчөлүгүнө, окуган адистигине жакындаштырылып түзүлүшү керек. Ал эми биздин изилдөөбүздө студенттер адистиги дене тарбия багытына туура келгендиктен, оозеки жана жазуу түрүндөгү тапшырмалар, көнүгүүлөр системасы, кырдаалдык окутуу дал ушул болочоктогу дене тарбия багытындагы адистерди даярдоодо эффективдүү жыйынтык берди.

Изилдөөбүздүн *экинчи педагогикалык шарты* дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана билим алууга болгон көз карашын мотивациялоо максатында окутуунун интерактивдүү методдорун колдонуу.

Бүгүнкү күнү А. Муратов айткандай, интерактивдүү окутуу сабактары окутуу процессинин бардык катышуучуларынын жалпы окуу темасынын үстүндө иштөөдө субъект-объект катнаштын жана инсандык өз ара аракеттенүүнүн негизинде курулат (окутуучу-окуучу). Диалогдук окутуунун жүрүшүндө окуучулар сынчыл ойлоого, кырдаалды жана ага шайкеш келген маалыматты анализдеп татаал проблемаларды чечүүгө, альтернативдүү пикирлерди салыштырууга, негизделген чечим кабыл алууну, дискуссияга катышууну, башка адамдар менен мамиле түзүүнү үйрөнүшөт [97, 86-б.]. Жогоруда айтылган окутууда сабактарда жуп, топ менен жекече иштөө уюштурулат. Ролдук оюндар, изилдөө долбоорлору, газета жасоо, документтер, кат жана маалымат булактары менен чыгармачыл жазуу иштери жүргүзүлөт. Интерактивдик ишмердүүлүк өз ара аракеттенүүгө, тайпада жалпы жана жеке студентке маселени чечүүгө алып келген баарлашууну окутуучу уюштура билүүсү менен айырмаланат. Студенттердин кептик компетентүүлүгүн калыптандыруу мотивация аркылуу сабакка болгон кызыгуусун арттырат. Диалог аркылуу, анын жүрүшүндө окутуучу менен студенттин педагогикалык карым-катнашы; коммуникативдик баарлашуунун негизинде ар бири өзгөчө жеке салымын кошкондугу; идея, тажрыйба, билим жана иш-аракетинин ыкмаларын бөлүшкөндүгү маалыматтык-коммуникативдик технологияны окуу процессине ийгиликтүү киргизгендигин айгинелейт.

Сабакты уюштурууда окутуучу аудиторияда жылуу атмосферада сабакты уюштура билүү менен бирге жаңы билим алууга шарт түзүп, дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында өз ара аракеттенүүсүн өстүрөт.

Үчүнчү педагогикалык шарт – окуу дисциплиналары билим берүү системасынын негизги өзөгү болуп эсептелет. Жалпы жана кесиптик циклдеги бардык дисциплиналарды окутууда окуу материалдардын ортосундагы интегративдик ыкма билим берүү системасынын дидактикалык концепция катары фундаменталдык дисциплиналардын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн туура колдонуу жана кесиптик маселелерди системалык чечүү жөндөмдүүлүгүн

арттырат. Предмет аралык байланыш сабактарын (интеграцияланган сабак) уюштуруу менен студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу. Студенттердин кептик компетенттүүлүгүн калыптандыруу англис тили сабагында гана эмес, окуу планындагы башка дисциплиналарды өтүүдө да калыптандыруу милдет.

Окуу процессинин маалыматташтырылышы, глобалдык байланыштардын болушу, билим берүү системасынын маалымат чөйрөсү, материалдык-техникалык базаны Google classroom билим берүү топтомун жабдылоону уюштуруу болуп эсептелет. Google classroom XXI кылымдын билим берүү пакети аркылуу англис тили окутуучусу менен дене тарбия багытындагы студенттердин баарлашууга мүмкүнчүлүгү.

Төртүнчү педагогикалык шарт дене тарбия багытындагы студенттердин кептик компетенттүүлүгүн кыргыздын улуттук оюндарынын түрлөрү, каада-салты, үрп-адаты; англис тилдүү мамлекеттердин улуттук спортунун түрлөрү аркылуу калыптандыруу.

Англис тили сабагында активдүү коммуникативдик чөйрөнү уюштуруу үчүн колдонулган көнүгүүлөр системасы *педагогикалык шарт* экендигин жогоруда белгилеп кеттик. Коммуникативдик көнүгүүлөр системасын иштеп чыгууда дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгүн эске алуу керек. Педагогикалык шарттар педагогика илиминин маанилүү маселелеринин бири. Ооба, деген менен окумуштуулардын айткан оюн тизмектөө биздин негизги маселебиз «*педагогикалык шарттар*» түшүнүгүнүн тегерегиндеги ойлордун айтылып бүтүшү деген тыянак эмес. Улуу окумуштуулардын ойлоруна токтолушубуздун себеби ар кайсы элдин, улуттун, маданияттын өкүлү болгондугуна карабастан алар биринин айткан оюн экинчиси илгиртпей түшүнгөндөй, «педагогикалык шарттардын» жанында катар келип жаткан «тил» «кеп» жана «кеп ишмердүүлүгү» деген түшүнүктөрүнүн ажырымын билүү же алар туурасындагы изилдөөлөрдү ийне-жибине чейин тереңден түшүнүп, бирин-бири кубаттап, кереге кеңеш кылгандай. «*педагогикалык шарттар*» эмне экендигин так, даана ажырымдай алдык. Ал эми

ошол эки түшүнүктүн жанында катар келип жаткан «Тил», «Кеп» жана «Кеп ишмердүүлүгү» эмнени туюнтат? Демек, биздин мисалыбызда англис тили сабагында дене тарбия багытындагы адистерди даярдоодо коммуникативдүүлүк компетентүүлүгүн айдыңында кароо деген сөз.

Окумуштуу Э.П. Шубин өзүнүн көптөгөн изилдөөлөрүнүн негизинде *кеп ишмердүүлүгүнүн төрт түрүн* айырмалаган:

- сүйлөй билүү, б.а. өзүнүн оюн оозеки түрдө билдирүү;
- жаза билүү, б.а. өзүнүн оюн жазуу түрүндө билдирүү;
- уга билүү, б.а. укканын түшүнүү;
- окуй билүү, б.а. окуганын түшүнүү [157, 350-б.].

Дене тарбия адистерин даярдоодо алардын коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу практикалык сабактар аркылуу кыска убакытта, белгилүү аз саат берилгендигине карабастан, концентрациялык иштөө формаларын жана жаңы материалдар менен иштөөнү талап кылат.

Продуктивдүү кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу белгилүү бир тематиканы өзүнө камтып, биринчиден кырдаалдык окутуу, экинчиден, жалпы-саясий темалар, үчүнчүдөн, жалпы жана адистиги боюнча бөлүмдөрдү өзүнө камтыйт, студенттердин байланыш кебин англис тили сабагында өстүрүү үчүн лексико-орфографикалык иштер, грамматикалык талдоо, фонетикалык разминка, сөздүк менен иштөө, текст менен иштөө өзгөчө ролду ойнойт жана кесипке багыттап окутууга багытталат.

Л.С. Выготскийдин далилдөөсү боюнча баланын аң-сезими жана түшүнүгү күнүмдүк турмушта калыптанат. Ал эми инсандын илимий түшүнүгү күнүмдүк турмушта жана атайын окууну талап кылат [17, 112-б.].

Болочок дене тарбия адистеринин бардык иш-аракеттери, алган билими менен илимий түшүнүктөрү практиканын жардамы менен ишке ашат. Теорияны практика менен айкалыштырат. Кээ бирөөлөрүнүн руханий ички дүйнөсү, өнөрү, алган билиминин жыйынтыгы практиканын негизинде далилденип, ачылбаган жаңы ачылыштар пайда болот. Философия илиминде адамдын кулк-мүнөзүн активдүүлүк менен байланыштырат [152, 272-278-бб.].

Демек, дене тарбия багытындагы студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгү алган билими менен шайкеш практиканын негизинде ишке ашырылат. Көпчүлүк студенттер, чет тилдерин үйрөнүп, чет тилинде окуйт, которо алат, бирок алардын көпчүлүгү оозеки түрдө сүйлөй алышпайт. Бул маселени тастыктап изилдөө, замандын талабына ылайык экени айтпаса да белгилүү.

Т. Маразыков сүйлөшүүнүн вербалдык эмес жана вербалдык сүйлөшүү деп эки жолун көрсөтөт. Вербалдык эмес сүйлөшүү деген бул тилди, тил каражаттарын колдонбостон, мимика, ымдоо-жандоо, сүрөт, музыка, бий ж.б. аркылуу сүйлөшүү болуп эсептелет. Вербалдык сүйлөшүү жазуу жана оозеки түрдө тилди колдонуу менен белгилүү белгилерди колдонуп, баарлашуу.

«Сүйлөө ишмердүүлүгү адам ишмердигинин көп түрлөрү менен тыгыз байланышта, өзгөчө биздин сүйлөшүүбүз эмгек ишмердигинин негизинде жаралган жана калыптанган», – деп белгилейт тилчи-окумуштуу [84, 37-б.]. Сүйлөшүүнүн өзү коомдук-социалдык зарылдыктан улам пайда болуп, ал зарылдыкты, муктаждыкты канааттандыруу кызматын тил аткара тургандыгы белгилүү. Эмгектин экинчи бөлүмү «Текст таануу илиминин теориясы. Текст таануунун негизги принциптери жана аспекти» деп аталып, беш параграфтан турат. Мында окумуштуу текст таануунун жаралышы, изилдөө багыттары, тексттин бирдиктери, талдоонун принциптери тууралуу өз-өзүнчө параграфтарда топтолгон.

Диалогдук кеп – таанышууда саламдашуу, коштошуу этикети, өтүнүч, чакыруу, каалоо-тилек, куттуктоо, кырдаалдык көнүгүүлөр учурунда жооп айтуу, диалог, дискуссия жана суроого жооп табуу.

Монологдук кеп – кыскача билдирүү, дүйнөдө болуп жаткан ар кандай маалыматтарды айта билүү, баалоо, предметтерди сүрөттөө, баяндоо, ар кыл маселелерди талкулоо. Адамдарга мүнөздөмө берүү, аргументация жана окуганын айтып берүү.

Педагогика илимине чыйыр из салган окумуштуу, педагогдордун иштерин карап, алардын ичинен И.А. Зимняя «Окутуунун глобалдуу маселелеринин бири-

окуучуларды кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүгө тарбиялоо жөнүндө сунуш киргизген. Чет тилин окутууда кеп ишмердүүлүгү окутуунун башкы объектиси» деген тыянакка келген [45, 5-б.].

Дене тарбия адистерин даярдоодо коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандырууга көмөк көрсөтүүчү кептик ишмердүүлүктүн дагы бир түрү-жазуу. Сүйлөө жана жазуу бири-бирин толуктоо касиетине ээ, анткени экөө тең жемиштүү кептик ишмердүүлүк болуп эсептелинет.

Жазуу ишмердүүлүгүнүн табиятын түшүнүү үчүн адегенде «жазуу» жана «жазуу ишмердүүлүгү» деген түшүнүктөрдү бири-биринен айырмалап билүү зарыл. Көпчүлүк илимий-методикалык адабияттарда бул түшүнүктөр чаташкан абалда биринин ордуна экинчиси колдонулуп кеткен учурлар бар. Жазуу ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгү анын жаралышында коммуникациялык иштин жоктугунда. Жазуу формасында кеп жаратып жаткан киши өзүнүн кебинин мазмунун, формасын кенен, өзү каалаган мөөнөттө ойлоноуга мүмкүнчүлүк алат.

«Уга билүү ишмердүүлүгү» – сабак учурунда окутуучунун, чогу окуган группалаштарынын, курбуларынын кебин уга билүү. Чет тилинде адистигине багытталган тексттерди, диалог, ар түрдүү кырдаалдагы кыскача аудиоматериалдарды жана видеотексттерди угуп, негизги мазмунун түшүнүү жана так маанисин айтып берүү. Жарнама, кырдаалдык-тематикалык диалог, күнүмдүк турмуштагы көнүгүүлөрдү, профессионалдык баарлашууну угуп, түшүнүп, ага жооп берүүсү. Коммуникативдик милдеттерге жана функционалдык тексттин тибине жараша билгичтиктерге ээ болуу:

Мында төмөндөгү билгичтиктер өнүктүрүлөт: билдирүүнүн башталышында оозеки тексттин маанисин алдын-ала билүү жана угуза турган текстин негизги идеясын бөлүп алуу; уккан аудиотексти түшүнө билүү; тааныш эмес жаңы сөздөрдү сөздүктөн табуу.

Аудиотексттерди болочок дене тарбия адистеринин жаш өзгөчөлүгүнө, спортунун түрлөрү боюнча тандоого басым жасалды.

«Окуу ишмердүүлүгү» – үнүн чыгарып окуу, сүйлөмдөгү интонация, окуунун техникасын сактоо менен окуу, ар кыл темадагы маалымат, тексттерди

окуу жана которуу, түшүнгөнүн айтып берүү. Тексттин негизги мазмунун айтып берүү, анализдөө, аны сөздүк менен которуу, окуп жаткан тексттеги негизги, кызыккан, пайдалуу маалыматты алуу.

Болочок дене тарбия адистери окуганды, аутентивдүү тексттерди терең, так, маанисин даана түшүнгөндү жана окулган текст жөнүндө өз оюн айтууга үйрөнүшөт.

Тексттин негизги мазмунун түшүнүп окуу-англис тилдүү мамлекеттердин турмушун, улуттук спортунун түрү, маданиятын, жашоонун өзгөчөлүктөрүн чагылдырып аутентивдүү материалдарды пайдалануу дегендик.

Окуу ишмердүүлүгүнүн теориясында окутуу, окуу жана үйрөнүү адамдын психологиялык жана жүрүм-турум жагынан өнүгүшүнө таасирин тийгизе алат. Жогоруда айтылган түшүнүктөр адамдын турмуштук тажрыйбаларды билим, билгичтик жана көндүм түрүндө өздөштүрүүсүн түшүндүрөт. Бул түшүнүктөр бири-бири менен тыгыз байланышта болгону менен бири-биринен айырмаланат.

Окуу ишмердүүлүгү – окутуучу менен окуучунун окуп-таанып билүү өз ара аракеттенүүлөрү жүрүүчү процесс катары 4 түшүнүк менен мүнөздөлөт:

– окуу ишмердүүлүгүнүн тышкы жагын-окуу китептери, окуу куралдары, кошумча каражаттар;

– окуу ишмердүүлүгүнүн ички жагын-окуу процессинде студенттер тарабынан аткарылуучу акыл аракеттер жана амалдар (кабыл алуу, эстеп калуу, акыл калчоо, кайра эске түшүрүү);

– окуу ишмердүүлүгүнүн ориентациялоочу жагын-үйрөнүүчү билим, көндүмдөрдүн максаты, курамы жана критерийлери менен тааныш болуу түзөт;

– окуу ишмердүүлүгүнүн аткаруучулук жагын-билимдерди, ийкемдерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүү жана колдонуу түзөт.

Окутуу – мугалим менен окуучунун биргелешкен окуу ишмердүүлүгү болуп, мугалимдин бүт турмуш тажрыйбасын окуучууга жеткирүүсү ишке ашчу процесс. Окуу – окуу ишмердүүлүгүндө окуучу аткара турган, аракеттерге басым жасалып, окуучу зарыл түрдө керек болгон билимдерге, билгичтик, көндүмдөргө ээ болууга жана өз жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө багытталган процесс.

Үйрөнүү окуу ишмердүүлүгүн аткаруунун натыйжасында адамдын жаңы психологиялык сапаттарга, касиеттерге ээ болушу [95, 35-б.].

Окумуштуу К. Биялиев: «...экинчи же чет тилин үйрөтүүдө, биринчи кезекте, бул тилде эң жөнөкөй турмуштук кырдаалдарда маектешүүгө, пикир алышууга, сүйлөшүүгө, б.а. кепке, кеп ишмердикке үйрөтүү зарыл», – деп окутуунун негизги мазмуну катары сүйлөшүүнү (коммуникацияны) белгилейт [8]. Биз бул пикирге кошулабыз, анткени экинчи тилди окутууга коюлуп жаткан талаптар да ушул максатты көздөйт.

Дене тарбия багытындагы адистерди даярдоодо тил боюнча коммуникативдик жана тилдик компетентүүлүгүн калыптандыруу. Студенттерге окуу жылдын башында сүйлөмдүн негизги белгилери жана анын классификациясы, англис тилиндеги жардамчы этиштер жана алардын жакталышы жөнүндө алгачкы сабакты өтүүнү сунуш кылабыз, себеби бул маселе синтаксисти үйрөтүүнүн теориялык негизин түзөт. Сүйлөмгө мүнөздүү белгилердин бири – *коммуникативдүүлүк*. Тил коммуникативдик функцияны аткарган байланыш-катыш жасоонун каражаты, ой-пикирди оозеки жана жазуу түрүндө башкаларга билдирүү, алар менен пикир алышуу байланыш жасоо дегендик.

Жогорку мектепте англисче *коммуникативдик компетентүүлүгүн* өнүктүрүү төмөндөгү максаттарга жетүү үчүн багытталган:

1. *Кептик компетенттүүлүк* – кеп ишмердүүлүгүнүн негизги төрт түрүндө: окуу, угуп-түшүнүү, жазуу, сүйлөө коммуникативдик билгичтерди өркүндөтүү;

2. *Тилдик компетенттүүлүк* – буга чейин үйрөнгөн материалды системалаштыруу; лексикалык бирдиктердин өлчөмүн көбөйтүү; коммуникативдик максатта тил бирдиктерин пайдаланууну өнүктүрүү.

3. *Социомаданий компетенттүүлүк* – өз тилин жана чет тилинде үйрөнгөн өлкөнүн социомаданий өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимдердин көлөмүн кеңейтүү; буга тиешелүү кептик жана кептик эмес, өзүн алып жүрүү, өзүнүн жана англис тилдүү өлкөлөрдүн маданиятын бөлүп көрсөтө алуу.

4. *Компенсатордук компетенттүүлүк* – англис тилиндеги маалыматты алууда же берүүдө тил каражатынын жетишсиздигине байланыштуу, абалдан чыгуу көндүмдөрүн андан ары улантып, өнүктүрүү.

5. *Окуу-таануу компетенттүүлүк* – жалпы жана өзгөчө окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү, англис тилине ээ болууга мүмкүнчүлүк берүүчү окуу ишмердүүлүгүн өздөштүрүү, билимдин башка тармактарында таанып-билүүчүлүк кызыгуунун жардамы менен канааттандыруу.

Англис тилин тынымсыз жана өз алдынча окуп үйрөнүүгө жөндөмдүүлүктү жана даярдыкты *өнүктүрүү жана тарбиялоо*, анын жардамы менен билимдин башка тармактарын өз алдынча өздөштүрүү; өз жана англис тилинде сүйлөгөндө байкоо аркылуу өз билимине баа берүү жөндөмдүүлүгү; келечекте кесипти жеке тандоо; алардын социалдык адаптацияланышы; атуулдук жана патриоттук сапаттардын калыптануусу [120, 16-б.].

Окумуштуу В. Райник иштеп чыккан чет тилин окутуунун теориясы менен методикасынын концепциясын алып карасак, үч өз алдынча жана бири-бири менен байланышкан илимий дисциплиналар бар: тилди өздөштүрүүнүн теориясы; чет тилинин дидактикасы; конкреттүү тилди үйрөтүүнүн методикасы [161, 258-б.].

«... Окуя, кыймыл-аракет болуп, кеп убакыт менен мейкиндикке жайылат, таралат, демек, ал динамикалуу; тил статикалык кубулуш катары аталган параметрлерден сырткары берилет» [133, 431-б.].

Табигый тил – бул сөздөр тили. Ал эми сөз болсо белгилик касиетке ээ, тактап айтканда, ал белги. Тил жана кеп-бир объектинин эки абалы катары да каралат: тил-статика, кеп-динамика [113, 57-58-бб.].

«Кеп экстралингвистикалык чындык менен түздөн-түз байланышып, дүйнөнү толук, адекваттуу, оперативдүү, бардык байланыштарында деталдаштырып көрсөтөт, тил болсо мындай касиетке ээ эмес» [103, 57-б.].

«Ишмердиктин өзүнүн максаты, бирдиктүү мотивациясы болот... Ал субъект тарабынан бирдиктүү акт катары аңдалат. Ишмердик бири-биринен ажырап турган кыймылдардан түзүлөт. Алардын ар биринин жалпы

ишмердиктин максаты ылайыкталган, аткарыла турган иретине карата аныкталган максаттары болот» [70, 59-б.]. Белгилүү окумуштуу А.А. Леонтьев айткандай, «кеп ишмердүүлүгү ойлонууну талап кылган психологиялык татаал процесс жана аткарыла турган ирээтине карата аныкталган максаттары болот. Кеп куруунун түрткүсү, себеби болгон мотивация чоң ролду ойнойт» [71].

Кеп ишмердүүлүгү теориясында айтымдын жаралышы төрт тепкичке бөлүнөт:

1. Мотивация
2. Кеп интонациясынын (кеп оюнунун) калыптанышы
3. Ички программалоо (ички кеп же ичинен айтылган кеп)
4. Программанын ишке ашырылышы (тышкы кеп же сүйлөп айтылган кеп)

[155, 192-б.].

«Биз бир нерсени жөн эле айтыш үчүн сүйлөйбүз. Биз бир нерсе жөнүндө кабарлоо же кимдир бирөөгө таасир берүү үчүн, кимдир бирөөнүн көңүлүн бир нерсеге бурдуруш үчүн жана башка себептер менен сүйлөйбүз, б.а. кептин мотиви накта кеп ишмердиги чөйрөсүндө эмес, андан жогору турган-коммуникативдик чөйрөдө жатат» [51, 59-б.].

«Индивиддин мээсиндеги тил белгиси-бул анын реалдуу угулушунун чагылдырылышы (нерв коду) жана эсте бек сакталып калышы. Тил белгисинин белгилегени-бул нерв коду түрүндө реалдуу дүйнөнүн түрдүү нерселеринин, буюмдарынын объективдүү касиеттеринин чагылдырылышы» [112, 58-б.].

«Тилди колдоно билбей, кеп түзүү мүмкүн эмес. Анткени кеп – бул тилдин колдонулушу, т.а. кыймылдагы тил. Тил колдонулбаган учурда (убактылуу) учурда деле жашай берет. Тилди колдоно билүү ошол тилде сүйлөгөн бардык адамдарга таандык, бирок тил жөнүндөгү билимге ээ болуу лингвист-тилчилерге гана таандык» [8, 36-б.].

«Тил кандайча бар болуп, жашап, кызмат өтөйт?», «Ал кайда орун алган?», «Анын материалдык базасын, субстратын эмне түзөт?» деген суроолорго төмөнкүдөй жоопту учуратабыз: тил кепте жашап, андан орун алган [135, 260-б.].

Жалпылап айтканда, тил, биринчиден, белги системаларынын классы; экинчиден, конкреттүү этностук тил – белгилүү бир социумда, коомдо, белгилүү бир убакта, белгилүү бир мейкиндикте колдонулган реалдуу белгилер системасы. Кеп – убакыттын агымы менен өткөн оозеки жана жазуу түрүндөгү конкреттүү сүйлөө. Кеп – сүйлөө процесси (кеп ишмердиги) менен бирге бул процесстин натыйжасы: эсте жана жазуу түрүндө кагаз бетинде сакталган кептик чыгармалар [74, 414-б.].

Демек, тил жөнүндө мыкты билим алуу эркин, жогорку деңгээлде сүйлөөгө алып келбейт. Англис тилинде сүйлөй билүү үчүн ал тилдин бирдиктерин жакшы өздөштүрүү менен бирге кепти жатыктыруу керек экенин окумуштуулардын көбү сунушташат. Педагогикалык шарттар ар бир сабакта көнүгүүлөр системасы менен бирдикте автоматташтырылган көнүмдөр аркылуу уюштурулду. Буга байланыштуу окумуштуулар тил менен кепти диалектикалык бирдикти түзгөн элементтердин тутуму катары карап, төмөнкүдөй айырмачылыктарын белгилеп жүрүшөт: тил – маңызы, кеп-кубулушу; тил – формасы, кеп – субстанциясы; тил – бул система, кеп – анын турмушка ашырылышы; тил-туруктуу, кеп – өзгөрмө кубулуш; тил – код, кеп – код аркылуу маалымдоо ж.б. [41, 10-б.].

«Тил жана кеп толугу менен бири-бирине окшобогон кубулуштар катары экөө тең адам ишинин бир тармагына, кеп ишмердигине катышып, коомдо бир нече функция аткарат. Тил жана кеп маселеси – бул тилди чындыктын кубулушу да, лингвистикалык илимдин предмети катары да түшүнүү жана түшүндүрүп берүү маселеси болуп эсептелет» [55, 23-б.].

«Тил коммуникативдик, ой жүгүртүү куралы, адамзаттын коомдук-тарыхый тажрыйбасын өздөштүрүү, сактап жыйноо, улуттук маданий жана таанып билүү функцияларын аткараарын, ал эми кепке магиялык, номинативдик, диякритикалык, экспрессиялык, эстетикалык» ж.б. функциялар кирерин белгилейт. К.Г. Крушельскаялар кептин функциясы катары анын коммуникативдик функциясын, тилдин негизги функциясы катары анын таанып-билүү функциясын көрсөтүшөт.

Адабияттын дээрлик баарында тил менен кептин эң негизги функциялары катары төмөнкүлөр каралат: «Тил – бул пикирлешүү, маектешүүнүн өтө маанилүү каражаты, кеп – бул пикир алышуу, маектешүүнүн жүзөгө ашырылышы» [8, 44-б.].

«Кептин дагы бир маанилүү кызматы анын ой куруу, жаратуу куралы экендиги. Тил менен ой жаратуунун, куруунун ортосундагы байланыш, чындыгында, кеп менен ойдун ортосунда болуп өтөт жана бул маселе алиге чейин терең изилдене элек. Албетте, сөздөрдү катыштырбай, ой жүгүртүү мүмкүн эмес. Бирок ошол эле учурда адамдын аң-сезиминде чагылгандай тез жаралып, өтүп кетүүчү ой дайыма эле толугу менен сүйлөм же фраза кылыбында боло бербейт. Буга байланыштуу ички кептеги сөздөрдүн мааниси эбегейсиз кеңейип, маалымдоо функциясы өсүп, көпчүлүк учурда бүтүндөй тексттин маанисин камтыган бирдик» катары кабыл алынарын айрым окумуштуулар адилеттүү белгилеп жүрүшөт [135, 94-б.].

Тил жана кеп жөнүндө илимий түшүнүк алмайынча, ал экөөнүн табият-маңызын терең өздөштүрүп, өз ара айырмачылыгын так ажыратмайынча тил үйрөтүү методикасын алдыга жылдыруу эч бир мүмкүн эмес экендигин методисттер белгилеп келе жатышат.

Ар бир коомдун башка мүчөсүнө маалымат берүү максатында өз билимин, тил жөндөмдүүлүгүн колдонгон индивиддин тилдик ишмердиги. Кептин тилге болгон тиешеси симфониянын аткаруусу менен симфониянын өзүнө болгон тиешесиндей [145, 53-б.].

Тилдин да, кептин да табияты коом менен байланыштуу экендиги белгилүү. Бирок маектешүү актысында тилдин социалдык табияты индивидуалдуу кептин формасына айланат. Маектешүү актысында тил жалаң гана индивиддин сүйлөө формасында турмушка ашырылат [76, 69-б.].

Тил жана кеп бири-бири менен ажырагыс байланышта, тил – сөз өнөрү, баарлашуу каражаты, дүйнө жүзүн таанып-билүүгө көмөктөшкөн, адамзатынын дидарлашуу куралы. Кеп менен тилди бири-биринен бөлүп кароого болбойт, себеби адамдын кеп ишмердүүлүгү жазуу, окуу, угуу, сүйлөө менен байланышта.

Адам баласы жөрмөлөп, буту басканга чейин эле сөздүк запасы күндөн-күнгө көбөйүп, дүйнө таануусу кеңейип, сүйлөөгө болгон жөндөмдүүлүгү артат.

С. Давлетовдун пикири боюнча байланыштуу кепти окутуу ой жүгүртүү менен тыгыз байланышта, карым-катнашта болуу менен бирге адамдарга зарыл керектүү болгон рухий баалуулуктарды калыптандырууга да негиз болот. Сүйлөө менен ой жүгүртүүнүн биримдиги турмуштук өзгөчө мааниге ээ, «себеби өзүнүн ой-пикирин, сезим-туйгусун алдыга койгон максатына, сөз жүрүп жаткан шартка, темага, пикир алышуулардын мамилесиндеги өзгөчөлүктөргө, пикир алышуунун формаларына ж.б. ылайык келгендей билгизе албаган Адам эч убакта жогорку маданияттуу Адам катары таанылбайт» [26, 10-б.].

Тил – сөз өнөрү гана эмес, адамдардын өз ара пикир алмашуусунун да маанилүү куралы. Тилдерди билүү түрдүү улуттун өкүлдөрүнүн бири-бири менен байланышын, акылдашуусун ишке ашырат. Элдердин кылымдар бою жыйнаган маданий мурастарын, тилин үйрөнүү, кастарлоо интернационалдык тарбиянын да эң негизги белгиси болуп саналат. Тил, маданият жана тарых ар бир улуттун уюткусу болуп саналат. Тил – курал, адамдын жан сактоочусу. Коом тилсиз жашай албайт, коомду коом кылып турган да тил. «Тил пикир алышуунун өзү эмес. Ал – адамдардын карым-катышынын эң маанилүү куралы». Речь – пикир алышуунун, карым-катыш жасоонун куралы эмес, анын дал өзү экендигин окумуштуу С. Давлетов белгилеген [26, 12-б.].

Тил менен кептин жалпылыгы жана өзгөчүлүктөрү кайсылар экени төмөнкүчө белгиленген: «Тил – пикир алышуунун негизги куралы. Кеп – ал куралдын колдонулушу, пикир алышуу процессинин жыйынтыгы. Тил – пикир алышуу каражаттарынын системасы, кеп ошол системанын ишке ашырылышы (сүйлөшүүнүн өзү). Кеп ал системанын аракетке келиши. Тил тилдик бирдиктердин системасы. Кеп – ал системанын ырааттуу иш-аракети. Тил тилдик бирдиктердин системасы, кеп тилдик бирдиктердин тилдик эреже, закондордун негизинде пикир алышуудагы ырааттуулугу. Тил статикалык кубулуш, кеп динамикалык кубулуш. Тил жалпылык, кеп жекелик кубулуш. Тил абстракттуу, кеп конкреттүү. Тил инвариант (туруктуу), кеп вариант (өзгөрмөлүү). Тил

социалдык, кеп индивидуалдык» [156, 36-б.]. Жогорудагы Ж.А. Чымановдун ойлоруна таянсак, кептин материалдык жагы – тилдик система экен, тилсиз кептин болушу мүмкүн эмес. Тилдик система кептин болушу үчүн жападан жалгыз каражат болсо, кептин өзү – тил системасынын жашоосунун бирден-бир формасы. Тил менен кеп бирин экинчиси шарттап турган, биринин жаралышы үчүн экинчиси негиз болгон бир бүтүндүктүн негизги бөлүктөрү.

Советтик психологиялык мектептегилер психологиялык процесстерди материалисттик негиздерге таянып чечмелеп, төмөндөгүдөй жыйынтыкка келишкен: «Адам баласынын аң-сезими практиканын жана адамдын иш-аракетинин негизинде ишке ашырылат»[51, 6-б.].

Сабак учурунда Н.И. Жинкиндин ою боюнча, «Студенттердин сөз байлыгын өстүрүү, коммуникацияга болгон муктаждыгын жаратуу керек. Ошондо гана зарылдык жана муктаждык келип чыгат. Сабак учурунда кырдаалды ойлоп табуу менен, студенттерди сүйлөөгө аргасыз кылабыз. Кептин функциялары – сүйлөшүү, маалымдоо, көмөктөшүү (общение, сообщение, воздействие)». Жогорудагы айтылгандардын бардыгы бирдиктүү, стилистикалык-кептик кырдаалды түзөт. Стилистика студенттерге жана окуучуларга кептик кырдаалды элестетүүгө, ойлоп табууга, суроолорго жооп берүүгө үйрөтөт, коммуникацияга болгон зарылдык келип чыгат [51, 11-б.].

Сөздүн мааниси адамды калыптандырууда чоң ролду ойнойт. Адамдын интеллектуалдык жактан өсүп-өнүгүшүндө сөз жана белгилер аркылуу ою айтылат. Л.С. Выготский аны «психологиялык курал» деп көрсөтөт. Андыктан, «Тил – бул психологиялык курал катары адамдын жүрүм-туруму, жашоосу жана адамдын коомго болгон мамилесине тийгизген таасири чоң». Ушуга байланыштуу мындай суроо келип чыгат: кандай даражада сөз адамдын жүрүм-турумуна таасир этет? [16, 352-б.].

А.А.Леонтьев тил жана кеп маданиятына психологиялык жана педогогикалык изилдөө жүргүзгөн. А.А. Леонтьевдин ишин Л.С. Выготский андан ары да улантат. Ал эми Аристотелдин илимий изилдөөсү боюнча адамдын

жүрүм-турумуна байланыштуу кептин үч түрү бар: маалымат берүүчү кеп; эпидейктикалык кеп; соттук кеп.

Ар бир аталган кептин үч түрү бири-бири менен байланыштуу. Л.С. Выготский педагог жана психолог катары «ойлоо жана сүйлөөнү бири-биринен ажырагыс процесс», – деп эсептеген. Ф. Энгельс филология илимин терең урматтоо менен, «чоң масштабдагы илим» катары эсептеген. Ошол эле учурда, Б.М. Кедровдун ою боюнча гуманитардык илимдер тарыхты, коомдун өсүп, өнүгүүсүн изилдейт. Ал эми Г.О. Винокурдун талдоосу боюнча тилди изилдөөдө бир канча маселелерди кезиктирүүгө болот. Мисалы, тилди колдонуу, тилдин түзүлүшү [16].

Дене тарбия багытындагы студенттердин сүйлөө жана жазуу кебинде спорттук терминология басымдуулук кылат. Спорттук лексиканы күнүмдүк иш аракетинде, жайкы жана кышкы олимпиядалык оюндар, Азия оюндарына, эл аралык мелдешке катышкан учурда колдонулат. Болочок дене тарбия багытындагы адистер билимин жогорулатып, эл аралык машыктыруучу болууга умтулат, өзгөчө спорттук терминология мелдеш учурунда, профессионалдуу спорттун чеберлери менен машыктыруучунун ортосунда расмий оюндарда баарлашууда англис тилинде жүргүзүлөт. Спорттун тарыхына кайрылсак, спорттун көп түрү Англияда пайда болгон. «Футбол» спортунан мисал келтирсек, «Рефери», «Гол», «Аут», «Тайм», «Матч» деген сөздөр англис тилинен келген. Дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгү спорттук лексиканы колдонгондугунда. Окутуунун жыйынтыгынын төмөн болушу, дене тарбия багытында окуган студенттер үчүн заманбап окуу куралдарынын жоктугу, окуу процессинин жана англис тили сабагы туура уюштурулбагандыгы, англис тилинен окуу куралдардын акыркы мезгилде иштелип чыкпагандыгы, окуу программалары туура, так жана дене тарбия багытында жазылбагандыгы жана коммуникативдик көнүгүүлөр системасын иштеп чыгуу көйгөлөрүн чечүү максатында констатациялык эксперименттин максат, милдеттери аныкталды.

Эксперименттин максаты: англис тили сабагында дене тарбия багытында окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын эффективдүүлүгүн эксперимент аркылуу тастыктоо.

Бул максаттарды ишке ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

1. Болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттарынын, моделинин, коммуникативдик көнүгүүлөр системасынын жана окуу куралынын эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперимент аркылуу аныктоо.

Дене тарбия багытындагы окуган студенттердин көбү спорттун чеберлери жана спортто көптөгөн ийгиликтерге жетишкен. Алардын кеп ишмердүүлүгү коммуникабелдүүлүгү менен айырмаланбайт. Чет өлкөгө байма-бай чыккандыктан англис тилин билүү зарыл. Себеби, англис тилинде пикир алышууда кыйынчылыктарга дуушар болушат. Спортсмен-студенттерге англис тилинде сүйлөө жана угууда кыйынчылыктарды жаратат. Негизги себеби англис тилдүү өкүлдөр менен пикир алышуу практикасынын жоктугу. Сабак учурунда спортсмен-студенттер бири-бири менен англисче баарлашат. Чет өлкөгө чыккан учурда англис тилдүү өкүлдөр, эл аралык машыктыруучулар менен пикир алышууга мажбур болушат.

Жогорудагы себептерден улам, биздин изилдөө коммуникативдүү комплекстүү көнүгүүлөр системасын менен дене тарбия багытындагы студенттер үчүн окуу куралын иштеп чыгууга себеп болду. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын иштеп чыгууда төмөндөгүдөй тапшырмалар менен айырмаланат: спорттук мүнөздө машыктыруучулардан, спортсменден репортаж алуу, матчтын комментарийларын аудио угузуу, көчмөндөр оюндары, Азия жана Европа чемпионаттарынан видео көрсөтүү ж.б. Аутентикалык маалыматты, спорттук лексиканы угуу аркылуу студенттер реалдуу сүйлөшүүгө даяр болушат. Англис тилдүү өкүлдөрдүн сүйлөө темпи кыргыз, орус тилдеринен айырмаланып, 148 сөз/минутасына же 100 сөз/минутасына сүйлөшөт. Спортсмен-студенттер

өзгөчөлөнгөн спорттук терминологияны угуп түшүнүшү, иш кагаздарды окуп, жазуу түрүндө толтурууга туура келет. Белгилүү спорттук лексика, спорттук кеп (комментарий, репортаждар) бат сүйлөгөн темп, эмоционалдуулугу, так эмес тамга, тыбыштардын артикуляциясы менен өзгөчөлөнүп турат, мисалы, do karate (карате менен машыгуу), to bounce the ball (баскетболдо топту торчого ыргытуу), to pass the ball (волейболдо топту бири-бирине берүү), to score a goal (гол киргизүү-футболдо), to shoot a penalty (айып гол киргизүү), home win (өзүнүн футбол талаасында жеңишке жетишүү), away win (чоочун футбол талаасында жеңишке жетишүү), pentathlon (спорттун 5 түрү), bencher (футболдогу кошумча оюнчу), mas-wrestling /stick pull (таяк тартыш), according to hoyle (так эреже менен), admirably (укмуштай, эң сонун), fun (күйөрман), blank shot (сокку), to take up self-defense techniques (самбо менен машыгуу), to keep fit (формада болуу), competitive sports (командалык спорттун түрү), solitary sports (индивидуалдык, жеке спорттун түрү), training schedule (машыгуу режими), judo (дзюдо).

Дүйнөнүн көп тилдүүлүк, көп маданияттуулук шартында инсандын калыптануусуна жана анын социалдык жактан ыңгайлашуусуна чет тилдери чоң өбөлгө түзөт. Чет тилдеринин ичинен англис тили дене тарбия адистерин даярдоодо англисче коммуникативдик компетентүүлүгүн, баарлашуу маданиятын калыптандырууга, жалпы кептик өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. Азыркы мезгилде Кыргызстанда кесиптик мобилдүүлүк көйгөйү биринчи орунга чыкты. Педагогикалык жогорку окуу жайлардын дене тарбия багытындагы бүтүрүүчүсү-олуттуу коммуникациялык көндүмдөргө, англис тилин билүүгө да ээ адис болууга тийиш. Себеби, өлкөлөр аралык байланыш кеңейип жаткан учурда баарлашуу каражат катары англис тилин билген адистер талап кылынат.

Биринчи глава боюнча жыйынтык

Илимдердин интеграцияланышы, инсандын өзүн-өзү таанып билүүсү менен жалпы адамзаттын жаңы технологияларга кызыгуусун жана андан ары өсүшүн жаратат.

Дене тарбия багытында окуган студенттердин англис тили сабагында кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары илимий-теориялык жактан адабияттык талдоого алынды.

Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери теориялык жактан аныкталып, маани-маңызы талданды.

Кептик компетенттүүлүк жалпы дене тарбия багытында окуган студенттердин билимин жогорулатып, көндүмдөрүн, билгичтиктерин, өнүктүрүү; англис тили сабагында кесиптик кеп ишмердүүлүгүн өздөштүрүү жана таанып-билүүчүлүк кызыгуусун арттыргандыгына ынандык.

Ааламдашуу мезгилинде чет тилин окутуу мезгилдин талабы болгондуктан, эң негизги педагогикалык шарт болуп, коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу. Педагогикалык баарлашуу билим берүү процессинин негизги базасы катары педагог менен студенттин ортосундагы коомдук, психологиялык карым-катнашы гана эмес, баарлашуунун жыйынтыгында окутуучу менен студенттин биргелешип жүргүзгөн иш аракетинин жыйынтыгында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги педагогикалык шарты түзүлгөндүгү аныкталды.

Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары психологиялык-педагогикалык жагынан талдоодон өткөрүлүп, алардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын комплекстүү иштеп чыгуу теориялык жана практикалык жактан зарыл экендигине келдик.

ЭКИНЧИ ГЛАВА. СТУДЕНТТЕРДИН КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРДЫ ИШКЕ АШЫРУУНУН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА ИЗИЛДӨӨ МЕТОДДОРУ

2.1. Дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын изилдөө методдору

Билим берүү процессинде студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздерин тактоо, дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо, иштеп чыгуу стратегиялык багыт болуп эсептелинет. Замандын талабына ылайык сапаты начар окутуунун формаларын жоюп, жаңыча көз караш менен окуу программа, окуу планын турмуштук-кырдаалдык окутууну эске алуу менен туура багыт көрсөтүүчү сабактын формаларын, коммуникативдик көнүгүүлөр системасын, дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун моделин жана окуу куралын иштеп чыгуу, б.а. азыркы окутуудан акырындык менен студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарына, окуу-тарбия процессинин бардык тармагын ичине камтыган дене тарбия багытындагы студенттердин адистигине багыттап окутуу.

Илимий адабияттарда студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн калыптандыруунун чөйрөсүндөгү олуттуу маңызын ачыктаган эмгектер арбын. Ал эми дене тарбия адистерин даярдоодо англисче кеп ишмердүүлүгүн кесиптик компетентүүлүккө багыттап өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары жана ага байланыштуу түшүнүктөр жаңы, изилдеп тактоону талап кылган маселе. Илимий адабияттарда мындай түшүнүктөрдүн жоктугу аны жаңыдан иштеп чыгуу талабын жаратты.

Дене тарбия багытында окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо методдоруна токтолобуз.

Изилдөөнүн объектиси: англис тили сабагында дене тарбия багытындагы адистерди даярдоодогу билим берүү процесси.

Изилдөөнүн предмети: дене тарбия багытында окуган студенттердин англис тили боюнча кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары, диссертациялык иштин бул бөлүгүндө изилдөө методдору берилет.

Изилдөөдө илимий-педагогикалык жана илимий-методикалык адабияттарды талдоо; сурамжылоо методу: аңгемелешүү, анкета жүргүзүү, интервью алуу; педагогикалык тестирлөө, моделдештирүү жана педагогикалык эксперимент *изилдөө методдору* колдонулду.

Илимий изилдөөнүн негизги жоболору, функциялары, структурасы, ыкмалары, формалары жөнүндөгү окуу – методология усулдарынын жыйындысы. Методологиялык билимдердин курамына, жалпы илимий, методологиялык мыйзам ченемдүүлүктөр жана алардан келип чыккан педагогикалык жоболорго жана иш-аракеттерге коюлуучу талаптар кирет. Эң негизгиси, таанып-билүүдө чыгармачылыктын активдүүлүгү, тарбиялоонун жалпы максаттары жөнүндөгү жоболор. Экинчиси, негизги маңыздуу педагогикалык мыйзамдар, мыйзам ченемдүүлүктөр жана алардан келип чыгуучу педагогикалык ишмердүүлүккө коюлуучу талаптар. Үчүнчүсү, педагогикалык изилдөө принциптери, методдору. Жыйынтыктап айтканда, методология илимий таанып-билүү иш-аракеттеринин принциптери, формалары жана жолдору жөнүндөгү окуу, ал эми педагогикадагы методологияны, педагогикалык кубулуштарды таанып-билүүнүн жана өзгөртүп түзүүнүн негизиндеги теориялык жоболордун системасы болуп саналат [158, 48-49-бб.].

Ыкмалар жана изилдөө технологиясы методологиянын технологиялык деңгээлинин курамын түзгөндүктөн, так эмпирикалык материалдарды анын баштапкы иштелмесин алуу. Бул деңгээлде усулдук билимдер так нормативдик мүнөздү алып жүрөт. Методология илимий изилдөөчүлүк жана практикалык ишмердүүлүктү ишке ашырууга багытталган.

Изилдөөнүн методдору төмөнкү топторго бөлүнөт:

Илимий-педагогикалык, илимий-методикалык адабияттарды талдоо – педагогикалык изилдөөдө теориялык методдор маанилүү. Себеби маселени аныктоо, илимий божомолду түзүү, топтолгон фактыларды анализдеп чыгуу жана баалоо үчүн маанилүү. Изилдөөнүн теориялык методдоруна теориялык анализ, синтез, индукция, дедукция усулдары кирет. Теориялык анализ – бул педагогикалык кубулушка таандык өзгөчө белгилерди бөлүп көрсөтүү жана өзүнчө ар тараптуу кароо; илимий-педагогикалык, илимий-теориялык адабияттарды талдоо дегенди билдирет. Биздин изилдөөбүздө адабияттарды талдоодо теориялык анализ, изилденип жаткан педагогикалык шарттардын маани-маңызын ачууга жардам берди. Каралып жаткан маселеге ылайык илимий изилдөөлөр менен адабияттарды окуп үйрөнүү жана анын негизинде изилдөөдөгү маанилүү жоболор менен сунуштарды белгилөөдө, изилдөөбүзгө ылайыкталган чечимдерди чыгарууда педагогикалык изилдөөнүн анализдөө методун пайдаландык. Педагогикалык адабияттарга талдоо жүргүзүүдө, авторлордун көз караштарын окуп үйрөнүүдө чогултулган фактылар изилденип жаткан объекттин тарыхын жана азыркы абалын билүүгө мүмкүндүк түздү [158, 49-б].

Кыргыз, орус тил илиминде бизге чейин педагогикалык шарттарын илимий жактан ар тараптуу изилдеген жана чет тилдерин окутуунун методдорун, анын ичинде англис тилин экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыккан орто кылымдагы 1956-жылдан 1980-жылга чейинки окумуштуу-методисттер: В. Гумбольдт, Г.А. Золотая, Т.И. Капитанова, В.И. Капинос, Г.В. Костомаров, Л.С. Крючкова, Л.В. Московкин, Н.В.Мошинская, Е.И. Пассов, И.В. Рахманов, Г.В. Рогова, А.Н. Щукин, Н.Н. Сергеева, М.С. Соловейчик, жана ошондой эле тилдерди окутуунун педагогикалык-психологиялык негиздерин изилдеген психолог-окумуштуулар: В.А. Артемов, Б.В. Беляев, Л.С. Выготский, И.А. Зимняя, Л.Н. Леонтьев, В.А. Немов сыяктуу окумуштуулардын эмгектериндеги ойлорду пайдаландык.

60-жылдары окутуунун теория жана методикасында байланыш кепти изилдөө башталган. Методика илиминде эң алгач кеп ишмердүүлүгү иш-аракет

сыяктуу каралган. Окуу системасында бул түшүнүк кийинчерээк радикалдуу өзгөрүүлөргө алып келди. Окуу системасында байланыш кеп Т.А. Ладыженская тарабынан иштелип чыккан. Коммуникативдик билгичтиктердин негизинде байланыш кеп жаралган. Эң негизги максат сүйлөө ишмердүүлүгүнүн мазмунуна бурулган [51, 10-11-бб.].

Окуу максатына жетүүгө багытталган ишмердүүлүгүнүн калыптанышы окуучулардын даярдыгын аныктоо максатында К.Б. Алдашева, А.А. Бекбалаев, С.Ш. Гараев, Н.П. Ким, М.Л. Мухарова, Н.К. Сартбекова жана башка бир катар эмгектерде ар тараптуу талдоого алынган. Эржан Таштын «Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары» аттуу диссертациясында өз алдынча иштөө англис тилинин мисалында берилген. Окуу процесси башкаруунун технологиялары С. Гүмүшсой тарабынан изилденген, бирок англис тили предметинде окуучулардын таанып билүү кызыгууларын калыптандырууга арналган эмгектерине токтолдук.

Жалпысынан «методика» (metodike) термини грек тилинен кайсы бир окуу предметин окутуу мыйзам ченемдүүлүктөрүн иликтеген педагогикалык илимдин биринчи тармагы деп которулат. Илимий адабияттарда «методика» деген терминдин түрдүү мааниде колдонуларын учуратабыз. Булардын ичинен кеңири тараган корутунду-тыянактар төмөнкүлөр:

1. Методика окуу предмети катары экендиги.
2. Методикалык маселени чечүүгө методикалык иштердин (аудиторияда аткарган иштердин) тутуму экендиги; ушул мааниде «методика» термини окутуунун «технологиясына» дал келет.

3. Методика-окутуунун теориясы жана педагогика илимдеринин тармагы.

Тилди окутууда эрежелердин ордуна имитацияны (бир нерсени үйрөнүү), б.а. кайсы бир үлгүнү так кайталоону колдонуу: окуучуну өзүндөн кийин кайталатуу, айткан сөздөрүндү, сүйлөмдөрүндү кайталатуу; башында жаттоого арналган сөздөрдүн чектелген гана санын колдонуу; окуучуларга окуганга жана жазганга сүйлөгөнгө жардам берүү; тилге үйрөтүүдө сөздөрдүн мааниси түшүнүктүү болуш үчүн сүрөттөрдү колдонуу [101, 21-б.].

Илимий-педагогикалык, илимий-методикалык адабияттарды талдоо – педагогикалык кубулушка таандык өзгөчө белгилерди бөлүп көрсөтүү менен коштолуп, илимий-педагогикалык, илимий-теориялык адабияттарды талдоо, теориялык анализ менен коштолуп, изилденип жаткан педагогикалык проблеманын маани-маңызын ачууга жардам берди. Колдонулган методдор каралып жаткан маселенин негизги жоболорун, изилдөөнүн методологиясын, педагогикалык шарттарын, кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу технологиясын тактоого жана изилдөөбүздүн логикасына ылайыкталган чечимдерди чыгарууга өбөлгө түздү. Изилдөөнүн бул этабында *сурамжылоо методунун* 3 түрүн: анкета жүргүзүү, аңгемелешүү, интервью алуу жүргүздүк.

Эксперименталдык иштердин аткарылышы аңгемелешүү жана сурамжылоонун негизинде жүргүзүлүп, изилдөө ишибиздин тастыкталышына өбөлгө түздү.

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынан 324 студент жана Кыргыз-Түрк Манас университетинен 125 студенттерин сурамжылоо жүргүзүлгөн. Текшерүүчү тайпа жылдын аягында кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн өздөштүргөн. Ар бир берилген суроонун мааниси боюнча студенттердин кесиптик билимдерге терең ээ болуу мотивдердин рангы түзүлүп, сурамжылоонун жыйынтыгы (3.3.1.-таблицаны караңыз).

Анкета жүргүзүү – изилдөө ишинде кеңири колдонулган усулдардын бири, план боюнча өткөрүлгөн катышуучулардын массалык сурамжылоо процесси болуп эспетелет. Бул суроолор анкеталык сурамжылоо (жазуу) жана интервью (оозеки) түрүндө уюштурулат.

Аныктоочу эксперименттин жыйынтыгын аныктаган учурда дене тарбия багытындагы студенттерде чет элдин маданиятын, үрп-адат, каада-салттарын, улуттук спортунун түрлөрүн билүүгө болгон кызыгуулары арбын экендиги, алар англис тилиндеги аңгемелерди, ырларды окуганга ынтызар экендиги аныкталды. Студенттердин башка маданияттардын эл аралык калыстар менен мамиле жасоого, чогуу мелдеш учурундагы баарлашууга даяр болуу деңгээлдерин анализдөө иштери жүргүзүлүп, натыйжада эки тайпада (эксперименталдык

тайпа (ЭТ), текшерүүчү тайпа (ТТ) кеп ишмердүүлүгүнүн төрт багыты боюнча оозеки, жазуу, аудио угузуу иштерин жүргүзүү зарылдыгы аныкталды. Жазуу түрүндө 2-курсунун арасында бардык факультеттин студенттери арасында сурамжылоо иретинде уюштурулду. Спорттук лексикалык минимумду кабыл алуу, өздөштүрүү, дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу жыл башынан аягына чейин англис тили боюнча алган билимдеринин деңгээлине жараша жүргүзүлдү. Эксперименталдык изилдөөнү жүргүзүүдө студенттердин өздүк мотивацияларына өз алдынча иштөөсүнө карата тапшырмалар кесипке багытталып иштелип чыкты жана текшерилди. Көнүгүүлөр системасын иштетүү, студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүнүн даярдыгы жана спорттук терминологияны билүү деңгээли аныкталды.

Анкета жүргүзүү учурунда Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынан 324 студент жана Кыргыз-Түрк Манас университетинен 125 студенттеринен сурамжылоо жүргүзүлгөн. Окутуунун максат, милдеттери аныкталып, анкета жүргүзүүнүн негизинде педагогикалык экспериментке даярдоо тапшырмалары, көнүгүүлөр системасы иштелип, интеграцияланган практикалык сабактарды өтүү идеясы жаралды. Чет элдик ыктыярчылар менен интеграцияланган сабактарды өтүү максатында алар менен интервью жүргүздүк.

Интервью жүргүзүү – атайын алдын ала даярдалып оозеки түрдө жүргүзүлгөн эки адамдын сүйлөшүүсү. Бул усул изилдөөдө кеңири колдонулат. Изилдөө учурунда чет элдик ыктыярчылар менен интервью жүргүздүк. Педагогикалык шарт түзүү максатында аудиториялык сабак: аудио, видео менен иштөө, текст менен иштөө; аудиториядан тышкары: интеграцияланган сабактарды уюштуруу, көчмөндөр оюндарынан сабак-репортаж, сабак-конференция, сабак-долбоор, англис тили жумалыгы, чет тилдер фестивалдарын уюштурдук. Япония, Корея, Кытай, Америка өлкөлөрүнүн ыктыярчыларынан англис тили сабагы менен спорттун бир түрүн интеграциялап өтүү боюнча суроолор түзүлүп, аудиториядан тышкары интеграцияланган сабактарды уюштурдук.

Аңгемелешүү – кыргыз окумуштуулары дене тарбия багытындагы студенттерди окутуунун өзгөчөлүгү жана изилдөөнүн теориясы менен методикасы боюнча профессор А.М. Мамытов, окуучулардын коммуникативдик компетенцияларын калыптандыруу боюнча профессор К.А. Биялиев, мектептерде лексиканы окутуунун маселелерин изилдеген профессор К.Д. Добаев, дене тарбия багытындагы студенттердин коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселеси боюнча профессор Н.А. Асипова, сөздүк менен иштөө боюнча профессор М.Х. Манликова, профессор Н.О. Мааткеримов, кыргыз улуттук оюндардын мисалында англис тилин окутуу доцент М.К. Саралаев изилдөөнүн методикасы боюнча доцент С.Х. Манжуев, студенттердин компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары боюнча доцент В.И. Мусаева, доцент А.А. Жолчиева чет тилин окутуунун өзгөчөлүгү жана көнүгүүлөр системасын иштеп чыгуу боюнча доцент Э.А. Супатаева менен аңгемелешүү жүргүздүк.

Педагогикалык эксперимент усулу – «эксперимент» түшүнүгү латын сөзүнөн алынып, тажрыйба, сыноо деген маанини билдирет [158, 53-б].

Илимий текшерүүлөрдө жүргүзүлүүчү тажрыйбаларга максат менен аныкталуучу, изилденип жаткан объектинин өзгөрүшүнө дал келген, же атайын түзүлгөн, көзөмөлгө алынган шарттарда аны чагылдыруу менен изилденүүчү процесстин жүрүшүнө активдүү жана максаттуу киришүү [29, 55-б.].

Педагогикалык эксперимент педагогикалык процессти жаратуунун илимий тажрыйбасы. Эксперимент жолу менен практикада жаңы методдорго, технологияга, моделдерди иштеп чыгууга, окуу-тарбия ишмердүүлүгүнүн системасына жол ачылат. Педагогикалык эксперимент жүргүзүү үчүн бир канча окуу жайларды жана студенттерди катыштырууга болот. Изилдөө тандалып алынган тема менен максатка байланыштуу узак же кыска убакыттын ичинде өткөрүлөт. Педагогикалык эксперимент божомолун, изилденип жаткан маселенин долбоорун, экспериментти өткөрүү үчүн конкреттүү пландын түзүлүшүн, жыйынтыктарды туура жана так белгилөөсүн, акыркы тыянактардын так, даана, натыйжалуу болуусун талап кылат. Эксперимент пайда болгон

божомолдоону текшерүү үчүн өткөрүлөт. Болочок дене тарбия адистердин кесиптик жактан кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперимент аркылуу тастыкталып, текшерилди.

Педагогдор тарабынан жүргүзүлүүчү эксперименттер ар түрдүү багытта болуп, түрдүү белгилери, багыттары, изилдөө объекти, предмети, орду жана өткөрүү убактысы боюнча классификациялайт. Алар максатына карай төмөнкүдөй болуп бөлүнөт:

1. Констатациялоочу эксперимент (мында педагогикалык кубулуштардын абалы изилденет).

2. Изденүүчү эксперимент (жумушчу божомолдун тууралыгын текшерүүгө багытталат).

3. Текшерүүчү же калыптандыруучу (алынган теориялык тыянактардын тууралыгын, иштелип чыккан усулдардын эффективдүүлүгүн текшерүүгө багытталат).

Биздин изилдөөбүздө констатациялоочу жана калыптандыруучу эксперимент учурунда бардыгы 246 студент катышып, анын ичинен 123 – текшерүүчү тайпа, 123 – эксперименталдык тайпа болгон.

Теориялык моделдештирүү усулу – изилдөөнүн объектисин аныктоо, анын моделин түзүү процесси, «модель» – француз тилинен «modele» латын тилинен «modulus» үлгү, аналог дегенди билдирет. Азыркы учурда педагогикалык изилдөөдө моделдештирүү усулу кеңири таралган. Моделдештирүү – моделди жаратуу жана изилдөө усулу. Моделди үйрөнүү изилдөөнүн объектиси жөнүндө жаңы билимди, жаңы бирдиктүү маалыматтарды системалаштырууга жардам берет. Моделдин олуттуу белгилери – көрсөтмөлүүлүк, илимий кыялдануунун элементи, элес, абстрактуулук, аналогияны логикалык усул катары колдонуу жана божомолдоонун элементи. Моделдин маанилүү өзгөчөлүгү анын чыгармачыл фантазиялык мүнөзү. Модель – көрсөтмөлүүлүк формада чагылдырат. Тарбиялоо процессиндеги парадигмалар, концепциялар, түрдүү технологиялар, билим берүүчү көнүгүүлөр системасы моделдештирүүнүн

формасы болот. Моделди жаратуу процесси белгилүү убакытты жана иш-аракетти талап кылып, бир нече этаптан өтөт.

Моделдештирүү негизги эки этапта уюштурулат:

1. Моделди иштеп чыгуу;
2. Моделди изилдөө жана корутунду алуу [158, 51-б].

Биздин изилдөөбүздө моделдештирүү маанилүү дидактикалык тапшырмаларды чечүү масатында колдонулгандыктан изилдөө учурунда окуу процессинде дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары түзүлдү (3.2.1 – моделди караңыз).

Педагогикалык тестирлөө усулу «тест» деген сөз англис тилинен алынып, сыноо деген маанини билдирет. Тестирлөө усулу максаттуу педагогикалык жаранды изилдеген мүнөздөмөлөрдү аныктоого мүмкүнчүлүк берип, катуу көзөмөлдөгү шарттарда педагогикалык процессти изилдөө болуп саналат [158, 54-б].

Тестирлөөнүн жеткиликтүүлүгү, тактыгы, жөнөкөйлүгү менен айырмаланат. Педагогикалык тестирлөө окуу жылынын башында дене тарбия багытындагы студенттердин билим деңгээлин билүү максатында өткөрүлүп, билим деңгээлине жараша тайпаларга бөлүнүп окутулду. Окуу жылынын ортосунда жана аягында тестирлөө алынып, студенттердин билим деңгээли канча пайызга өскөндүгү көзөмөлдөндү. Окуу планынын негизинде англис тили боюнча окуу программалары түзүлүп, окуу жылында төрт модулдук тесттерди иштеп чыктык.

2.2. Дене тарбия багыты боюнча Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү мамлекеттик стандартын, окуу программаларын жана окуу китептерин анализдөө

Биздин алдыбызда биринчиден, дене тарбия багыты боюнча Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү мамлекеттик стандартын, окуу планын, окуу процессинин графиктерин жана англис тили боюнча жумушчу программаларын жетекчиликке алуу жана анализдөө изилдөөбүздүн экинчи милдети. Азыркы учурдун талабы боюнча мамлекет тарабынан билим берүүнүн кандайдыр бир өнүктүрүлгөн үлгүлүү мазмунунун түзүлүшүнө өзгөчө эки шарт таасир этет. Алардын биринчиси, мамлекеттин ичинде жайгашкан бардык жогорку окуу жайларынын алдына бирдей педагогикалык мейкиндик орнотуунун зарылчылыгы менен байланыштуу болсо; экинчиси, ушул жогорку окуу-тарбиялоо мекемелеринде окуган студенттердин алдына коюлуучу билимдин бирдей деңгээлин аныктоо болуп эсептелинет. Мамлекет тарабынан аныкталган ушул жалпы, баарына бирдей болгон билимдин деңгээлин ар кандай окуу-тарбиялоо мекемелеринен алууга болот. Белгилүү болгондой, буга байланыштуу бүтүмдүү жыйынтыктар мамлекеттик документтин эң негизгиси болгон, б.а. билим берүүнүн мазмунунун үлгүсүн аныктоочу жалпыга тиешелүү документ билим берүүнүн мазмунунун мамлекеттик стандартында чагылдырылат. Стандарт деген сөздү англис тилинен которгондо «үлгү», «ченем», «өлчөм» дегенди билдирет. Ал ар бир билим алуучуну мамлекет тарабынан коюлуучу талаптардын негизинде үлгүлүү инсандын деңгээлине көтөрүүгө багытталат. Ал эми инсандын чыныгы мүмкүнчүлүгү менен билим берүү системасынын мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен түзүлгөн үлгү *билим берүүнүн стандарты* (үлгүсү) деп аталат. Биздин мамлекетте билим берүүнүн стандарты билим берүү системасына тиешелүү болгон документтердин эң баштапкысы болуп эсептелет. Мында негизинен билим берүүнүн мазмуну, анын деңгээли жана формалары, ошондой эле, окутуунун жыйынтыгын ченөөчү жана текшерүүчү ыкмалары да чагылдырылат. Мына ушул мамлекеттик маанидеги документтин негизинде андан аркы ар түрдүү башка пландар түзүлөт. Алардын

эң биринчиси *базистик окуу планы* деп аталып, Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилип, ЖОЖдор үчүн каралган билимдин орточо көлөмүн белгилеген документ болуп эсептелет. Окуу планынын жана курстар боюнча контингенттин негизинде окутуучуларга окуу жүктөмдөрү түзүлөт. Ар бир предмет боюнча жумушчу программалары окуу жылдын башында ЖОЖдун окуу иштери боюнча проректору тарабынын бекитилет. КМДТЖСАда англис тили боюнча программа 240 саатка ылайыкташтырылган, анын ичинен 120 сааты практикалык жана 120 сааты өз алдынча иштөөнү түзөт. Базистик окуу планы төмөнкү ченемдиктерди аныктайт:

- окулуучу предметтердин бир жумалык көлөмүн жана сөзсүз түрдө окулуучу предметтер менен тандоо аркылуу окулуучу предметтердин, ошондой эле кошумча өтүлүүчү предметтердин тизмелерин;
- студенттер үчүн сөзсүз түрдө окулуучу предметтердин төрт модулдук көлөмү менен аларды окууга берилүүчү убакытын;
- окутуучулардын жалпы аткарган милдеттери үчүн мамлекет тарабынан негизделген эмгек акыларын ж. б.

Базистик окуу планынын негизинде типтүү окуу пландары түзүлөт. Бул пландар да Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилет. Типтүү окуу пландары көбүнчө сунуштоо иретинде түзүлөт.

Окуу планы – бул окуу жайынын негизги окуу документи болуп эсептелет. Анда, биринчиден, окуу жылынын созулушу, модулдардын мөөнөтү, эс алуу убакыттары чагылдырылса, ал эми экинчиден, анда окулуучу предметтердин саны, кредити, алардын кайсы курстарда өтүлүшү керектиги камтылат. Ал эми окуу планына ылайык окуу графиги түзүлүп, ар бир предметке белгиленген убакыт өлчөмү, педагогикалык практика (магистратура үчүн илимий-изилдөө жана илимий-педагогикалык), жайкы, кышкы сессия түзүлүштөрү кирет. Окуу планына кирген предметтер сөзсүз түрдө жалпы окулуучу жана тандоо аркылуу окулуучу предметтер болуп бөлүнүшөт. Билим берүүнүн мазмунун аныктоочу окуу пландарды андан ары толуктоочу документтердин тизмесине *окулуучу предметтер* кирет. Окуу предмети – бул студенттердин жаш өзгөчөлүктөрүнө

жараша илимий жактан такталган билимдин, практикалык билгичтик жана көндүмдөрдүн системасынын негизинде илимдин, маданияттын, өндүрүштүн жана эмгектин жетишкендиктерин өздөштүрүү. Дагы бир айта кетүүчү нерсе жогоруда көрсөтүлгөн окуу планынын негизинде *окуу программалары* да түзүлөт. Аларга төмөнкүлөр кирет:

1. Түшүндүрмө кат (предметти окуунун максаты, негизги талаптары ж.б.).
2. Окулуучу предметтин тематикалык мазмуну.
3. Компетенция, окутуунун натыйжалуулугу, окутуунун формалары, предметтер аралык байланыш, студенттердин билимин баалоонун критерийлери, текшерүүнүн формасы.
4. Семестр боюнча дисциплинанын тематикалык планы жана берилүүчү убакыт.
5. Ар бир дисциплина боюнча окуу-методикалык карта факультет, курс, макро, микро темалар пландаштырылган саат боюнча берилет.
6. Төрт модуль боюнча студенттердин билимин текшерүүчү модулдук тапшырмалар.
7. Өзүн өзү текшерүүчү суроолордун эки варианттагы тизмеси.
8. Окулуучу предметтер менен окулуучу курстардын бири-бири менен тыгыз байланыштыгы жөнүндө көрсөтмөлөр.
9. Экзамендик билеттер тапшырмалары менен.
10. Дисциплина боюнча окуу-методикалык материалдар.
11. Негизги жана кошумча адабияттардын тизмеси.

Окуу программасы-билим берүүнүн орточо көлөмүн чагылдырган документ. Ал окулуучу предметтердеги билим берүүнүн мазмунун чечмелеп, студенттердин эмнени үйрөнүшү, окуу жылынын аягында кандай билимге ээ болушу керектигин, аларды окутууга жумшалуучу убакытты белгилейт. Окуу программалары типтүү, жумушчу жана автордук программалар болуп да бөлүнүшү мүмкүн.

Билим берүүнүн программасындагы билим берүүнүн мазмунун тигил же бул окуу-тарбиялоо мекемелеринин ар бир баскычына жараша да аныктаса

болот. Мындай билим берүүнүн программаларын жалпы билим берүүчү жана кесиптик программалар деп бөлүүгө мүмкүн. Жалпы билим берүүчү программалар жаш өспүрүм инсандардын маданияттуулугун арттыруу менен бирге, алардын коомдук турмушта өз ордун табууга, өз эрки менен тапшырган адистикке жөндөмдүү болуусуна жетиштирүү үчүн түзүлөт. Алардын катарына төмөнкүлөр кирет:

- мектепке чейинки билим берүүнүн программасы;
- башталгыч орто билим берүүнүн программасы (1-4 кл.);
- негизги орто билим берүүнүн программасы (5-9 кл.);
- толук орто билим берүүнүн программасы (10-11 кл.);
- Базалык жогорку «бакалавр» (1-4 курс);
- жогорку «магистр» (эки жылдык).

Ал эми кесиптик программалардын негизги максаты болуп келечектеги кесиптин ээлерин даярдоодо убакыт өткөн сайын алардын кесиптик жана жалпы билимдерин арттырууга жетишүү эсептелет. Бул кесиптик программаларга төмөнкүлөр кирет:

- алгачкы кесиптик билим берүү программасы;
- орто кесиптик билим берүү программасы;
- жогорку кесиптик билим берүү программасы;
- жогорку окуу жайын аяктагандар үчүн кесиптик билим берүү программасы.

Мына ушундай жогоруда саналып өткөн мамлекет тарабынан үлгү катары түзүлгөн билим берүүнүн бардык программаларында билим берүүнүн минималдуу сөзсүз түрдө аткарыла турган мазмуну аныкталат.

Мындан тышкары билим берүүнүн программаларынын негизгилеринен сырткары, окуу-тарбиялоо мекемелеринде кошумча билим берүүнүн башка программалары да иш жүзүнө ашырылат. Аларга ата-энелердин жана баланын каалоолоруна жараша, окуучулардын чыгармачылыгын арттырууга багытталган

факультативдик сабактардын программалары да кирет.

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы жогорку кесиптик билим берүүгө укуктуу жана АЛ №4332005-жылкы лицензиясынын негизинде көрсөтүлгөн мөөнөткө ылайык, контролдук нормативдерди, окуучулардын чектелген контингентин сактоо шарты менен билим ишмердигин жүргүзүүгө укуктуу. Шифр: 521900 жана 532000, окутуунун формасы: күндүзгү, окуу жайын аяктаганда берилүүчү билим деңгээли жана квалификациясы: «бакалавр». Окуучулардын чектелген саны күндүзгү формада келтирилгенден кийин-400. Ал эми окутуучулардын сапаты 30%дан кем эмес, керектүү окуу усулдук адабияттар менен камсыз болушу 80%дан кем эмес болуусу тийиш. Бир окуучуга сарпталган чыгымдардын жалпы республикалык көрсөткүчүнө болгон катышы 1:1. Бир жылда окутуу иштерине кеткен чыгымдардын ошол эле мезгилдеги жалпы окуу жайынын кирешесине болгон катышы жана окууга кабыл алынган окуучулардын билим деңгээли: жалпы орто, ал эми окуу мөөнөтү: 4 жыл [21, 2-б-бб]. Жогоруда көрсөтүлгөн лицензиянын негизинде англис тили предметине жалпы 340 саат берилген, анын ичинен 186 сааты аудиториялык, практикалык сабактарга, 44 сааты өз алдынча иштөөгө, 10 сааты жеке иштерге, 4 сааты экзаменге жана 2,3 сааты зачёто бөлүнүп, 2-3-курста окутулган.

Аталышы: дене тарбия, даярдоонун, кайра даярдоонун кесиби. Окутуунун формасы: күндүзгү, окуу жайын аяктаганда берилүүчү билим деңгээли жана квалификациясы: «магистр». Окуучулардын чектелген саны күндүзгү формада келтирилгенден кийин-20. Окутуучулардын сапаты 30%дан кем эмес, керектүү окуу усулдук адабияттар менен камсыз болушу 80%дан кем эмес болууга тийиш. Бир окуучуга сарпталган чыгымдардын жалпы республикалык көрсөткүчүнө болгон катышы 1:1. Бир жылда окутуу иштерине кеткен чыгымдардын ошол эле мезгилдеги жалпы окуу жайынын кирешесине болгон катышы жана окууга кабыл алынган окуучулардын билим деңгээли: жалпы орто, ал эми окуу мөөнөтү: 2 жыл [21, 7-б.]. Англис тили предметине жалпы 114 саат берилген, анын ичинен 90 сааты практикалык, 19 сааты өз алдынча иштөө, 5 сааты жеке иштер, 6 сааты экзамен үчүн бөлүнгөн. Экзамен жайкы сессияда, ал эми зачет кышкы сессияда

болот. Мамлекеттик аттестация атайын дисциплина, б.а. жалпы педагогика, дене тарбиянын теориясы жана методикасы, нормалдуу физиология жана спорт медицинасы предметтери биргелешип атайын дисциплинаны түзөт. Мындан сырткары, философия, чет тили жана магистрдик диссертацияны коргоо мамлекеттик аттестацияга кирет.

Дене тарбия жана спорт, даярдоонун, кайра даярдоонун кесиби, 521901 шифры менен окутулган. Окутуунун формасы: күндүзгү, окуу жайын аяктаганда берилүүчү билим деңгээли жана квалификациясы: толук жогорку. Окуучулардын чектелген саны күндүзгү формада келтирилгенден кийин – 250. Ал эми окутуучулардын сапаты 30%дан кем эмес, керектүү окуу усулдук адабияттар менен камсыз болушу 80%дан кем эмес болууга тийиш. Бир окуучуга сарпталган чыгымдын чыгымдардын жалпы республикалык көрсөткүчүнө болгон катышы 1:1. Бир жылда окутуу иштерине кеткен чыгымдардын ошол эле мезгилдеги жалпы окуу жайынын кирешесине болгон катышы жана окууга кабыл алынган окуучулардын билим деңгээли: жалпы орто, ал эми окуу мөөнөтү: 3-5 жыл. Толук жогорку квалификациясы менен окуган студенттер 2-3 жана 4-курстарда англис тили предметин окушту. Нормативдүү мөөнөтү – 3 жыл, сырттан окуу бөлүмүнүн студенттери чет тилин 34 аудиториялык саат көлөмүндө окушту, ал эми 306 саат өз алдынча иштерге бөлүнгөн.

521902 шифры боюнча аталышы: Дене тарбия, толук жогорку багыты боюнча окуу мөөнөтү – 5-6 жыл жана 2-3 жыл. Күндүзгү формада 800 окуучуга орун чектелген. 5 жылдык окуу мөөнөтү 340 саат чет тилин күндүзгү формада окуса, 6 жылдык сырттан окуу жана жалпы орто жана кесиптик орто диплому менен кабыл алынып, чет тилин 70 практикалык саат, 260 өз алдынча иштөө иретинде 3-курста окуйт. Мамлекеттик компонент тандоо курсу, жалпы профессионалдык дисциплиналар, улуттук оюндун түрлөрү, спорттук оюндар, жеңил атлетика, сууга сүзүү, футбол, гимнастика, атлетикалык гимнастика, студенттин өзүнүн тандап алган спортунун түрү, бүтүрүүчү квалификациялык иш, педагогикалык жана машыктыруу практикасы менен мамлекеттик педагогикалык практика жана башка жалпы дисциплиналар кирет.

Шифр: 521903 окутуунун формасы: күндүзгү, окуу жайын аяктаганда берилүүчү билим деңгээли жана квалификациясы: толук жогорку. Окуучулардын чектелген саны күндүзгү формада келтирилгенден кийин – 300. Ал эми окутуучулардын сапаты 30%дан кем эмес, керектүү окуу усулдук адабияттары менен камсыз болушу 80%дан кем эмес болууга тийиш. Бир окуучуга сарпталган чыгымдардын жалпы республикалык көрсөткүчүнө болгон катышы 1:1. Бир жылда окутуу иштерине кеткен чыгымдардын ошол эле мезгилдеги жалпы окуу жайынын кирешесине болгон катышы жана окууга кабыл алынган окуучулардын билим деңгээли: жалпы орто, кесиптик орто, ал эми окуу мөөнөтү: 5 жана 3 жыл [21, 39-б.]. Жогоруда көрсөтүлгөн лицензиянын негизинде англис тили предметине жалпы 340 саат бир жылга берилген, анын ичинен 186 сааты аудиториялык, практикалык сабактарга, 144 сааты өз алдынча иштөөгө, 10 сааты жеке иштерге, 4 сааты экзаменге жана 2,3 сааты зачетко бөлүнүп, 2, 3, 4-курстарда окутулган. Ал эми жаңы болондук система боюнча азыркы учурда окуу жайын аяктаганда берилүүчү билим деңгээли жана квалификациясы: жогорку «бакалавр» жана жогорку «дене тарбиянын магистри» 532000 кесибин боюнча күндүзгү окуу келишимдик жана бюджеттик негизде жүргүзүлөт. Анын катарына төмөнкүлөр кирет: жалпы мазмуну, терминдер, билим берүү программасы, дене тарбия багытына даярдоо багыты, профиль, дисциплина циклы, модуль, компетенция, бакалавр, магистр, кредит, окутуунун жыйынтыгы, Европалык көчүрүү системасы, максаты, профессионалдык тармактын иш-аракеттери, окуу жайдын материалдык-техникалык базасы, бүтүрүүчүлөрдү даярдоонун критерийлери ж.б.

Мамлекеттик стандарт жана окуу планынын негизинде жаңы иштелип, апробациядан өткөн англис тилинин жумушчу программасын иштеп чыктык. ЖОГОРКУ «бакалавр» багыты боюнча 240 саат, анын ичинен 160 сааты практикалык, 80 сааты өз алдынча иштөөгө багытталган. Англис тилинин жушушчу программасы грамматикалык жана кептик макро жана микро темаларга бөлүнгөн. Грамматика сүйлөшүүнүн негизги «курулуш материалдары» катары кызмат кылат. Андыктан грамматикалык, лексикалык

материалдарды негиз кылып алып, программа боюнча тематикаларда, кырдаалдарда сүйлөшүүгө ырааттуу үйрөтүү керек. Кепте ар бир морфологиялык формалар сүйлөм тутумунда берилип, бүткүл грамматикалык минимумдун материалдардын типтүү фразалардын үлгүлөрү аркылуу окутуп үйрөтүү сунушталат. Ошону менен бирге, грамматикалык формаларды жана анын түзүлүшүн окутуп үйрөтүүдө жөнөкөйдөн татаалга карай дидактикалык принциби колдонулат. ***ЖПББ ГОС – Окуу план – Окуу программа.***

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясында программа тилдин негизги грамматикалык формаларын өздөштүрүү менен бирге студенттердин сөз байлыгын өстүрүүгө, пикир алышууга ылайык машыгууларга ылайыкталган. Кеп минимуму грамматикалык жана лексикалык минимумдар менен тыгыз байланышта берилген. Оозеки кепти өстүрүү, укканын айтып берүү, ырларды, жаңылмачтарды, макал-лакаптарды жатка айтуу, чыгармачылык менен аңгеме түзүү жеке иштерде кеңири өз алдынча тапшырма катары берилген. Бул багытта иштөөдө кеп ишмердүүлүгүнүн теориясы, окутуучуга жардамчы катары кызмат кылат. Англис тилинде сүйлөө зарылдык түзгөн мотивди түзүп, ага жараша кырдаал жаратуу ишке ашырылат. Жогоруда айтылган ишмердүүлүк аракети болгондо гана, англис тили предметинде үйрөтүлүп жаткан программалык материалдар, максаттар ишке ашырылат. Сөздү угуп, жатыгуу (аудирование), маектеше билүү (диалогдук кеп), жазуу, окуп, которуу, айтып берүү сыяктуу тапшырмалар программада толук берилген.

Ар бир факультеттин атайын берилген саатына жараша программада төрт модуль жазуу жана оозеки түрдө сынак алынат. Бир модульга 2 саат берилген. Студенттердин өз алдынча иштери жыл бою аткарылып, сабак учурунда жана сабактан сырткары убакытта тапшырылат.

Жылдын аягында студенттердин билими толук текшерилип, мониторинг түзүлөт. Экзамен 2-курстун аягында болот. Экзамен төмөндөгүдөй үч тапшырманы камтыйт:

1. Текстти окуп, которуу (сөздүктү колдонуу менен);
2. Грамматикалык тапшырмалар;

3. Топик. Белгилүү кесиптик темада оозеки баарлашуу.

Чет тили предметине магистратурада жалпы 114 саат берилген, анын ичинен 90 сааты практикалык, 19 сааты өз алдынча иштөө, 5 сааты жеке иштер үчүн бөлүнгөн. Ал эми 2016-жылдан тартып, 60 саат практикалык сабакка бөлүнүп, саатар кыскарган. Экзамен 6-курстун жайкы, кышкы сессияда болот. Мамлекеттик аттестация атайын дисциплина боюнча болот, б.а. жалпы педагогика, дене тарбиянын теориясы жана методикасы, нормалдуу физиология жана спорт медицинасы предметтери биргелешип атайын дисциплинаны түзөт. Мындан сырткары, философия, чет тили жана магистрдик диссертацияны коргоо мамлекеттик аттестацияга кирет. Мамлекеттик сынак 30 билеттен туруп, ар бир билет экиден суроону камтыйт:

1. Текстти окуп, которуу (сөздүктү колдонуу менен);
2. Топик (белгилүү кесиптик темада оозеки баарлашуу).

Жеке окутуучулук ишмердигибизде окуу китептерин жана жумушчу программаларын коммуникативдик-функциялык багытта кайра түздүк. 2011-2015-окуу жылдары дене тарбия багытындагы педагогика жана улуттук спорттун түрлөрү, машыктыруу, аскерге даярдоо жана магистратура бөлүмүнүн студенттери үчүн жумушчу программалары түзүлгөн. Бир жыл ичинде ушу окуу программа менен иштедик. Жыл бою бир нече мүчүлүштүктөр байкалды. Грамматикалык жана кептик темалар башаламан жазылган. Англис тили боюнча мыкты жумушчу программасын түзүү маселеси жаралды. Англис тилин окутуунун негизги максаты студенттердин англис тилине болгон жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү, ошону менен бирге алардын инсандык бийик сапаттарын калыптандырууда чет тилинин ролун арттырууда тургандыгын көңүлгө алдык. Жогоруда айтылгандардын баарын эске алып, мамлекеттик билим берүү стандартына ылайык 521900 «Дене тарбия жана спорт» жана 532000 «Дене тарбия» багыттары боюнча жаңы окуу программасынын үстүндө иштедик. Бул жаңы программанын алкагында бир топ ачык сабактар өткөрүлүп, жыйынтыгында жакшы натыйжа берди. Программа аркылуу студенттердин тилге болгон кызыгууларын арттыруу, чыгармачыл демилгелерин өнүктүрүү,

сөз байлыгын арттыруу сыяктуу бир катар милдеттер коюлган. Анткени окутуучулар дайыма англис тилин үйрөтүүдө чыгармачылык менен изденүүсү зарыл эмеспи. Себеби, окутуучулар келечек муунга билим гана бербестен, патриоттуулукка, өз мекенин коргоого, аны көзүнүн карегиндей сактоого, аларды коомдун татыктуу инсаны кылып тарбиялоого, дене тарбия жана багытындагы адистикке багыттоого аракет кылат. Ошондуктан башка предметтердей эле англис тилинин да тилди калыптандырууда өз орду бар. Аталган жумушчу программанын негизинде спорттук адистиктеги студенттердин англис тилинде оозеки сүйлөө, жазуу, окуу жана угуу кеп ишмердүүлүктөрүн өстүрүүгө арналган окуу куралын иштеп чыктык.

В.И. Мусаеванын «Кыргыздын чечендик кебин окутуу» монографиясы окуучулардын сүйлөө кебин өстүрүүгө багытталган. «Жөнөкөй жана көркөм сүйлөй билүү – бул бүтүндөй илим», – деп С.К. Станиславский айткандай, жандуу табигый, чын дилден чыккан, адилеттүү, адептүү, так, туура, орундуу, логикалуу, көркөм, образдуу кепке жетишүү, тактап айтканда, кеп маданиятынын коммуникативдик касиеттеринин натыйжалуулугун арттыруу аркылуу чечендик кепке ээ болуу маселесине барган сайын өзгөчө артыкчылык ыйгарылууда [101,102, 26-б.]. Кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу менен, кеп адебине, жүрүм-турум адебине, сүйлөө маданиятына, кептик-коммуникативдик компетенттүүлүгүнө зор маани берип, атайын окуу куралдарын, текст менен иштөөнүн жолдорун жана схемаларын иштеп чыккан. Биздин изилдөөбүз дагы кеп ишмердүүлүгү менен байланышта. Сунушталган маалыматтык компетенттүүлүк, социалдык-коммуникативдик, өз ишин уюштуруу жана маселелерди чече билүүчүлүк компетенттүүлүктөрү жумушчу программаларын түзүүдө чоң ролду ойнойт [101,102, 127-б.].

Компетенттүүлүк – латын тилинен алынып, «шайкеш, туура келүү», – деген түшүнүктөрдү билдирет. Дене тарбия багытында окуган студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында англис тили сабагында тандап алган спортунун түрү боюнча билим, билгичтик, көндүмдөргө ээ болуусу жана турмушта жемиштүү ийгиликтерге жетишүүсү.

Компетенттүүлүккө өз алдынчалуулук, жоопкерчиликтүүлүк, коммуникабелдүүлүк, толеранттуулук, маселени жекече жана топто чече билүүчүлүк, бат кабыл алуучулук, керектүү маалыматты таап пайдалана алуучулук, демилгелүүлүк, чыгармачылык менен натыйжалуу эмгектенүү кирет [101,102,6-б.].

Дене тарбия багытында окуган студенттер өзүнүн тандап алган спортунун түрү боюнча кесиптик жана коомдук турмушундагы жаңы өзгөрүүлөргө бат ылайыкташа алуу менен максатына жете билүүсү компетенттүүлүккө негизинде.

Англис тили сабагында компетенттүүлүккө жана кесиптик кеп ишмертүүлүккө негизделген окутуу дене тарбия багытында окуган студенттер билим алган маалыматтын саны эмес, турмуштагы иш-аракеттерде келип чыгуучу маселелерин чече билүүчүлүгү жана көндүмдөрдү өздөштүрө билүүчүлүгү негизги орунду ээлейт.

Негизги үч компетенттүүлүктөрдүн түрү төмөнкүлөр:

1. Маалыматтык компетенттүүлүк;
2. Социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк;
3. Өз ишин уюштуруу жана маселелерди чече билүүчүлүк компетенттүүлүгү [101,102, 6-б.].

Биздин жумушчу программабыз жогоруда айтылган принциптерди эске алуу менен түзүлгөн. Бүгүнкү күндө дене тарбия багытындагы окуган бакалавриат жана магистратура бөлүмүнүн студенттери үчүн 2015-2016-жылдары жаңы иштелип чыккан окуу куралдары практикаланды.

Окумуштуу Е.А. Баженованын «Английский язык для физкультурных специальностей» аттуу окуу китебин академиянын студенттери үчүн ылайыктуу деп табылган. Лексикалык-грамматикалык көнүгүүлөр, тексттер жана тапшырмалар абдан жакшы берилген, бирок бизге керек маалыматты толук канааттандыра албайт. Себеби англис тили предмети боюнча жазылган кептик темалар толук берилген эмес. Тилдик жана кептик материалдар студенттер үчүн жеткиликтүү, түшүнүктүү, кызыктуу, ийкемдүү болуусу үчүн жаңы окуу куралдарынын жаралышы-бүгүнкү күндүн талабы. Текст, тексттин түрлөрүн

окутуу аркылуу студенттердин кеп ишмердүүлүгүн жана кептик-коммуникативдик, маданий-эстетикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу ЖОЖгы окутуучулардан жаңы кадамды, изденүүнү, критикалык ой жүгүртүүчү ыкмаларды колдонууну талап кылат.

Угуу, жазуу, окуу жана сүйлөө сыяктуу кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн эске алуу менен ар бир сабакка чыгармачылык менен мамиле жасап, окутуунун усулдарын колдонуу аркылуу сабакты жогорку деңгээлде өтүү керек.

Окуу китептердин көпчүлүгү салттуу окутуу ыкмаларында, тактап айтканда, эне тилин окутуу методикасынын негизинде жазылган. Анткени аларда күндөлүк турмуш-тиричиликтин ар кандай чөйрөлөрүндө жана кырдаалдарында тилди байланыш-катыштын каражаты катары колдоно билип, ал тилде баарлаша билүүгө көнүктүрүү мүнөзүндөгү речтик көнүгүүлөр жокко эсе, көпчүлүк көңүл тилдик фактыларды кайталап айтып, сөздөрдү карандай жаттап үйрөнүүгө, анын негизинде грамматикалык мүнөздөгү тапшырмаларды гана аткарууга бурулган.

Авторлордун көпчүлүгү окуу китептерин түзүүдө тилдерди экинчи тил катары окутуунун методикалык принциптерин, ыкмаларын, анын ичинде, окутуунун функциялык-коммуникативдик ыкмасын эске алган эмес. Мындай абалдан чыгуу үчүн, окутууну функциялык-коммуникативдик багытта, кырдаалдык-тематикалык принциптин негизинде уюштуруу менен, студенттердин маек кебин өстүрүүнүн илимий-методикалык негиздерин түзүп чыгуу зарылдыгы коюлуп олтурат. Азыркы мезгилде Оксфорддук окуу китептер жазуу, ойлонуу, билгичтик, тапкычтык, кыраакылык дегендерди талап кылат. Clive Oxenden, Christina Latham-Koening аттуу авторлордун *New English file* окуу китеби студенттердин практикалык жана үй тапшырмасын аткаруусуна арналган. Алар беш деңгээлге бөлүнгөн: базалык, элементардык, ортоңку, улантуучу жана профессионалдык деңгээлде билген студенттер үчүн окуу китептери. К. Оксиндин бул китебинде сүрөт менен иштөө, грамматика, жаңы сөздөрдү пайдаланып сүйлөм түзүү, суроо-жооп ирээтиндеги диалогдор, текст менен иштөө жана баяндоо иштери толук каралган. Текст менен иштөө өз

алдынча жана топ менен иштөөгө аудио жана видео материалдар ыңгайлаштырылган [37, 80-б.].

Педагогикалык адабияттардын анализи көрсөткөндөй, дидактика илиминде «*билим, билгичтик*», «*дилгирлик*» же «*көндүм*» деген түшүнүктөр кеңири колдонулуп келет (Г.И. Щукина, А.А. Боброва, Ю.К. Бабанский, Б.М. Богоявленский, В.А. Кулько, Н.А. Лошкарева ж.б.). Жогорудагы окумуштуулар «*специальные умения*», «*надпредметные умения*», «*базовые умения*», «*универсальные способы получения и применения знания*», б.а. атайын билгичтик, базалык билим, предмет аралык билим, билим алуунун ыңгайлуу шарттары сыяктуу билим берүүнүн компетенцияларын аташат. Психологияда да, педагогикада категория көп тармактуу структура болуп эсептелинет.

Биринчиден, УМЕНИЕ билгичтик категория катары, ЗНАНИЕ билим аркылуу иш аракет жасоо б.а. билимди окуу процессинде сапаттуу колдоно билүү. Экинчиден, билгичтик адамдын дилгирлигин НАВЫКИ, алдыга койгон максатына жете билүүсүн, чет тилин үйрөнүүдө өзүнүн билим деңгээлин өстүрүүсүн шарттайт.

Демек, системалуу түрдө тил үйрөтүү менен студенттердин сөз байлыгын, чет тилине болгон жөндөмдүүлүгүн өстүрүп, кулк-мүнөзүн калыптанып, алдыга максат коюуга үйрөтүү керек. Студенттер жылдын аягында эмнени билиши керек? Кандай темалар кызыктуу, кандай билим берүү системасы эффективдүү деген суроолорго жооп табуу үчүн компетенттүүлүккө кайрылабыз. Жогорудагы суроолорго жооп табуу үчүн 2-курстун студенттери менен сурамжылоо жүргүзүп, сабактын максаты, милдети, тиби жана жабдылышы аныкталып, студенттердин кебин өстүрүү багытында окутуунун моделин иштеп чыгуу маселеси турду.

Социалдык компетенция коомдо ийгиликтүү, алгылыктуу иш алып барат. Н.А. Асипованын ою боюнча «Коомго керектүү жана пайдалуу адис даярдоо маселеси социалдык-педогогикалык компенттүүлүктөн көз каранды» [6, 226-б.].

Коммуникативдик компетенттүүлүк социалдык компетенттүүлүктүн бир түрү катары адамдын ортосундагы карым-катнаш, мамиле түзүүсүнө чөйрө

болуп бере алат. ЖОЖдордун окутуучулары жана ишкерлердин айтуусу боюнча акыркы жылдары мектептин бүтүрүүчүлөрү жеткиликтүү коммуникативдүү компетенцияларга ээ болгон эмес. Ошондуктан, жүргүзгөн изилдөөлөрдүн негизинде ар түрдүү альтернативдүү сабактардын түрлөрү өткөрүлүп келет. Мисалы, изилдөө долбоорлору, интерактивдүү методдор, дебат, дискуссия, жамааттык талкуу ж.б. ушул сыяктуу сабактар окуучулардын сүйлөө кебин өстүрүп, окуучулар ЖОЖдордо окууга даяр болуп, өз ойлорун ачык, тартынбай айтууга үйрөнүшөт.

Компетенция биринчи жолу АКШда 60-жылдары performance-based education аталып, базар экономикасына жөндөмдүү адистерди даярдоону максат кылган [95, 28-б.].

Тилдерди үйрөтүүдө компетенттүүлүк кадамы билим, билгичтик жана иш тажрыйбанын негизинде өнүгөт. Көпчүлүк билим берүү программаларынын максаты-студенттерге ошол предмет боюнча билим берүү менен бирге коммуникативдүү компетенцияны өстүрүү болуп саналат.

Нравалык нормалар жана коммуникативдүү компетенция дене тарбия багытындагы студенттерди окутуу жана тарбиялоодо, адис болуп калыптанышында жана билим деңгээлинин өсүп-өнүгүүсүндө чоң ролду ойнойт. Окутуучу студенттердин аракетчил, тырышчаак жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүп, предметке болгон кызыгуусун арттырып, студенттердин өзүн чет тилине үйрөтүүдөгү кеп маданиятынын коммуникативдик касиеттеринин илимий-методикалык негиздерин ачып берүү максатын көздөйт. Тил, кеп, текст, тил маданияты, кеп маданияты, сүйлөшүү маданияты тууралуу, турмуштук кырдаалдар аркылуу лексикалык-грамматикалык материалдарды өздөштүрүү менен коммуникативдүүлүк касиеттерге үйрөтүү ишке ашырылат.

Англис тилин окутууда сүйлөө кебине үйрөтүүдөгү *кептин коммуникативдик касиеттеринин*: кептин көркөмдүүлүгү, тактыгы, тазалыгы, тууралыгы, адептүүлүгү, логикалуулугу, эмоционалдуулугу, жана байлыгы иликтөөгө алынып, такталып келет. Англис тилин окутууда текст, текстке чейинки, тексттен кийинки кеп үлгүлөрү, оозеки кебин өстүрүүчү көнүгүүлөр,

сөздүк иштери түшүнүктүү, маданияттуу сүйлөшө билүү көндүмдөрүн калыптандырат.

Индивиддин төрөлүп, калыптанып, сүйлөө кебинин логикалуу, сапаттуу болуп, келечекте мыкты адис болуп чыгышы өзүнүн өсүп жаткан чөйрөсүнүн лингвистикалык маданиятына байланыштуу.

Биздин изилдөөбүз дал ушул кептин системалуу калыптанышы, коммуникативдүү касиеттери, түрдүү темаларда кептин ар кыл түрлөрүн жана стилдерин катыштырып, чет тилде логикалуу, сабаттуу сабак өтүү багыттарын иштеп чыкты. Ошондой эле англис тилин окутууда сүйлөө кеби, кырдаал, текст, кеп ишмердүүлүк аспектисинде үйрөтүү сунушталды. Ал үчүн кептик-коммуникативдик көнүгүүлөр менен машыгуулар системасы, ачык сабактардын фрагменттери, үлгүлөрү, практикалык иштер сунушталды.

Кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун интерактивдүү технологиялары-окутууну компьютерлештирүү принцибин колдонуу бүгүнкү күндүн талабына ылайык. XX кылымдын аягы XXI кылымдын башында дүйнө жүзүндөгү өнүккөн өлкөлөрдө коомдук эмгектин формасынын жаңы тиби болгон постиндустриялык маалыматтык коом түзүлүп жатат. Бул коомдун негизги белгиси эмгекти коомдук бөлүштүрүүдө материалдык өндүрүү эмес компьютердик маалымат технологияларын колдонуу аркылуу маалыматтарды алуу, кайра иштетүү, берүү, сактоо жана колдонуу болуп саналат. Бул маалыматтык ишмердүүлүктөрдүн интеллектуалдык түрлөрү адамдын кызыгуусун жаратат. Ошону менен бирге студенттерге билим берүүдөгү окутуучулардын ролу да өзгөрүүдө. Бул багытта окутуучулар тарабынан ар кандай ой-пикирлер айтылып келүүдө. Бирөөлөрү интерактивдүү усулду пайдаланган учурда окутуучунун ролу азаят дешсе, башкалары аны пайдаланууну эң жеңил деп айтып, өз милдетин студенттерди топ-топторго бөлүп, аларга тапшырма берүү менен чектейт.

Эгерде илимий билимди эске алганда, эне тилинде адамдар белгилүү бир лексиканы билбей туруп, бардык темада сүйлөшө албайт. Күнүмдүк турмуштагы темаларда адамдардын кызыкчылыгына, жаш курагына, адистигине, жеке көз караштарына жараша болот [112, 354-б.].

Эгерде адамдар эне тилинде бардык темада сүйлөшсө, чет тили жашоодо бир бөлүк катары каралса, ал тилди үйрөнүүгө жумшалган сааттар чектелүү болсо, толук тилдин системасын үйрөнүүнүн кереги жок. Мындай учурда, адистештирилген микротилди окуу керек [37, 27-б.].

Заманбап чет тилине окутуунун методикасында тематикалык кадам окуу материалдарын тандоо шарт, себеби тематикалык окуу материалдары менен камсыз кылуу менен бара-бара баарлашуу лексиканы кайталап, үйрөнүү менен байланышта [37, 110-б.].

Мындан сырткары, тематикалык лексикалык материалды тандоо сүйлөө ишмердүүлүгүн өстүрүү менен, адамдардын күнүмдүк турмуштагы баарлашуусу менен бирге белгилүү бир темада болору белгилүү [80, 271-б.].

Мындай ойду кыргыз мектепте иштеген орус тили мугалими Т.С. Салихов мындайча баяндайт: «Тематическая группировка текстов помогает «объединить произведения, пронизанные общими этическими идеями», это «удобнее для повторения нужной лексики», и, кроме того, это позволяет выделить «общую словарную базу тематически родственных текстов» [23, 299-б.]. Актуалдуу теманы издеп таап, студенттердин келечектеги кесибине ылайыкташтырып, алардын кызыкчылыгын эске алуу зарыл. Бул темалар студенттердин кызыгууларын, оюн андан ары өстүрүү дегенди билдирет.

«Дене тарбия багытындагы окуган студенттердин оозеки кебин өстүрүү» – деген темада Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен студенттерге арналган окуу куралын иштеп чыктык. Окуу куралда сөздүн тизмесинин анализи жасалган. Тематикалык сөздөр, англисча-кыргызча-орусча сөздүк справочниги подгруппаларга бөлүнгөн: а) кыскача англисче-кыргызча түшүндүрмө сөздүк-справочниги бар. Терминдер улуттук спорттун түрлөрү, каада-салт, символика менен байланыштуу; б) англисче-орусча-кыргызча спорттук терминдердин сөздүгү; в) спорттук терминдерге байланышкан сөздөр г) англис тилинде энчилүү зат атоочторго (жер-суунун аттары) байланышкан сөздөр д) энчилүү зат отоочтор (адамдардын аттары) антропонимдер. Сөздөрдүн тизмеси тематикалык төмөндөгү принципке карата 1050 минимумга ылайыктуу

деп табылган: дал келгендиги, стилистикалык, семантикалык баалуулук, сөз жасоочу баалуулук, көп маанилүүлүк, сөздүн тазалыгы, тактыгы ырааттуулугу.

Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун технологиясы каралган, практикалык иштерде колдонууга ылайыкталган тапшырмалардын жыйындысы иштелип, студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталган атайын 360 барактан турган окуу куралы Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен типографиядан басылып чыгарылды. Бул окуу куралда энчилүү зат атоочтор: дене тарбия спорттук сөздөр түзүлүп, бардыгы 200 термин анализденди. Кыскача англис-кыргызча түшүндүрмө сөздүк-справочниги улуттук спорттун түрлөрү, каада-салт, символика менен байланыштуу терминдер менен коштолгон. Англисче-кыргызча-орусча сөздүк спорттук терминологиянын негизинде түзүлдү жана педагогикалык экспериметтин өзөгүн түздү. Буга чейинки окуу куралдар грамматикага басым жасалса “*Дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү*” аталышындагы окуу куралдары кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу үчүн кесиптик адистигине багытталып, оозеки, жазуу иштери аудио угузуу, видео көрсөтүү CD диск менен берилип, башка окуу куралдарынан айырмаланып турат. Окуу куралынын материалдары кызыктуу, критикалык ой жүгүртүүнү ичине камтыган текстке чейинки жана тексттен кийинки кырдаалдык көнүгүүлөр түшүнүктүү, кыска болушу үчүн оюн, сүрөт, таблица, кластер, синквейн, диаграмма тибинде ыңгайлаштырылган.

Жогоруда айтылган окуу курал толукталып, иштелип чыгып экинчи жолу 2016-жылы дагы төмөндөгүдөй темаларды камтыды: Үчүнчү бөлүм «*Спорт менин жашоомдо*» деп аталып, машыктыруучу жана анын спорчулары, спортчунун иш күнү, спортчунун машыгуулары, спорттогу карьера, машыктыруучу маселелерин, коомдук жана педагогикалык тарбия темаларын өзүнө камтыды. Төртүнчү бөлүм «*Англис тилдүү мамлекеттер*» аталышындагы бөлүм өлкөлөрдүн каада-салты, Улуу Британия жана Америка Кошмо Штаттарынын билим берүү системасы, спорту, маданиятынын өзгөчөлүгү туурасындагы кызыктуу тексттерди иштеп чыктык. Эмгектеги бөлүмдөр аскерге

чейинки даярдоо факультетинин студенттери үчүн атайын апробациядан өткөн куралдуу күчтөр, Кыргызстандын армиясы, офицердик курамдын чини, аскер адамдарынын атайын кийими деген тексттер менен коштолду. Төрт модулдук тесттер, студенттердин өз алдынча иштөө тапшырмалары, кыскача англис-кыргыз түшүндүрмө сөздүк-справочниги; англис-орусча-кыргызча спорттук терминдердин сөздүгү; кыргызча энчилүү зат атоочтордун (жер-суунун аттары), энчилүү зат отоочтор (адамдардын аттары) антропонимдер менен ат атоочтордун англис тилинде чагылдырылган, улуттук спорттун түрлөрү, каада-салт, символика менен байланыштуу терминдер берилди (3,4,5-тиркемени караңыз).

Жогорку окуу жайларынын окуу программаларын, силлабустар менен окуу китептерин анализдөө менен төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Окуу процессин тематикалык-кырдаалдык принципте уюштуруу менен түрдүү турмуштук шарттардагы англисче маек кебине үйрөткөндө.

2. Лексикалык-грамматикалык материалдарды сүйлөө кебинин үлгүлөрү менен бирдикте берүү аркылуу, алардын коммуникативдик-функциялык кызматын ачып түшүндүрүү менен аларды сүйлөшүүдө колдоно билүүгө көнүктүрүү керек.

3. Маек кебинин типтерине, түрлөрүнө жараша уюштурулган тематикалык-кырдаалдык көнүгүү системасын түзүп, аны ырааттуу колдонуу менен англис тили сабагынын практикалык баалуулугун арттыруу зарыл.

4. Англис тили сабагында спорттук адистиктеги студенттердин сүйлөө кебин калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери боюнча окуу-нормативдик документтерди, окуу программаларын, окуу китептерин, окуу-методикалык колдонмолорду, дидактикалык материалдарды, көнүгүү, машыгуу жыйнактарын даярдоо жана дагы басып чыгаруу зарыл.

5. Заманбап окуу программасы, электрондук окуу китептери, окуу-көрсөтмөлүү куралдар, аудио-видео, кино тасмалар, олимпиадалык оюндардан комментарий, кыргыздын улуттук оюндарынын тексттери, спорттук терминдердин сөздүгү жогорку окуу жайлардын интернет сайттарына жайгаштырылышы жана жайылтылышы керек.

6. Жаштар үчүн улуттар аралык карым-катнаш маданиятын өстүрүү максатында дене тарбия багытындагы студенттердин арасында республикалык, дүйнөлүк деңгээлде конкурс, таймаш, дебат, олимпиададан баштап, семинар-тренинг, пресс-конференция, илимий-практикалык конференциялардын ар дайым өткөрүлүшү шарт.

7. Дүйнөлүк масштабда жогорку окуу жайлар арасында, келишимдүү түрдө дене тарбия адистерин даярдоо багытындагы окутуучулар жана машыктыруучулар арасында атайын кыска мөөнөттүү билимин жогорулатуу англис тили курстары академияда даярдалуусу керек.

8. Изилдөөнүн негизинде дене тарбия багытындагы студенттердин сүйлөө кебин калыптандыруу, коммуникация, сүрөт, иллюстрациялык жана башка окуу куралдарын, спорттук терминдердин жыйындысы сыяктуу эмгектерди басып чыгаруу, фундаменталдуу изилдөөлөрдү жүргүзүү жана аларды практикага кеңири жайылтуу маселесин колго алуу абдан зарыл.

Жогорку окуу жайлардагы англис тили боюнча жумушчу программаларын, окуу куралдарын, силлабустарды анализдеп чыктык. К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин орус филологиясы факультетинин чет тилдер кафедрасы иштеп чыккан экология жана туризм багыты боюнча окуу программасы менен тааныштык. Силлабуста бардыгы 4 кредит, 120 саат бар, анын ичинен 64 сааты практика жана 56 сааты өз алдынча иштөөгө бөлүнгөн. Силлабус чет тили боюнча 1-курстун студенттерине арналып, кеп ишмердүүлүгүнүн төрт багыты, б.а. сүйлөө, окуу, жазуу жана угуу боюнча тапшырмалар каралган. Лексикалык-грамматикалык тапшырмалар, диалогдук жана монологдук кеп, расмий баарлашууга арналган тексттер бар.

Авторлору Clive Oxenden, Christina Latham-Koening эсептелинген *New English file* окуу китебинде элементардык деңгээлде билген студенттер үчүн окуу китептери аркылуу силлабус иштелип чыккан. К. Оксиндин бул китебинде жалпы күнүмдүк турмушта колдонулган суроо-жооп иретиндеги диалогдор, текст менен иштөө жана баяндоо иштери толук каралган. Текст менен иштөө,

аудио диск менен өз алдынча жана топ менен иштөөгө ыңгайлаштырылган тапшырмалар бар. Бирок келечектеги эколог жана туризм жаатындагы студенттердин адистигине байланышкан темалар аз берилген. Болгону «Jetu-Oguz resort», «At a hotel», «At a restaurant», «Shopping», «Travelling by car» аттуу темаларга экиден саат берилип, бардыгы 10 саатты түзөт, ал эми спортко байланыштуу «Skiing base in Karakol» тууралуу эки саат гана программага киргизилген.

К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин Европа цивилизациясы факультетинин чет тилдер кафедрасынын окутуучулары иштеп чыккан тил адистиги эмес факультеттер үчүн түзүлгөн силлабус чыгыш тилдери, кыргыз филологиясы, кыргыз-кытай факультетинин эл аралык байланыштар адистиги багытындагы биринчи курстун студенттерине арналган. Эң башкы максаты-студенттердин оозеки жана жазуу ишмердигин, сөз байлыгын байытуу жана окуу кебин жакшыртуу. Англис тили 1-курста 2 семестр окутулуп, кептик темалар Liz and John Soars деген авторлордун New Headway Intermediate student's and work book жана Clive Oxenden, Christina Latham-Koening деген авторлордун «New English file» аттуу, улантуучу топтор үчүн жана профессионалдык деңгээлде билген студенттер үчүн окуу куралдары боюнча сабактар өтүлөт. Ал эми англис тилинин грамматикасы Murphy, Raymond «Grammar in use» – деген Кэмбридж университетинин окуу китеби боюнча өтүлөт. Кыргыз-кытай факультетинин студенттери англис тилдүү мамлекеттердин каада-салты, Улуу Британия жана АКШнын билим берүү системасы, маданиятынын өзгөчөлүгү, стресс, фестиваль, папарация, газета, Голливуд тууралуу темалар камтылган эмгекти пайдаланышат. Дене тарбия жана спорт боюнча бардыгы 2 саат гана экинчи семестрге киргизилген. Кыргызстандагы майрамдар жана Бишкектеги кызыктуу жерлер деген темаларга 4 саат берилген.

Советтер Союзунун баатыры, генерал-лейтенант К. Үсөнбаев атындагы Кыргыз Республикасынын куралдуу күчтөрүнүн аскердик институтунун мамлекеттик жана чет тилдер кафедрасынын англис тили дисциплинасы боюнча 240 сааттык программасы экинчи жана үчүнчү курстар үчүн түзүлгөн. 2-курста

бардыгы 126 саат өтүлөт, анын ичинен 16 саат спорт жана фитнес темасына арналып окутулат, куралдуу күчтөрдүн курамы, армия, солдат жана анын жоопкерчилиги тууралуу атайын тексттер Simon Mellor-Clark «Campaign» Student's book; Yvonne Baker de Altarimano «Campaign work» book китептеринде; Tim Falla, Liz Soars аттуу авторлордун «Headway» beginner Student's book окуу-методикалык китептеринде орун алган. Аскердик институттун 3-курсунун студенттери 114 сааттык программа боюнча англис тилин кеп ишмердүүлүгүнүн төрт багыты боюнча үйрөнүшөт. «Кыргызстан – менин өлкөм», «Адам жана жаратылыш», «Куралдуу күчтөрдүн тарыхы, технологиясы жана Кыргызстандын армиясы» деген темалар камтылган.

Милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы ички иштер министрлигинин академиясынын тилге даярдоо кафедрасынын ага окутуучусу А.Сейдалиев түзгөн «Англис тили» предмети боюнча жумушчу программасында 532200 – «Укук коргоо ишмердүүлүгү» адистиктериндеги студенттерге 90 саат бөлүнгөн. 1-курста англис тилинин алфавитинен баштап, «Өмүр баян», «Жуманын күндөрү», «Менин курбум», «Улуу Британия», «Менин иш күнүм», «АКШ», «Менин шаарым», «Кыргызстан» деген кептик темалар камтылса, 2-курстун студенттери 4 семестрде англис тили мамлекеттик стандарттын негизинде окутулат. Тамактануу, терроризм, сатып алуу, саякаттоо, доктурдун кабыл алуусунда, АКШнын салт-санаасы, сүйүктүү жазуучу, Улуу Британия жана өкмөт, кылмыштуулук, коррупция, баңгизат тууралуу темалар камтылган. Грамматикалык жана кептик темалар – 30 саат, студенттердин өз алдынча иштерине 30 саат берилген. Курстун негизги максаты-студенттердин өз алган билимдерин илимий-педагогикалык иште колдонууга жетишүүсү; кеп ишмердүүлүгүнүн ар кандай багыты боюнча адистиктеги адабияттарды окуй алуусу, газета, журнал, макала, монография, бюллетень ж.б. документтерди окуп түшүнүүсү. Алар С.А. Шевельеванын «Английский для юристов», «Practice English for the first course», Н.А. Бонктун «English step by step», Ж.С. Салахитдиновдун «English-Russian-Kyrgyz dictionary for lawyers», Н.К. Молдосенованын окшош аталыштагы окуу куралдары менен окутулат.

Мамлекеттик стандарттын «Юриспруденция» адистиги боюнча окуган студенттер үчүн окуу программасы окутуунун жаңы заманбап формасына ылайыкталып иштелип чыккан. Милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы ички иштер министрлигинин академиясынын тилге даярдоо окуу планынын базалык бөлүмүндө орун алып, 2-курста коммуникативдүү-профессионалдуу багытта улантылат. Милиция кызматкеринин иш күнү, чин, кылмыштуулук тууралуу темаларга 30 саат жана студенттердин өз алдынча иштерине 30 саат берилген. «Менин сүйүктүү спортум» темасына 2 гана саат берилсе, ага катар «Жашы жете элек жеткинчектер: кылмыштын бетин ачуу», «Ювеналдык кылмыш», «Сурак», «Массалык маалымат каражаттары», «Англис тилдүү мамлекеттер» аттуу темалар камтылган.

Жогорудагы темалар спорт темасына ар бир курста эки саат гана берилген. Мындан кандай тыянакка келсек болот? Биз сунуштаган программанын кээ бир темалары Советтер Союзунун баатыры, генерал-лейтенант К. Үсөнбаев атындагы Кыргыз Республикасынын куралдуу күчтөрүнүн аскердик институтунун темаларына ылайыкталып берилген жана англис тили боюнча биз иштеп чыккан окуу куралын ушул эле мамлекеттик жана чет тилдер кафедрасынын англис тили дисциплинасын окуткан окутуучуларга колдонууга сунуштайбыз. Себеби, биздин аскерге чейинки даярдоо факультетинин студенттери үчүн атайын апробациядан өткөн тексттерди иштеп чыкканбыз. Студенттердин аудиторияда алган билимин бекемдеп, практикада жекече өз алдынча иштөөгө атайын тексттерди иштеп чыктык. Мисалы, Кыргыз Республикасынын куралдуу күчтөрү, армиясы, аскерге чейинки даярдык, офицердик чин ж.б.у.с темалар менен коштолгон. Спортко байланышкан темалар да кенен берилгендиктен, биз иштеп чыккан окуу куралын жогорку окуу жайларга адистиги тил эмес багыттагы студенттерге сабак учурунда колдонууга сунуштайбыз.

Көнүнүлөр системасы так, туура адистикке ылайык болочок медиктерге арналган окуу куралы Г.Б. Кульбаева тарабынан иштелип чыккан. Кептик темалар ден-соолук жана ага кам көрүү, белгилүү улуу окумуштуулар жөнүндө

тексттер текстке чейинки жана тексттен кийинки тапшырмалар менен камтылган [61].

Жогорку окуу жайларындагы англис тили боюнча жумушчу программаларын, окуу куралдарын, силлабустарды анализдөө менен төмөндөгүдөй тыянакка келдик:

1. Жогорудагы мисал келтирилген К. Карасаев атындагы БГУнин жана К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин орус филологиясы факультетинин чет тилдер кафедрасы экология жана туризм багыты боюнча адистиктеги студенттер үчүн англис тилин окутуу боюнча алардын профилине ылайык атайын окуу курал иштеп чыккан эмес. Англис тили жалпылаштырылып, Оксфорд жана Кэмбридж университеттеринин китептери менен окутулат жана спортко 2 гана саат бөлүнгөн;

2. Советтер Союзунун баатыры, генерал-лейтенант К. Үсөнбаев атындагы Кыргыз Республикасынын куралдуу күчтөрүнүн аскердик институтунун мамлекеттик жана чет тилдер кафедрасынын англис тили дисциплинасы атайын куралдуу күчтөргө, аскердик тематикага басым жасап окутулат жана спорт-фитнес темаларына 10 саат бөлүнгөн;

3. Жогорудагы ЖОЖдордо спортко байланышкан окуу куралдарын колдонушпайт жана спорт лексикасы берилбейт;

4. Ал эми милициянын генерал-майору Ички иштер министрлигинин Э.А. Алиев атындагы академиясында спортко байланышкан темалар жок.

Окутууну уюштурууда дене тарбия багытындагы студенттердин адистигине багыттап окутууда окутуучу тарабынан көмөктөшүүсү: студенттердин оозеки сүйлөө кебин өстүрүүгө көмөктөшүүсү алышы; ар бир студентке жекече мамиле жасоо;

Англис тили предметине кызыгууну жарата алышы; топ, команда менен жана жаамат менен иштөөгө үйрөтүү; аудитория менен тил табыша алышы; студенттердин оң сапаттарын өнүктүрө алышы; салттуу жана интерактивдүү методдорду сабак учурунда пайдалана билүүсү; жумушчу программаны түзө билиши; студенттердин чыгармачыл ой-жүгүртүүлөрүнө көмөк көрсөтүү; өз

алдынча акыл жигердүүлүгүнүн кырдаалын түзүү; сабак учурунда окуучулардын курак өзгөчөлүгүн эске алуу; компетенттүүлүккө тарбиялоо; жөнөкөйдөн татаалга; системалуулук; кырдаалдык-тематикалык-турмуштук байланыштуулук; баарлашууга багыт берүү; окуу-усулдук материалдарды функциялык негизде тандоо; өлкө таанытуучулук.

Англис тили окуу предметин окутуу менен жогорку деңгээлде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу төмөндөгүчө мүнөздөлөт:

1. Предмет аралык байланыш: дене тарбия менен англис тилин студенттер жакшы өздөштүрүүсү керек;

2. Деңгээлдин көп тармактуулугу: студенттер окуу, жазуу, угуу, сүйлөө кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн өздөштүрүшү шарт жана лексика, грамматика, фонетика-тилдин аспектилерин үйрөнүшү талапка ылайыктанышы шарт;

3. Полифункционалык: билимдин бардык областтарын билүү. Мисалы, Улуу Британия элинин маданиятын, үрп-адатын, географиялык абалын, тарыхын билүү англис тили сабагында өздөштүрүлөт.

Бүгүнкү күндө дүйнө интернационалдашуу багытында өсүп келет. Чет тилдерин билүү-маданий жана экономикалык талап. Чет тилдердин арасынан англис тили биздин өлкөдө кеңири таралды. Себеби дүйнөлүк экономиканын өнүгүшү, глобалдашуу, чет мамлекеттер аралык байланыш жана спорттук мелдештер өнүгүп келет. Англис тили – филология багытынын предмети, ал студенттердин коммуникативдик компетенцияларын калыптандырат, өз алдынча полимаданий инсан болууга, ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө жардам берет.

Кыргызстан бирдиктүү европалык билим берүү багытында окуу процессин ишке ашырып, билим берүү системасын модернизациялоону ишке ашырып жатат. Чет тилин үйрөтүү процесси жаңыланып, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү өнүгүү багытында.

Э.П. Шубин айырмалаган кеп ишмердүүлүгүнүн төрт түрү сүйлөй билүү – өзүнүн оюн оозеки түрдө билдирүү; жаза билүү – өзүнүн оюн жазуу түрүндө

билдирүү; уга билүү – укканын түшүнүү; окуй билүү – окуганын түшүнүү боюнча көнүгүүлөр системасы аркылуу эксперименталдык группа окутулду. Комплекстүү окутуу, кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө үйрөтүү – англис тилин окутуу процессинин окуу-методикалык мазмуну. Жогоруда айтылган кептин негизи стабилдүү жана көп убакытка чейин сакталышы керек. Чет тили баарлашуунун куралы.

Чет тилин үйрөтүү тарыхында эки негизги жол бар: тилди эрежелердин негизинде үйрөнүү, бирок коммуникацияны кыскартуу; тилди коммуникациянын негизинде үйрөнүү. Чет тили эрежелердин негизинде үйрөнүү – грамматика, которуу системасы аркылуу окутулган. Бул концепция грамматикалык эрежелердин, лексика жана окуу ишмердиктери менен окутулган. Тилдин сөздүк курамы, эрежелерди колдонуу менен окутууда бир канча мүчүлүштүктөр кетирилген. Жыйынтыгында тилди үйрөнүүгө болгон кызыгуу жоголгон, практикада бул ыкманын эффективдүү эместиги далилденген.

Экинчи түрү-коммуникация аркылуу окутуу. Практикада бул ыкманын эффективдүү экени далилденди, бирок мүчүлүштүктөрү байкалган. Тилдин механизми эрежелер аркылуу берилет.

Акыркы жылдары чет тилдерин окутуу практикасында жогоруда айтылган коммуникация аркылуу үйрөтүлгөн. Эрежелердин жардамы менен студенттер туура сүйлөөгө үйрөнүшөт, баарлашуу, б.а. кептик коммуникация аркылуу студенттер чет тилин үйрөнүшөт.

Чет тилин үйрөнүү менен башка улуттардын маданиятын гана окубастан, ал жердин спортунун түрлөрүн, тарыхын билип, эл, жерди көрүүгө, оозеки кебин өстүрүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Башка тилди үйрөнүү менен өз эне тилин жакшы түшүнө баштайт. Англис тилин үйрөнүү менен студенттер эс тутумун, эркин, көңүл бөлүү, эмгекке үйрөнүүгө көнүгөт, ой жүгүртүүсү өсөт. Тексттин бардык түрлөрү менен иштөөгө көнүгөт.

Жалпылап айтканда, англис тилин үйрөнүү төмөндөгү милдеттерди чечүүнү талап кылат:

– дене тарбия багытындагы окуган студенттердин оозеки: угуу жана сүйлөө жазуу: окуу жана жазуу кеп ишмердүүлүгүн, коммуникативдүү компетенцияларын калыптандыруу;

– билим берүүчүлүк – студенттердин маданиятын, ой жүгүртүүсүн англис тилдүү мамлекеттердин тарыхын, каада-салтын, адабиятын жана маданиятын тааныштыруу менен өстүрүү;

– өнүктүрүүчүлүк – англис тилин үйрөтүү менен спортсмен студенттердин интеллектуалдык иш-аракетин, сабакка болгон кызыгуусун мотивациялоо;

– тарбиялык – студенттерди толеранттуулукка, патриоттуулукка, ата-журтун коргоого; чет тилдүү өлкөлөрдүн маданиятын сыйлоого тарбиялоо жана тил үйрөнүү жоопкерчилигин жогорулатуу.

Жогорудагы милдеттерди аткаруу максатында студенттерге атайын коммуникативдик социалдаштыруу чөйрөсүн драмалаштырылган оюндар, музыка, жашоодогу ар кандай кырдаалдар, маселелерди талкуулоо, долбоорлор менен иштөө аркылуу түзүү абзел. Ошондой эле презентация, мультимедиялык каражаттар, интернет чат, вотсап аркылуу группа жана электрондук почталар менен англис тилинде баарлашуу аркылуу түзсө болот.

Күнүмдүк турмушта «At the airport», «At the bus stop», «At the street», «My sport» коомдук жерлерде «At the theater», «At the stadium» ж.б. темаларда жумасына бир жолу англис тили «Talking club» клубун уюштурдук. Улуттук оюндардын эрежелерин, үрп-адат, каада-салттарын муундан муунга өткөрүү жана педагогикалык шарт түзүү максатында *аудиториялык сабак*: аудио, видео менен иштөө, текст менен иштөө; *аудиториядан тышкары*: интеграцияланган сабактарды уюштуруу, көчмөндөр оюндарынан сабак-репортаж, сабак-конференция, сабак-долбоор, англис тили жумалыгы, чет тилдер фестивалдарын уюштуруу болуп саналат.

Окутуучу ар бир сабакка кылдаттык менен мамиле жасап, студенттердин лингвистикалык кругозорун өстүрүүчү атайын тапшырмаларды лексикалык темага байланыштырат, атайын изилдөөнү жана изденүүнү талап кылат.

Жыйынтыктап айтканда, билим берүү системасын модернизациялоо жана сапатын жогорулатуу бүгүнкү күндүн талабына ылайык.

Коомдун өзгөрүшү менен билим берүү системасы да өзгөрүүлөргө учуроодо. Окуу план, окуу программалардын негизинде окуу китептери замандын өзгөрүшүнө ылайыкталып иштелип чыкканы аз, көпчүлүк жогорку окуу жайларда студенттердин адистигине багыттап окутуу кыйынчылыктарды жаратып, окуу куралдары жетпей, сапаттуу билим берүүгө шарт түзүлбөй келет. Кээ бир окутуучулардын өз сабагына кызыкпагандыгы, студенттердин кызыкчылыгын, адистигин эске албагандыгында.

2.3. Англис тилин окутуу аркылуу болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары

«Педагогикалык шарттар» педагогика илиминдеги негизги түшүнүктөрдөн болуп эсептелет. Педагогикалык шарттар коюлган милдетти чечүүгө жардам бере турган окутуунун мазмуну менен уюштуруу түрлөрүн иш жүзүнө ашыруунун материалдык мүмкүндүктөрүнүн жыйынтыгы. Педагогикалык шарттар окутуу менен тарбиялоонун максат-милдеттерин, мазмунун, методдору менен уюштуруу түрлөрүн аныктайт. Себеби «педагогикалык шарт» деген түшүнүк дидактикалык максатка жетүүгө арналган мазмун жана усул-ыкмалардын элементтерин максаттуу түрдө тандоо, түзүү жана пайдалануу. Окумуштуулар педагогикалык шарттарды изилдөө объектисине карай аныкташат. Биздин изилдөө максатыбыз менен объектиге ылайык маселесин туура чечүүдө маанилүү максаттар жана милдеттерге жараша шарттар түзүлдү.

Бул айтылгандарга толугу менен кошулуп, биз шарттарды белгилүү объектилерге (дене тарбия багытындагы адистерди даярдоодогу билим берүү процесси: окутуу, тарбиялоо, окуу-тарбия процессин уюштуруу, аудиториядан тышкары тарбия) багыттап, педагогикалык шарттарды белгилөө деген ойдобуз. Бул объектилердин ар биринин өзүнчө түзүлүшүнө байланыштуу коюла турган шарттары бар экени маалым. Коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу үчүн, болочок дене тарбия багытындагы адистерди даярдоодогу билим берүү процессинде туура педагогикалык шарттарды уюштура билүү дегендик.

М.Н. Скаткиндин берген аныктамасы биздин изилдөөгө негиз болду. Ал «Педагогикалык шарттар изилдөө объектиси болуп эсептелген феномендин калыптануусуна маанилүү таасир бере турган педагогикалык процесстин тышкы факторлорунун жыйынтыгы», – деп көрсөткөн [134].

Бүгүнкү Европа жана Азия өлкөлөрүнүн экономикалык жана маданий интегралдашуусу улуттар арасында маданий, кышкы жана жайкы Олимпиядалык оюндар, Азиялык оюндар, Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары

спорттук карым-катнаш түзүүгө жакындатат жана жаш болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоого багыттайт.

Жогорку мектептерде билим берүү компетенттүү азыркы замандын талабына жооп бериши керек. Компетенттүү окутуу атайын педагогикалык шартта уюштурулушу керек. Коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо максатында билим алуу борборун уюштурдук. Атайын педагогикалык шарт англис тили сабагында студенттер турмуштук маселелерди чечүүдө кырдаалдык окутуу менен көнүгүүлөр системасынын негизинде ишке ашты.

Жогорку окуу жайларда негизги окутуунун ордун басуучулук же көчүүчүлүк принцибинин негизинде жүргүзүлүүгө тийиш. Дене тарбия багытында окуган студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүнүн негизги түрлөрү (сүйлөө, жазуу, угуу жана окуу) англис тилин толук окуп үйрөнүүгө шарт түзүп, тилди баарлашуунун инструменти жана таанып-билүүчүлүк катары пайдаланууга жардам берет. Предмет аралык багыттагы интеграцияланган сабактар чыгармачылык менен иштөө тажрыйбасына ээ болушуп, спорттук терминологияны ыкчамдыкта үйрөнүүгө, жогорку баскычтагы деңгээлине жетүүгө өбөлгө түзөт.

Азыркы мезгилде эгемендүү Кыргызстан дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрү менен түздөн-түз байланышта болуп, көп тилдүүлүктү өнүктүрүү, чет тилдерди билүү өзгөчө мааниге ээ. Академияда студенттерди англис тилине үйрөтүп, студенттердин кеп ишмердүүлүгүн байытуу милдети турду.

«Кесиптик даярдык» өзүнүн ичине: өз алдынча иштей билүү жана эмгек жамаатынын эмгегин уюштура билүү, өнүгүү перспективаларын көрө билүү сыяктуу маанилүү сапаттарды камтыйт.

Болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоо боюнча иштелип чыккан *педагогикалык шарттар* англис тилинде максаттуу, логикалуу, спорт жана саясий темаларда маектешүүлөрдү үйрөтүү жана спорт маселелери боюнча илимий маалыматты көбөйтүү өзгөчө маанилүү, чет өлкөдөгү негизги булактардан бул материалдарды пайдаланууга келечектеги дене тарбия адистерине жол ачат.

Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарына токтолобуз.

М.И. Дьяченко жана Л.А. Кандыбовичтин «Психология высшей школы» деген эмгегинде инсандын ишмердикке даярдыгынын психологиялык проблемалары катарында «даярдык» жана «ишмердик» түшүнүктөрүнүнө токтолот, ал эми индивиддин ишмердикке даярдыгынын личносттук өбөлгөлөрүн калыптандыруу процесси изилденет. Авторлордун пикири боюнча, ишмердиктин татаал түрлөрүнө карата даярдыктын структурасы динамикалуу мүнөзгө ээ жана төмөнкүдөй элементтердин өз ара туруктуу байланышын камтыйт:

- мотивациялык (кесипке оң мамиле, кызыгуу жана жетишерлик туруктуу кесиптик мотивдер);
- ориентациялык (кесиптик ишмердиктин өзгөчөлүктөрү, шарттары жана личносттук талаптары жөнүндөгү билимдер, түшүнүктөр);
- операциялдык (кесиптик ишмердикти аткаруунун жолдору, ыктары жана керектүү билимдер, навыктар, билгичтиктер, анализ, синтез, салыштыруу, жалпылаштыруу ж.б. процесстер);
- эрктик (ишмердиктеги милдеттерди аткарууда топтолуучу өзүн-өзү башкаруу жана аракеттерин көзөмөлдөө билгичтиктери);
- баалоочулук (кесиптик жактан даярдыгына өзүнө-өзү баа бере алуу жана кесиптик маселени чечүү процессинин оптималдуу эмгек үлгүсүнө ылайык келиши) [36, 337-б.].

К.К. Платоновдун ою боюнча, кесиптик даярдык личносттун субъективдүү абалы, личность өзүн тиги же бул кесиптик ишмердүүлүккө жөндөмдүү жана даяр экенин түшүнүшү, аны аткарууга аракет жасашы. Ал кесиптик ишмердүүлүккө болгон даярдыкты эмгек тарбиясынын, кесиптик окуунун, психикалык даярдыктын натыйжасы катары, тажрыйбанын түзүмүнүн ичинде (подструктура) калыптана баштаган, б.а. биринчи кезекте билим, билгичтик,

көндүмдөр менен шартталган личносттун интегралдуу касиети катары эсептейт [118, 255-б.].

Даярдык, психологиялык абал сыяктуу эле, студенттин окуу шартында кээ бир маселелерди чечүү мүмкүнчүлүгүн мүнөздөй алат. Бул жобо биздин кызыгуубузду жаратат, себеби мындай психологиялык абалдар көп ирет кайталанып жатып студенттин личносттук (инсандык) сапатын калыптандырат. Эгерде психология боюнча эмгектерде даярдык абалы менен ишмердүүлүктүн натыйжалуулугу ортосунда байланыштарды, көз карандылыктарды айкындоого аракет жасалса, педагогикалык адабияттарда изилдөөчүлөрдүн аракеттери көбүнесе даярдыкты калыптандыруучу шарттарды, факторлорду, дидактикалык каражаттарды таап чыгууга багытталат.

Дене тарбия багытындагы студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу максатында педагогикалык шарттарды иштеп чыгуу үчүн бул процесстин этаптары бөлүндү, мазмуну, дидактикалык принциптери жана компоненттери такталды. Окуу процессинде колдонууда атайын педагогикалык шарттарынын негизинде төмөндөгүлөрдү сунуш кылабыз:

1. Дене тарбия багытындагы студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруунун мазмуну. Жогорку окуу жайлардагы эң негизги педагогикалык шарты болуп, коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу экендигин белгилеп кеткенбиз. Окутуучу билим берүүнү оптималдаштыруу, убакытты сарптоодогу окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн топтун жеке жана топтук ишти уюштурууга окуу материалдарды (издөө, анализ, тандоо, жасалгалоо, камсыздоо үчүн); окутууга материалдарды тандоону жүргүзүүгө (кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүчү; грамматикалык жөндөмүн өстүрүүчү, сөз байлыгын жана ой жүгүртүүсүн өстүрүүчү көнүгүүлөрдү жана тесттерди түзөт), презентация, текст жана окуу куралын анализдөөгө компьютер, проекторду колдонот.

532000 дене тарбия багыты боюнча Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү мамлекеттик стандарты алган билимди практикада, уюштуруучулук-тарбиялык, машыктыруу процессинде колдоно билүүсү керектиги жана базалык бөлүмдөгү «Гуманитардык социалдык жана экономикалык» сабактардын ичинен «Чет тилин» сөзсүз окулушу керек», – деген талап коюлган [21].

Мамлекеттик билим берүүнүн стандартынын жана англис тили боюнча иштелип чыккан программанын талаптарына ылайык студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруунун мазмунун калыптандырат.

Студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы иштелип чыккан практикалык сабактардын, тапшырмалардын бөлүмдөрүнүн зарыл минимумдарын аныктоону жана негиздөөнү;

- аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы иштелип чыккан практикалык сабактардын спорттук темалары боюнча теориялык окуу маалыматынын жана практикалык тапшырмалардын мазмунун жана көлөмүн аныктоону;

- аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы сабактардын технологияларына ылайык студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруунун формаларын тандоону жана сунуштоону;

- студенттердин берилген спорттук темалар боюнча өз алдынча иштерин аткаруу үчүн текшерүүнүн формалары менен методдорун аныктоону;

- Мамлекеттик стандартта аныкталган студенттердин даярдык деңгээлине талаптарды эске алуу менен тарбиялык иштер менен өз алдынча иштөөнүн жыйынтыктарын баалоонун критерийлерин иштеп чыгууну.

2. *Дене тарбия багытындагы студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандырууну пландаштыруу.* Студенттердин сабак учурундагы тапшырмаларды аткаруусунун жана өз алдынча иштөөсүнүн көлөмү

Мамлекеттик билим берүүнүн стандарты, окуу планы, окуу графиги, окуу программалары менен аныкталат жана милдеттүү болуп саналат.

Англис тили боюнча жумушчу планы жана программасы-окутуучу тарабынан ишти дыкат пландаштыруу – анын ишмердүүлүгүнүн зарыл элементи. Пландаштыруу менен окутуучу окутуунун алдында турган маселелерди максатка багыттуу жана өз учурунда чечүүгө жардам берет. Иштелип чыккан англис тили боюнча жумушчу программалары Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын окуу процессине киргизилди.

3. *Студенттердин өз алдынча иштөөсүн уюштуруу.* Англис тилине окутуу процессинде өз алдынча иштөөнү студенттердин аткаруусунун эффективдүүлүгү аны уюштуруунун, пландаштыруунун, башкаруунун жана текшерүүнүн шарттарынан түздөн-түз көз каранды. Өз алдынча иштөөнү уюштурууда тапшырманы өз учурунда жана ийгиликтүү аткаруу үчүн педагогикалык шарттарды түзүүгө багытталган педагог менен студенттердин аракети божомолдонот. Мындай шарттарды түзүү окутуучудан студенттерден өз алдынча ишмердүүлүгүн башкаруунун методдорунун педагогикалык-психологиялык өзгөчөлүгү боюнча билимдерди, окуу ишмердүүлүгүнө баалуулук түзүлүштөрдү, мотивдерди, максаттарды туура, кыска, так айтуу жана өзгөртүү киргизүү жөндөмүн талап кылат. Англис тили сабактарында өз алдынча иштөөнү уюштурууда студенттерге *байкоо* жүргүзүлдү.

Т.А. Ладыженская тарабынан иштелип чыккан кеп ишмердүүлүгүнүн фазалары: багыт алуу, пландоо, программаны ишке ашыруу жана көзөмөлдөө максатында педагогикалык шарттардын бири – интеграцияланган сабактар аркылуу практикаланды. Интеграцияланган сабактар – дене тарбия багытындагы окуган студенттердин предметке болгон кызыгуусун арттыруу менен, аудиторияда активдүү чөйрөнү уюштуруу үчүн эң ыктуу жол – *интеграцияланган сабактар*: англис тили-жеңил атлетика; англис тили-регби, футбол, волейбол, баскетбол; англис тили-кыргыз жана орус тили; англис тили-

компьютердик технологиялар; англис тили-туризм; англис тили-улуттук спорттун түрлөрү.

Педагогика илиминде билим берүүнүн мазмунун түзүүгө тиешелүү болгон теориялык жана практикалык жактан иштелип чыккан өз алдынча принциптери бар жана алар кеп ишмердүүлүгүнүн илимий-теориялык жана методологиялык негиздерин ачат. Алардын негизгилерине төмөнкүлөр кирет:

1. Гумандуулук принциби – ар бир адамдын эркин өсүп жетилишине шарт түзүп берүү.

2. Илимий принциби – акыркы илимий жетишкендиктерди билим берүүдө өз убагында колдоно билүү.

3. Ырааттуулук принциби – билим берүүнүн мазмунуна кирген предметтердин баары бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, бири-бирин толуктап, жөнөкөйрөөк предмет татаалыраагына негиз болуп бериши зарыл.

4. Тарыхый принциби – билим берүүнүн мазмунуна кирген предметтердин тарыхый өнүгүшүн мектептин программасына киргизүүгө негизделет.

5. Системалаштыруу принциби – билим берүүнүн мазмунуна кирген предметтердин бир системада берилиши, аларды окутууда байланыштыра билүү.

6. Турмуш менен байланыштыруу принциби – алынган билимдин турмушта керекке жарашы жана ал билимдин тууралыгынын турмушта такталышы.

7. Жеткиликтүүлүк принциби – окуу пландарын, программаларын жеткиликтүү түзүүгө жана окуу китептерде билимди жеткизе берүүгө негизделет.

8. Ар бир окуучунун жеке өзгөчөлүгүн жана жаш өзгөчөлүгүн эске алуу принциби – билим берүүнүн мазмунун түзүүдө окуучулардын жашына, алардын билим деңгээлине, жеке айырмачылыктарына көңүл буруу.

Билим берүү мейкиндигинин негизги компоненттери: эмоционалдуу-мотивациялык, маалыматтык, практикалык, билим берүүчүлүк [152]. Эмоционалдуу-мотивациялык компонент студент менен окутуучунун активдүү педагогикалык баарлашуусун камсыздайт. Педагогикалык баарлашуу *педагог*

менен окуучунун социалдык-психологиялык системасынын биримдигинде жаралган маалымат алышуу, баарлашуунун жардамында тарбия берүү. Педагогикалык баарлашуу түшүнүгү студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу, кептик компетенттүүлүгүн өстүрүү жана окутуу процесси менен байланыштуу. Студенттердин жетишүүсү, кебинин так, туура болушу окутуучунун илимий, профессионалдык-педагогикалык, методологиялык даярдыгы менен байланыштуу. Себеби, окутуучу сабак учурунда англис тилин үйрөнүүгө шарт түзүп, инновациялык технологияларды колдонуп, сабакты кызыктуу, далилдүү жана жеткиликтүү уюштурса, окуткан студенттери так, туура, логикалдуу, маданияттуу сүйлөөгө үйрөнүшөт. Окутуучунун өзүнүн профессионалдык даярдыгы дыкат, педагогикалык чеберчилик деңгээли сүйлөө адеби, сөз байлыгы жогору болгондо гана эффективдүү жыйынтык алат [79]. Педагогикалык шарттардын бири – билим алуу борборун уюштуруу болгондуктан, эмоционалдык, мотивациялык, маалыматтык, тапкычтык, ишмердүүлүк, жигердүүлүк жана практикалык компоненттерден турары белгилүү. Окумуштуу адамдардын социалдык карым-катнашы сүйлөшүүнүн негизинде. Сүйлөшүүнүн үч компонентин сунушташкан: коммуникативдүү, интерактивдүү жана перспективдүү компоненттер болгондугун көрөт. Бул пикир менен кеңешпей коюуга болбойт. Сүйлөшүүнүн *коммуникативдүү компонент* адамдардын маалымат алмашуусу менен мүнөздөлсө; *интерактивдүү компонент* – адамдардын карым-катнашын уюштуруу; *перспективдүү компонент* – бири-бирин түшүнүү аркылуу кабыл алуу менен мүнөздөлөт [5, 28-б.].

Студенттер окуп, түшүнүгүн айтып берүү менен тим болбостон, кагаз бетине оюн жаза билүүгө да үйрөнүшөт. Биздин англис тили сабагында практикалык курстун программасы профессионалдык багытта терминологияны өздөштүрүү менен студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу.

Мисалы, окумуштуу В.В. Морковкиндин иштеринде лексика үйрөнүүнүн, системалык талыкпас эмгектин жыйынтыгында болоорун далилденген [96, 2-б.]. Окуу лексикографиясында төмөндөгү маселелер чечилет:

- а) теорияда жана практикада окуу сөздүктөрүн түзүү;
- б) теорияда жана практикада лексикалык минимумдарды түзүү;
- в) теорияда жана практикада окуу лексикостатистика;
- г) теорияда жана практикада окуу куралдарын түзүү, идеографикалык түрдө;
- д) теорияда жана практикада сөздүктөрүн лексикасын, презентацияны жана семантизацияны түзүү».

Окумуштуу К.Д. Добаев сөздүк-минимумдан лексиканы тандоодо төмөндөгү принциптерди эске алуу керек экендигин; окутуунун ыкмасын, методдорун жана тексттерди тандоодо ишке ашырылгандыгына токтолот:

1. Семантикалык – студенттердин тил үйрөнүүсүндө тандалып алынган сөздөр ошол тематиканын маңыздуу маанисине жараша тил үйрөнүү сабактарында тематикага жараша тандалып алынышы керек;
2. Дал келиши – сөздүн көлөмүнө жараша, анын мааниси, маңызы;
3. Стилистикалык – сөздөр белгилүү бир кептин стилине таандык, б.а. сөздүн туура тандалышы, туура ойду айтууга көмөк болот;
4. Кеп туура эмес курулса, анда анын тууралыгы, орундуулугунан да кемчилик кетет, кептин стилине сөздүк-минимумдун активдүү колдонулушу байкалат;
5. Сөз жасоочу баалуулук, аффикстердин жардамы менен сөз жасалат;
6. Тематикалык баалуулук лингводидактикада методиканын бирден-бир лексикага окутуучу бөлүгү катары каралат [34].

Сабакта практикалык курстун программасы профессионалдык багытта терминологияны өздөштүрүү менен студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга жардам берет.

Биз изилдөөбүздө окумуштуу, педагогдордун иштерин карап, алардын арасында З.М. Цветкованын, А.А. Леонтьевдин иштери ачык-айкын жазылып, жалпы окутуунун усулдарын иштеп чыгышканы маалым болду. Кээ бир окумуштуулар грамматиканы жакшы өздөштүрүп, грамматикалык конструкцияларды билиш керек дейт. Ал эми башка изилдөөлөрдүн жыйынтыгы

боюнча адам интуициясы менен сезип, сүйлөгөнгө үйрөнүшү керек. Эң негизи практика жүзүндө көбүрөөк көнүгүүлөрдү аткарып, диалог, аудио текст окутуп, айттыруу, окутуучулар сабак учурунда жаңы технологияларды пайдалануусу зарыл. Англис тилин окутууда, студенттердин оозеки, жазуу, угуу жана сүйлөө кебин өстүрүүдө адистер чоң көңүл бөлүп, изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Эксперименттин жыйынтыгында студенттер чет өлкөлөргө чыгып, практика жүзүндө сүйлөөгө мүмкүнчүлүк болгон [70, 194-б.].

Англис тилин окутуу аркылуу болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдыгын аныктоо максатында ишке ашыруу үчүн төмөнкү усулдар колдонулду:

1. Диагностикалык усулдарды колдонуу (критерийлер, көрсөткүчтөр, анкеталык сурамжылоо, тесттер).
2. Болочок дене тарбия адистеринин билим деңгээлин аныктоо.
3. Текшерүүчү жана эксперименталдык тайпалардагы (ТТ жана ЭТ) коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн натыйжаларын аныктоо.

Изилдөөнүн предметине байланыштуу «педагогикалык шарттар» түшүнүгү талдоого алынып, ал педагогикалык процесстин процессуалдык компонентин түзүп тургандыгына басым жасалат. Педагогикалык шарттар-алдыга коюлган милдетти чечүүгө жардам бере турган окутуунун мазмуну менен уюштуруу түрлөрүнүн объективдүү мүмкүндүктөрү жана аларды иш жүзүнө ашыруунун материалдык мүмкүндүктөрүнүн жыйынтыгы болуп эсептелет. Окумуштуулар педагогикалык шарттарды изилдөө объектиси менен тыгыз байланышта карашат. Биздин изилдөө максатыбыз изилдөөнүн объектик өзгөчөлүгүнөн чыгуу менен педагогикалык шарттарды аныктоого багытталган. Илимий адабияттарды, ЖОЖдордо орун алган тажрыйбаларды, педагогикалык технологияларды талдоолор дене тарбия багытындагы студенттерди англис тили сабагында кесипке багыттап кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо мүмкүнчүлүгүн берди. Максатка ылайык жүргүзүлгөн изилдөөбүздүн натыйжасында төмөнкүдөй педагогикалык шарттар аныкталды:

1. Студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу.

2. Дене тарбия багытындагы окуган студенттердин англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга байланыштуу билим алуу мотивациясын камсыз кылуу максатында кесипке багыттап окутуунун интерактивдүү методдорун кеңири колдонуу.

3. Чет тилинде кеп ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун арттыруу максатында окуу процессинде «google classroom» технологиясын колдоно билүү.

4. Англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги педагогикалык шарты катары студенттердин эне тилиндеги этнопедагогикалык каражаттарды кеңири колдонуу.

5. Окуу процессинде предмет аралык байланышты камсыз кылуу, интеграцияланган сабактарды уюштуруу.

Жогорудагы иштелип чыккан педагогикалык шарттарды эсепке алуу менен жүргүзүлгөн дене тарбия багытында билим алып жаткан студенттердин англис тили жөнүндө билиминин деңгээлин, кеп ишмердүүлүгүнүн деңгээлин, алардын англис тилин үйрөнүүгө болгон умтулуусун, чет элдик маданиятты үйрөнүүгө карата кызыгуусун, башка улуттардын өкүлдөрүнө карата маданияттуу жүрүм-турумун аныктоо боюнча критерийлери жана көрсөткүчтөрдү иштеп чыгууга өбөлгө түздү. Демек, сунушталган таблицанын жардамы менен кесиптик кеп ишмердүүлүгүнүн калыптандыруунун эффективдүүлүгүнүн критерийлери, көрсөткүчтөрү так, даана берилген (Таблица 2.3.1.). Студенттер англис тилин үйрөнүүгө умтулуусу, чет элдик ыктыярчылар менен баарлаша билүүсү, интервью алууга кызыгуулары артып, дил баяндын темасын тактап, ошол теманын алкагында материал чогултуп, бир системага келтирип, өз ойлорун кенен баяндап берүүгө үйрөнүшөт. Дил баян ырааттуулугу план менен ишке ашат.

Таблица 2.3.1 – Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун эффективдүүлүгүнүн критерийлери жана көрсөткүчтөрү

Критерийлер	Көрсөткүчтөр
Студент үйрөнүп жаткан англис тили боюнча адистигине багытталган билиминин бар болушу	Үйрөнүп жаткан тилдин, спорттук терминология, спорттук мелдештер, жаңылыктар фактылары жөнүндөгү билими; жалпы билим деңгээлин жогорулатууга умтулуусу; өзүнүн элинин улуттук спортунун түрлөрү менен англис тилдүү мамлекеттердин улуттук спорту, маданияты менен салыштырып, анализ жүргүзөө алуусу.
Англис тилин үйрөнүүгө умтулуусу, чет элдик ыктыярчылар менен баарлаша билүүсү, интервью алууга кызыгуусу	Белгилүү билимдердин системасын түшүнүп кабыл алуусу; чет элдик ыктыярчылар менен баарлашуу, интервью аркылуу чет элдик маданиятка кызыгуусу; маданий билимин, тилдик кубулуштарын өркүндөтүүгө муктаждыгынын бар болушу.
Чет элдик спортчулар, машыктыруучуларга маданияттуу мамиле жасоосу	Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимге ээ болуу; чет элдик спортчулар, машыктыруучулар менен мамиле түзүү боюнча билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуусу.
Дил баяндын темасын жана мазмунунун көлөмүн аныктай билүүсү	Дил баяндын темасын жана мазмунунун көлөмүн аныктай жаза билүү; өз оюн жат жазуу иштеринде так жана даана жазууга үйрөтүү; берилген тема боюнча материалдарды чогултууга үйрөнүү; жазып бүткөн дил баянды жыйынтыктап, ишке ашыруу көндүмдөргө ээ болуу.
Тексти окуп, баяндоо менен негизги мазмунун оозеки айтып берүүсү	Берилген текст боюнча билими; тексттин негизги мазмунун оозеки айтып берүү, талкуулоо билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу.

Студенттер жазуу иштерин баяндоо, талкуулоо жана сүрөттөө сыяктуу ыкмалар аркылуу баштап, андан соң план түзүү жана өз оюн жазуу билимдерине ээ болушат. Студенттердин оозеки жана жазуу ишмердүүлүгүн өстүрүүгө болот. Бул көрсөткүчтөр ар бир критерийге дал келет, аларга карата алардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары боюнча деңгээлдерди: «төмөн», «орто», «жогору» – деп аныктоого болот жана дене тарбия адистигине багытталган билиминин жогорулашы байкалат.

Экинчи глава боюнча жыйынтык

Кыргызстан бирдиктүү европалык билим берүү багытында окуу процессин, билим берүү системасын модернизациялоо процессин ишке ашырып жатат. Кесипке багыттап окутуу процесси дагы жаңыланып, өнүгүү багытында. Коомдун өзгөрүшү менен билим берүү системасы да өзгөрүүлөргө учуроодо.

Жогорку окуу жайларынын Мамлекеттик билим берүү стандарты компетенттүү жаш адистерди даярдоодо профессионалдуу билим берүүнү көздөйт. Эң негизги дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун ийгилиги-кесипке багыттап окутуу экендиги тастыкталды.

Теориялык методдор кесипке багыттап окутуунун теориялык абалын жана көйгөйлөрүн, окуу-методикалык документтерди талдоого таяныч болду. Сурамжылоо аңгемелешүү, анкета жүргүзүү, интервью алуу аркылуу эксперименталдык иштердин аткарылышы изилдөө ишибиздин тастыкталышына өбөлгө түздү.

Окуу пландары, жумушчу программаларынын негизинде окуу китептеринин замандын өзгөрүшүнө ылайыкталып, адистикке багытталып иштелип чыккандыгы аз. Көпчүлүк жогорку окуу жайларда студенттердин адистигине багыттап окутуу кыйынчылыктарды жаратып, дене тарбия багытындагы окуу куралдары жетпей, сапаттуу билим берүүгө шарт түзүлбөй келет. Кээ бир окутуучулардын өз сабагына кызыкпагандыгы, студенттердин кызыкчылыгын болбогондугу, адистигин эске албагандыгы жана шыктандырбаганы аныкталды. Ошону менен бирге эле өлкөлөр аралык маданий жана экономикалык интеграция ар кыл элдердин башын бириктирип, жаш муундун коммуникативдүү компетентүүлүгүн жана өнөктөштүк карым-катнашын жогорулатары далилденди.

Окуу процессинин жана англис тили сабагы туура уюштурулбагандыгы, англис тилинен окуу куралдардын акыркы мезгилде иштелип чыкпагандыгы, окуу программалары туура, так жана дене тарбия багытында терең изилденбегендигине байланыштуу илимий нускоолорду, көнүгүүлөрдүн

системасын иш практикасына жана окуу процессине киргизүү менен дене тарбия багытындагы студенттеринин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн калыптандырып, сабакка болгон кызыгуусун арттырат деген жыйынтыкка келдик.

Англис тилин окутуу аркылуу кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун максат-милдеттери, болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары, тажрыйбасы, принциптери жана компоненттери, критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталды.

Дене тарбия багытындагы студенттерди кесипке даярдоонун практикалык жана теориялык, ошондой эле изилдөөдөгү сурамжылоолордун жыйынтыктарын талдоонун негизинде педагогикалык төмөнкү шарттар:

1) коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу, студенттердин кесиптик компетенттүүлүгүн арттыруу жана аны өркүндөтүү зарылдыгына ынандыруу;

2) дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана билим алууга болгон көз карашын мотивациялоо максатында окутуунун интерактивдүү методдорун колдонуу. Окуу процессинде «Google classroom» технологиясын колдоно билүүсү жана кесипке багыттап тереңдетилип окутулушу;

3) предмет аралык байланыш сабактарын (интеграцияланган сабак) уюштуруу менен болочок дене тарбия багытындагы адистердин коммуникативдүү компетенттүүлүгүн калыптандыруу.

Англис тилин окутуу аркылуу дене тарбия багытындагы студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары, аларды кесиптик жактан даярдоо маселесин изилдөөгө олуттуу өбөлгө түздү. Студенттердин кептик компетенттүүлүгүн калыптандыруу англис тили сабагында гана эмес, окуу планындагы башка дисциплиналарды өтүүдө да калыптандыруу негизги милдети. Англис тилин окутууда тематика окуу материалына жараша туура тандалып, окуу процесси, белгилүү адистикке багытталып окутуу, профессионалдык лексиканы: атайын спорттук терминология англис тилинде берилиши менен маанилүү.

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА. АНГЛИС ТИЛИ САБАГЫНДА ДЕНЕ ТАРБИЯ БАГЫТЫНДАГЫ СТУДЕНТТЕРДИН КЕСИПТИК КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТ ЖҮЗҮНДӨ ТЕКШЕРҮҮ

1.1. Эксперименттик изилдөөнү уюштуруунун мазмуну

Изилдөөнүн предметине байланыштуу «педагогикалык шарттар» түшүнүгү талдоого алынып, ал педагогикалык процесстин процессуалдык компонентин түзүп тургандыгына басым жасалат. Педагогикалык шарттар – изилдөөбүздүн коюлган милдеттерин чечүү максатында окутуунун мазмуну менен уюштуруу түрлөрүн иш жүзүнө ашыруунун материалдык мүмкүндүктөрүнүн жыйынтыгы болуп эсептелет. Окумуштуулар педагогикалык шарттарды изилдөө объектиси менен тыгыз байланышта карашат. Биздин изилдөө максатыбыз изилдөөнүн объектик өзгөчөлүгүнөн чыгуу менен педагогикалык шарттарды аныктоого багытталган. Илимий адабияттарды, ЖОЖдордо орун алган тажрыйбаларды, педагогикалык технологияларды талдоолор, дене тарбия багытындагы студенттерди англис тили сабагында кесипке багыттап кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо мүмкүнчүлүгүн берди. Максатка ылайык жүргүзүлгөн изилдөөбүздүн натыйжасында төмөнкүдөй *педагогикалык шарттар* аныкталды:

– студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу;

– дене тарбия багытындагы окуган студенттердин англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга байланыштуу билим алуу мотивациясын камсыз кылуу максатында кесипке багыттап окутуунун интерактивдүү методдорун кеңири колдонуу;

– чет тилинде кеп ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун арттыруу максатында окуу процессинде «Google classroom» технологиясын колдоно билүү;

– англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги педагогикалык шарты катары студенттердин эне тилиндеги этнопедагогикалык каражаттарды кеңири колдонуу;

– окуу процессинде предмет аралык байланышты камсыз кылуу, интеграцияланган сабактарды уюштуруу.

«Google classroom» технологиясын ишке ашыруу максатында Gmail электрондук дарегине кирип, англис тили сабагында үй тапшырма, студенттердин өз алдынча иштөөсүнө тапшырмалары аркылуу жарыяга жазылды. Ошол замат бардык студенттер Gmail электрондук дареги аркылуу англис тилинен берилген тапшырмаларды мобилдик телефонунан же электрондук дарегинен алып, окушту. Google classroom интерактивдүү режими аркылуу студенттерге билим берилип, компьютердик технологиялар аркылуу үй тапшырмаларын аткарышты: практикалык англис тили сабагында өтүлгөн жаңы материалдарды электрондук негизде кайталанып, бышыкталып, презентация жасалып, дил баян, эссе жазышты. Дене тарбия багытында окуган студенттердин билими, билгичтик, көндүмү баалоо критерийлери менен бааланды.

Бардык шарттарды уюштура билүү менен дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары, б.а. изилдөөнүн жалпы мазмуну аныкталды, ошону менен бирге аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы тарбиялык иш-чаралар, сабактар уюштурулду.

Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштурууну, билим алууга болгон көз карашын мотивациялоо максатында окутуунун интерактивдүү методдорун жана предмет аралык байланышкан интеграцияланган сабактарында колдонуу менен студенттердин кептик компетенттүүлүгүн калыптандыруу менен изилденип жаткан маселенин алкагында талданып, ачыкталды.

Жогорку мектептерде билим берүү системасы компетенттүү азыркы замандын талабына шайкеш келүүгө тийиш. Компетенттүү окутуу атайын

педагогикалык шартта уюштурулуп, англис тили сабагы учурунда студенттер турмуштук маселелерди чечүүдө кырдаалдык окутуу менен көнүгүүлөр системасынын жардамында айкалышат.

Жогорку окуу жайдын окутуучуларынын сүйлөө адеби ал окуу жайда окуган студенттердин окуу, жазуу, угуу жана сүйлөө ишмердүүлүгүнүн үлгүсү, б.а. окутуучунун сүйлөө маданияты канчалык жогору болсо, дене тарбия багытында окуган студенттер маалыматты тез кабыл алып, кеп ишмердүүлүгү калыптанат, дүйнө таанымы кеңейет. Окутуучу англис тили сабагы учурунда студенттердин көңүлүн өтүп жаткан адистигине багытталган темага бурдуруп, берилген студенттердин тандап алган спортуна багытталган тапшырмалардын аткаруу тартибин туура, так, даана түшүндүрүп, келечекке туура кадам таштоого тарбиялоо иштери жүргүзүлдү. Ой жүгүртүү, сөз байлыгын өстүрүү, аудиторияда жагымдуу маанай тартулоо, студенттер менен жылуу, достук мамиледе болуу, англис тили предметине болгон кызыгуусун арттыруу, патриоттуулукка тарбиялоо, келечекте туура жол көрсөтүү сыяктуу ойлорго токтоолууну туура көрдүк. Сабак учурунда окутуучу өзүнүн сүйлөө кеби менен мүнөзү, ой жүгүртүүсү, сезими, маанайын билдирет. Анткени окутуучунун маанайы, кебинин локикалуу, грамматикалык жактан туура, лексикасынын байлыгы, интонациясы, эмоцияналдуулугу, кеп адеби, баарлашуу маданияты, кеп маданияты менен студенттердин эс тутумунда калат. Канчалык окутуучу студенттерге так, туура, даана, таза, жеткиликтүү, образдуу, адабий тилдин нормаларын сактоо менен жөнөкөй тил менен түшүндүрүп берсе, сабак максатына жетет, жемиштүү жыйынтык алат.

Жогорудагы бөлүмдөрдө белгиленгендей, жогорку профессиоаналдуу билим берүү процесси ар түрдүү функцияны аткарат. Функциялардын ичинен мазмундууларынын бири коммуникативдүү компетентүүлүктү калыптандыруу, б.а. социалдык карым-катнашта сүйлөшүүнү стимулдаштыруу. Ар кандай кырдаалда адамдардын кептик реакциясы менен коштолот. Психологиялык барьер адамдын чет тилинде сүйлөшүүгө даяр эместиги. Албетте, болочок дене тарбия багытындагы адистерди кесиптик жактан даярдоодо күтүлбөгөн

кырдаалда баарлашууга даяр болууга үйрөтүүнү көздөдүк. Демек, атайын үйрөтүүчү кырдаалды жаратуу жана педагогикалык шарт түзүү дегенди билдирет. Мындай кырдаалды жасалма түрүндө сабак учурунда жаратса болот. Багытталган билим берүү процесси атайын программа менен окутулуп, студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандырат.

Кыргызстандын КМДТЖСА дене тарбия жана спорт тармагындагы жогорку билим берүүнүн бирден-бир адистештирилген жогорку окуу жайы катары башка ЖОЖнан айырмаланып, дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын жаңылоонун зарылдыгын шарттады. Алар экинчи курста тилдик (кыргыз, англис, орус тили) даярдыктан өтүшөт, студенттер көп тил (англис, орус, кыргыз) билүүгө көнүгүшөт жана алардын диалогу көп тилдүүлүккө негизделет. Окутууда жаңы компьютердик технологиялар, интернеттик байланыш кеңири жана майнаптуу колдонулат, студенттердин сабактарды өздөштүрүүсү модулдук тестирилөө аркылуу ишке ашырылып, алар атайын окуу куралына киргизген. Мына ошол жогоруда белгиленген нерселердин бардыгы студенттердин ар түрдүү аймактардан, ар түрдүү мектептерден келгендиктен алар менен иштөөнүн бөтөнчөлүктөрү келип чыгат. Англис тили сабагында болочок дене тарбия багытындагы адистердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандырууну уюштурууга биздин изилдөө түздөн-түз жардам берет деген ишеничте биз педагогикалык шарттарды кеп ишмердүүлүгүнүн төрт түрү аркылуу ишке ашат:

1. сүйлөй билүү – өзүнүн оюн оозеки түрдө билдирүү;
2. жаза билүү – өзүнүн оюн жазуу түрүндө билдирүү;
3. уга билүү – укканын түшүнүү,
4. окуй билүү – окуганын түшүнүү.

Продуктивдүү кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу белгилүү бир тематиканы өзүнө камтып, биринчиден, *кырдаалдык окутуу* – англис тили сабагында педагогикалык шарттарды уюштуруунун негизги каражаты, экинчиден, жалпы-политикалык темалар, үчүнчүдөн, адистиги боюнча

бөлүмдөрдү өзүнө камтыйт. Болочок дене тарбия багытындагы адистердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу англис тили сабагында өстүрүү үчүн лексико-орфографикалык иштер, грамматикалык талдоо, фонетикалык, орфоэпикалык көнүгүү жана сөздүк менен иштөө жана башка. Англис тил сабагында студенттердин тандап алган спортунун түрлөрүнө байланыштуу текст менен иштөө, аудио угузуу жана кесипке багыттап окутуу практика жүзүндө ишке ашырылды.

Кеп ишмердүүлүгү ойлонууну талап кылган психологиялык татаал процесс жана аткарыла турган иретине карата аныкталган максаттары болот, ал кеп куруунун түрткүсү, себеби мотивация чоң ролду ойнойт [155,192-б.].

Эксперименттик изилдөө маселесин уюштуруу максатында негизи кеп ишмердүүлүгү төрт тепкич аркылуу ишке ашты:

1. мотивация;
2. кеп интонациясынын (кеп оюнунун) калыптанышы;
3. ички программалоо (ички кеп же ичинен айтылган кеп);
4. программанын реализациясы же турмушка ашырылышы (тышкы кеп же сүйлөп айтылган кеп).

«Биз бир нерсени жөн эле айтыш үчүн сүйлөйбүз. Биз бир нерсе жөнүндө кабарлоо же кимдир бирөөгө таасир берүү үчүн, кимдир бирөөнүн көңүлүн бир нерсеге бурдуруу үчүн жана башка себептер менен сүйлөйбүз. «Ишмердиктин өзүнүн максаты, бирдиктүү *мотивациясы* болот. Ал субъект тарабынан бирдиктүү акт катары аңдалат. Ишмердик бири-биринен ажырап турган кыймылдардан түзүлөт. Алардын ар биринин жалпы ишмердиктин максаты ылайыкталган, аткарыла тартибине карата аныкталган максаттары болот» [70, 59-б.].

Болочок дене тарбия багытындагы адистердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу түрдүү коммуникациялык кырдаалда, биринчиден, практикалык англис тили сабагында өздөштүрүлөт. Англис тили боюнча практикалык курс адистикке багытталган. Жогорку билимдүү адистерди даярдоо милдеттери коммуникативдүү практикалык мүнөздө коррекция, кеп

ишмердүүлүгүнүн угуу, сүйлөө, окуу жана жазуу түрлөрүн калыптандыруу жана өстүрүү аркылуу ишке ашты.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, болочок дене тарбия багытындагы адистердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары төмөндөгү тепкичтер аркылуу ишке ашты:

Студенттерди жаңы билим берүү технологиялары аркылуу мотивациялоо:

1. баалоонун критерийлери аркылуу англис тили сабагы учурунда студенттерди мотивациялоо.

2. multiple intelligences теориясын жана предметтик тил комплекстүү, адистикке багыттап окутуу менен англис тилин үйрөнүүгө шыктандыруу.

1. студенттин жеке өзгөчөлүгүн эске алуу менен, интеллекти жогору инсан болуп калыптанышына карата тарбилоо.

Кеп интонациясынын калыптанышы:

1. окуу процессине англис тилин окутуунун предметтик тил комплекстүү, адистикке багыттап окутуу кеп интонациясынын жардамында ишке ашыруу.

2. ар бир студентке жекече мамиле жасоо менен бирге топ, команда менен, өз алдынча жана жаамат менен иштөөгө үйрөтүү.

Ички программалоо (ички кеп же ичинен айтылган кеп):

1. кырдаалдык-тематикалык-турмуштук байланыштуулук менен окутуп, патриоттуулукка тарбиялоо.

2. англис тилинде кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү окуу, жазуу, сүйлөө, угуу боюнча көнүгүүлөр системасын иштетүү.

Программанын турмушка ашырылышы (тышкы кеп же сүйлөп айтылган кеп):

1. сабактан тышкаркы иш чараларды уюштуруу (практика жүзүндө жогорку категориядагы калыс катары кыргыздын улуттук оюндарын англис тилинде сөз айкаштарын колдонуу менен уюштуруу).

2. эл аралык калыстар менен пресс-конференция өткөрүү

3. чет элдик ыктыярчылар жана улуттук оюндардын калыстарынын жардамында интеграцияланган сабактарды системалуу түрдө өткөрүү.

4. билим берүүнүн башкы приоритети болгон окутуунун сапатын жакшыртуу жана профессионалдуу кадрларды тарбиялоо.

5. Чет өлкөдөн келген спортчулардан репортаж алуу, презентацияны жактоо, белгилүү спортчулар менен жолугушуу.

Жогоруда айтылган педагогикалык шарттардын кээ бирине токтоло кетсек. Мисалы, студенттерди жаңы билим берүү технологияларынын негизинде окутуу; окуу процессине предметтик тил комплекстүү, адистикке багыттап окутуу, англис тили сабактарында аудиториялык жана аудиториядан тышкары сабактарда колдонуп келебиз. Кыргызстандын жогорку окуу жайларында жана пилоттук мектептерде киригизилип жатат.

Негизи кеп ишмердүүлүгү төрт тепкичи аркылуу жогоруда айтылгандай, интеграцияланган сабактар, б.а. баскетбол, волейбол, футбол, тогуз коргоол, регби, жеңил атлетика, күрөш жана англис тили сабактары студенттердин предметке болгон кызыгуусун арттырды жана практика жүзүндө ишке ашты. Эл аралык жеңил атлетика, баскетбол, волейбол, футбол, регби машыктыруучулары менен биргеликте академиянын спорт залында аудиториялык сабактан тышкары тарбиялык иш чаралар, мелдештер жана интеграцияланган сабактар катары уюштурулду. Интеграцияланган сабак учурунда студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында эксперименталдык тайпанын студенттери төрт тайпага бөлүнүп, сөз айкаштарын сүрөт аркылуу таап, берилген тапшырманы топтун ичинде, андан кийин жалпы төрт тайпанын ичинде талкуулашты жана жазуу түрүндө тапшырмаларды аткарышты. Демек, интеграцияланган сабак өткөрүү менен англис тилин үйрөтүү гана эмес, дене тарбиянын булчуң системасына жана дененин формасына тийгизген таасири да чоң.

Окуу-тарбиялык иштер Европа, Жапония, Корея, Кытай жана АКШнын ыктыярчы-окутуучулары, машыктыруучулары менен аудиториядан сырткаркы иштер жүргүзүлгөн. АКШнын жазуучусу Крис Эдлинг менен «Ала качуу салтпы же кылмышпы» – деген темада жана англис тили жумалыгы, 7-апрель жана 9-май «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде» аттуу темаларда уюштурулду.

Ал эми «*Multiple intelligences*» теориясын колдонуу менен окутуунун сапатын жакшыртуу жана профессионалдуу болочоктогу дене тарбия кадрларын кесиптик жактан даярдоо, аларды патриоттуулукка тарбиялоо;

«*Multiple intelligences*» теориясын колдонуу студенттерди англис тили сабагына болгон кызыгуусун арттырды. 1983-жылы адамдын акыл-эс интеллектин жана жөндөмдүүлүгүн текшерүү максатында Гарвард университетинин профессору Dr. Howard Gardner тарабынан «*Multiple intelligences*» теориясы иштелип чыккан. Окумуштуу Х. Гарднердин изилдөөсүндө «*Multiple intelligences*» – көп багыттуу адамдын ар нерсеге болгон 8 шыгы туралуу теориясы. Биздин изилдөөбүздө Гарднердин теориясын колдонуп, ар бир студенттин шыгына жараша мамиле жасоо менен бирге сабактын сапатын жогорулатуу мүмкүнчүлүгү ачыкталды.

«Интеллект – адам тарабынан маселени чечүүнүн же ойлоп табуунун жыйынтыгы» Болочок дене тарбия багытындагы адистердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу максатында тест төмөндөгү көп багыттуу теориянын негизинде ишке ашты:

Logical/ Mathematical – логико-математикалык тапшырмаларды мыкты өздөштүргөн инсандар, сандарды, телефон номерлерин эсине тез тутат. Финансист, экономист, механик, аналитик, программист адистиктерин тандай алышат.

Linguistic – лингвисттик. Тил үйрөнүү, ыр жазуу таланты жогору. Келечекте акын, жазуучу, мугалим, лингвист, актер, спикер, манасчы, котормочу боло алышат.

Interpersonal – адамдар менен бат тил табышат, креативдүү жуп менен иштөө; критикалык топ менен баарлашуу тапшырмаларын мыкты өздөштүрүшөт. Алардын арасынан политик, окутуучу, ресепшн кызматкерлери, сатуучу, консилер жана лидерлер көп чыгат.

Kinesthetic/Bodily – физикалык көнүгүүлөрдү мыкты аткарып, спорт жаатында жогорку көрсөткүчтөргө жете алышат. Мыкты хирург, стоматолог,

спортсмен, чемпион, спорт чебери, эмгек сиңирген машыктыруучу жана актердук чеберчиликтерине жетише алган адамдар чыгат.

Visual/Spatial – көрүү жөндөмдүүлүгү жогору; графика, дизайн, сүрөт менен иштөөнү жактырышат. Мыкты инженер, сүрөтчү, мода координатору, конструктор, визажист, үй куруучу, дизайнер, архитектор кесиптерин тандаса болот.

Musical/Rhythmic – музыкага шыктуу, ритм, мелодияны бат кабыл алып, музыкалык инструментти дагы жакшы өздөштүрөт. Музыкалык сабаттуулугу жогору композитор, бийчи, режиссер, музыкант, ырчылар адистиги сунушталат.

Intrapersonal – өз алдынча тапшырманы аткарууну жактырышат, сезимтал келишет жана келечекте окумуштуу, ойчул, программист, изденүчүү, бухгалтер боло алышат.

Naturalistic – жаратылышты, жаныбарларды, өсүмдүктөрдү өстүрүүнү жана изилдөөнү жактырышат. Келечекте океанографист, фермер, астронафт, зоолог, биолог адистиктерин тандай алышат [10, 4-5-бб.].

Жогоруда айтылган интеллекттин түрлөрү ар бир инсанда калыптанган. Ал эми болочок дене тарбия багытындагы адистердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын түзүү жана ар бир студенттин жогоруда алынган интеллект жөндөмдүүлүгүн арттыруу максатында ар түрдүү аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы англис тили сабактарын байма-бай өтүп эксперименттик сыноодон эффективдүүлүгүн текшерилди. Тесттин жыйынтыгында kinesthetic/bodily, logical/mathematical, linguistic, musical/rhythmic интеллекти жогору студенттер бар. Multiple Intelligences теориясын колдонуу менен англис тилин окутуу актуалдуу маселелердин бири. Студенттер тест аркылуу логико-математикалык, лингвистик, адамдар менен карым-катнашта болуу, физикалык интеллектин текшерип, төмөндөгү окутуунун методдору англис тили сабактарында педагогикалык шарт катары практикаланды.

Окутуу методу – окутуунун жана тарбиялоонун максатын ишке ашыруу үчүн колдонулган дидактикалык ыкмалардын жана каражаттардын тартипке келтирилген комплекси.

Таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө ылайык:

- көрсөтмөлүү-түшүндүрмө (аңгемелешүү, демонстрация, лекция ж.б.)
- репродуктивдүү (көнүгүү аткаруу, кайталоо)
- проблемалык (проблемалык тапшырмалар)
- жарым-жартылай изденүү-эвристикалык
- Изилдөөчүлүк

Окуу материалын түшүндүрүү ыкмасына карай:

- монологдук-маалымат берүүчү (лекция, түшүндүрүү, айтып берүү)
- диалогдук (проблемалык жазуу, маектешүү, диспут) [99, 26-б.].

XX кылымдын аягында англис тилин окутуу айдыңында өзгөрүүлөр болду. Англис тили кесиптик билимин жана жөндөмдүүлүгүн жакшыртуу үчүн курал катары каралат. Биздин окуу процессибизде англис тилин окутуунун предметтик тил комплекстүү окутуу Content and Language Integrated Learning апробациядан өттү [140, 122-б.].

Предметтик тил комплекстүү, адистикке багыттап окутуу эки тилде ишке ашырылат: эне тили жана англис тили. Тилди окутуу кырдаалды колдонуу менен максатка ылайык, тил изилдөөнүн объектиси болуп калат, чет тили эне тилинен тышкары, бардык сабактар боюнча пайдаланылат, ал эми бул окутуунун каражаты болуп саналат.

Ар кайсы Европа өлкөлөрүндө предметтик тил комплекстүү, адистикке багыттап окутуу негизги беш методикалык аспект катары маданий, социалдык жана тилдик чөйрөдө шарт түзүп, билим берүү милдеттерин чечүү үчүн беш негизги багытты камтыйт. Беш аспект ар бир окуучунун социалдык-тилдик чөйрөсүн, жаш курагына жана билим деңгээлине жараша ишке ашырылат.

Предметтик тилди комплекстүү, адистикке багыттап окутуу аспекти жана аларды ишке ашыруунун жолдору:

1. *Маданий аспект:* башка өлкөлөрдүн маданиятын изилдөө жана түшүнүү; маданий аралык көндүмдөрдү өркүндөтүү; кошуна өлкөлөр, региондордун этникалык өзгөчөлүктөрүн изилдөө; маданий-гуманитардык мамилелерди күчөтүү.

2. *Социалдык (коомдук) аспект:* Европалык интеграция алкагында интернационализацияга даярдык, эл аралык үлгүдөгү күбөлүк алууга сынакка мүмкүнчүлүк алуу; мектеп программасын окуу менен билим берүү деңгээлин жогорулатуу.

3. *Тилдик аспект:* жалпы тил деңгээлинин өсүшү; пикир алышуу көндүмдөрүн иштеп чыгуу; түп-тамырынан бери жергиликтүү жана чет тилинин түшүнүү; эне тили менен чет тилинин тийиштүү байланыштарын өнүктүрүү; практикалык максаттарга жетүү үчүн чет тилин колдонуу.

4. *Предметтик аспект:* Сабакты ар тараптан изилдөөгө мүмкүнчүлүгүн алуу менен бирге чет тил аркылуу белгилүү бир темада терминология үйрөнүү.

5. *Үйрөтүүчү аспект:* ар кыл окутуу стратегиясын колдонуу; ар кандай метод жана сабактан тышкары иштери менен сабакка болгон кызыгуусун мотивациялоо.

Жогоруда айтылган методикага сабактын форматын даярдоо төмөндөгү талаптарды эске алуу керек.

– сабактардын материалынын татаалдыгы студенттердин өз эне тилинде темада билген деңгээлинен бир аз төмөн болушу керек;

– тапшырмалар үйрөнүп жаткан тилдин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ишке ашуусу керек;

– текст кылдаттык менен студенттердин билимине, сабактын темасына жараша спортко багытталып тандалып алынууга тийиш;

– тапшырмалар тематикага маалыматтарды үйрөтүү менен жетишүүгө тийиш.

Улуу Британиянын методисттеринин ою боюнча, «Бул методдун артыкчылыгы субъекттеринин бирдиктүү синтезделиниши, окуу убактысын үнөмдүү сарптоо, окуучуларды мотивациялоо. Сабактар аркылуу студент өзүн

курчап турган дүйнөсүнүн биримдигинин идеясы берилет» [68].

Оозеки түшүндүрүү методунун ичинен эң негизгилеринин бири – окуу куралы менен иштөө. Аталган методдун артыкчылыгы студенттердин жеткиликтүү түшүнүүсүнө жана анын өз каалаган учурунда окуу материалына кайрылуусуна мүмкүнчүлүктүн болуусу эсептелет.

Окутуунун көрсөтмөлүү методдорго окуу процессинде окуу материалын көрсөтмө куралдарды, таблицаларды, схемаларды, моделдерди, сүрөттөрдү, техникалык каражаттарды колдонуунун негизинде түшүндүрүүчү, өздөштүрүүчү методдор кирет. Алар студенттерди окула турган предметтер, кубулуштар, процесстер менен көрсөтмөлүү, сезимдүү тааныштырат. Бул методдор оозеки сүйлөмө жана практикалык методдор менен байланышта колдонулат.

Окутуунун практикалык методдору студенттердин практикалык ишмердүүлүгүнүн негизинде түзүлгөн. Алардын эң башкы максаты практикалык билгичтик жана көндүмдөрдү калыптандыруу. Мындай методдорго көнүгүү, практикалык, лабораториялык иштер кирет: угуу, окуу, оозеки, жазуу иштери көнүгүүлөр системасы, кырдаалдык көнүгүү, текстке чейинки жана тексттен кийинки тапшырмалар; жуп менен, топ менен иштөө; пальма-тест суроо-жооптор; креативдүү жуп менен иштетүү; критикалык топ менен баарлашып иштетүү; жаңылмачтар; ролдоштуруп сүйлөштүрүү; презентациялык үй тапшырмалар. Окутуучулардын жана студенттердин изилденип жаткан маселеге карата мамилесин, компетенттүүлүгүн аныктоо үчүн анкета, тест жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн алкагында дене тарбия багытындагы 2-курстун студенттери үчүн англис тили боюнча жумушчу программасы түзүлүп, окуу процессине педагогикалык шарт катары төмөндөгү иштер практикаланды: машыгуучу көнүгүү системасы, кырдаалдык көнүгүү, текстке чейинки жана тексттен кийинки тапшырмалар; жуп менен, топ менен иштөө; пальма-тест суроо-жооптор; креативдүү жуп менен иштетүү; критикалык топ менен баарлашып иштетүү; жаңылмачтар; ролдоштуруп сүйлөштүрүү; презентациялык үй тапшырмалар. Окутуучулардын жана студенттердин изилденип жаткан маселеге

карата мамилесин, компетенттүүлүгүн аныктоо үчүн анкета, тест, сурамжылоо жүргүзүлдү. 15 коммуникативдик көнүгүүлөр системасын иштеп чыгуу жана аларды эксперименттик сыноодон өткөрүү ишке ашырылды.

Изилдөөнүн жыйынтыктары, сунуштар, педагогикалык шарттар, перспективалык багыттар – болочок дене тарбия адистердин кесиптик жактан кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперимент аркылуу тастыктоого жогорулатууга багытталган иштин жыйындысы. Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууда акыл эс, ой жүгүртүү, эс тутум негизги баарлашуунун себеби. Анын компоненти илимий-педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгын текшерүү. Окуу процессин туура уюштуруу студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Ошондуктан, кеп ишмердүүлүгүнүн 4 тепкичи аркылуу студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу, педагогикалык шарттарды аныктоо жана практика жүзүндө ишке ашыруу маселеси турду.

Дене тарбия багытындагы болочок адистерди даярдоодо англис тилинде маданияттуу, логикалуу, туура, так сүйлөөгө, адептүү жүрүм-турум эрежелерине тарбиялоо негизги маселелеринин бири. Ушундан улам азыркы күндө Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын студенттерине англис тилин окутууда студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу менен кеп маданиятын өнүктүрүү аркылуу ар тараптуу өнүккөн, чет тилинде эркин сүйлөгөн, спорттук терминологияны колдоно билген, башка маданияттардын өкүлдөрү менен жогорку кесипкөйлүктө баарлашууну камсыздай турган татыктуу адистерди тарбиялоо маселеси коюлуп, биз да 2012-жылдан бери окуу программаларын, окуу куралдарын түзүп, аталган маселени ачык, даана көрсөтүп келебиз.

Биринчи кезекте англис тили окуу китептеринин сапатын жакшыртуу менен бара-бара жаңы муундагы окуу куралдарын түзүүнү туура көрдүк. Профессионалдуу жогорку кесипкөйлүктө баарлашуу, албетте, спорттук терминологияны колдонуу менен ишке ашат эмеспи.

Тилди окутууда мүчүлүштүктөр али да арбын болуп, мазмуну бай дене тарбия багытындагы болочок адистеринин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу практикалык максаттагы усулдук ыкмалар, окуу китептери, мыкты тажрыйбалар жана алдыңкы идеялар зарыл болгондуктан, алардын англис тилине болгон кызыгуусун арттыруу, шыктандыруу, сүйлөө, угуу, окуу, жазуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында эки окуу куралы апробацияланды.

Биринчи күндөн тартып, академияда студенттерге атайын терминологияны окутуу кыйынчылыктарын туудурат. Алар көптөгөн жаңы сөздөрдү жана илимий сөз айкаштарын кезеги менен үйрөнүшү керек. Көп учурда студенттер окуу китептеринин мазмунун түшүнө алышпайт, кээ бир дисциплиналар боюнча лекцияларды дагы кабыл алуу кыйынга турат.

П.Н. Денисовдун ою боюнча, лексикалык минимумга максималдуу керектүү лексикалык, грамматикалык же болбосо өлкө таануу боюнча фактылар гана тандалат, алар окуучуларды пайдалуу билимдер, үйрөнүүлөр менен камсыздайт [28, 146-б.].

Лексикалык минимумдун системалуулугу студенттин англис тилинде сөздү жана сөз айкаштарын туура колдонууну, аларды байланыштырууга, лексикалык бирдиктерди маанисине карап туура колдонууну түзүлүшүнө түрткү берет.

Лексиканын тандап алуусун окуу процессинин ички керектөөсүнүн критерийине ылайык ишке ашыруу керек. Сөздүк-минимум программада көрсөтүлгөндөй фонетикалык, грамматикалык, орфографиялык материалдарды спорттук терминологияга байланышта окутуусун камсыз кылуу керек.

Спорттук терминология, спорттун бардык түрлөрү боюнча текстти тандап алууда төмөнкү лингвистикалык критерийлерди эске алуу менен бирге (сөздүн семантикалык баалуулугун, анын айкалыштыруусун, колдонуунун тездигин, сөздүн түзүлүшүн, стилистикалык айкалышуусу, көп түрдүүлүк, сөз түзүлүшүнүн баалуулугу ж.б. мүмкүнчүлүктөрү) лексикалык минимум лексиканын системалуулугун толук чагылдырбайт. Системалуулук принциби

тапшырмаларда жана көнүгүү системасында ишке ашырылды. Англис тилин окутууда лексиканын системалуу түрдө практикалык сабактарда үйрөнүүсү эффективдүү болуп саналат.

Сөздү эстеп калуу активдик мүнөзгө ээ. Сөз системада жалпы байланыштардын көпчүлүгүндө өздөштүрүү керек. Лексиканы бекемдөө максатында аны активдүү кайталоосу абзел, лексикалык бирдиктер, терминдер, адистикке багытталган тексттерде жана тапшырмалар аркылуу апробацияланды.

Окуу жайда англис тилин окутууга бөлүнгөн аз убакыт ичинде белгилүү спорттук терминологияны толук билүү кыйынчылыктарды келип чыгат. Себеби, англис тили жумасына эки жолу гана өткөрүлөт. Атайын көнүгүүлөр, тексттер жана башка окуу материалдар, студенттердин атайын сөздүктөр менен өз алдынча иштөөсү аркылуу профессионалдык билүүнүн түзүлүшү педагогикалык шарт болуп эсептелинет.

Болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттарынын эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперимент аркылуу тастыктоо изилдөөнүн *төртүнчү милдети* катары эксперименттик иштердин жүрүшү жана андан алынган натыйжалар чагылдырылды, тактап айтканда, 2012-2017-жылдары эксперименттик изилдөө маселесин уюштуруунун методикасы *үч этапка* бөлүнүп жүргүзүлдү: биринчи-байкоо, изилдөө этабы; экинчи-аныктоо этабы, көнүгүүлөр системасын иштеп чыгуу; үчүнчү-текшерүү жана жыйынтыктоо этабы. Дене тарбия багытындагы окуган студенттер менен суроо-жооптор, аңгемелешүүлөр, тесттер, көрсөтмөлүү жана интеграцияланган ачык сабактар өткөрүлүп, илимий жыйынтыктар сыноодон өткөрүлүп, натыйжалуулугу тастыкталды.

Изилдөөнүн өзгөчүлүгү болгон ретикулярдык формация (сетчаттык формация) мээ кабыл алган маалыматты көзөмөлдөйт, ал бардык мээнин бөлүкчөлөрүн басып өтөт деген жыйынтыкка келдик. Себеби, интеграцияланган сабак учурунда: баскетбол, волейбол, регби, футбол, жеңил атлетика, улуттук спорттун түрлөрү менен англис тили сабагынын биргелешкен ачык

сабактарында мээ кабыл алган маалыматты акыл-эс, эстетика, эмгекке, адепке тарбиялоо менен ишке ашты.

Илимпоздор Мамытов А.М., Джанузакон К.Ч. өздөрүнүн изилдөөлөрүндө «Акыл-эске тарбиялоо (умственное воспитание) дене тарбия процессинин мазмуну атайын билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн түркүмүн калыптандыруу менен тыгыз байланышта. Акыл-эске тарбиялоонун мазмуну машыгуучулардын интеллектуалдык жөндөмүн жогорулатуу жана атайын адистештирилген маалыматты өздөштүрүү маселелери менен тыгыз байланышта болуп, билимдүүлүк (образовательный) жана тарбиялуулук (воспитательный) сапаттарды калыптандыруу аркылуу калыптанат», – деп көрсөтүшкөн [82, 168-б.]. Демек, англис тили сабагында студенттер бир катар адистигине багытталган билимдерди өздөштүрүүнү, ага байланыштуу акыл-эс сапаттарын багыттуу өрчүтүүнү талап кылат.

Студенттер спорттук оюндарды ойноп, англис тилинде спорттук терминологияны бат кабыл алып, оозеки сүйлөө практика жүзүндө эркин болгондугу, маалыматты жана эл аралык чет элдик калыстардын оюн учурундагы сөздөрүн жеңил кабыл алып, англис тилиндеги түшүнүктөрү кеңейгендигин байкадык.

Студенттердин англис тили боюнча алгачкы билим деңгээли төмөн болгондуктан, кыска убакыттын ичинде интеграцияланган сабак аркылуу студенттердин англис тили боюнча алган маалыматтарын практика жүзүндө ишке ашырылды. Кабыл алуу, мээге маалыматты сактоо, эске тутум жана кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрү шайма-шай бир багытта өнүктү жана төмөндөгү деңгээлдер боюнча практикаланды:

- сунуш кылынган лексикалык-турмуштук жана кесиптик-лексикалык
- минимумдарды, спорттук терминдерди өздөштүрүү деңгээли;
- сабаттуу жаза алуу, жөнөкөй текст түзө алуу деңгээли;
- тилдик адептик-маданий нормаларды өздөштүрүү деңгээли;
- Кыргызстан, кыргыз эли, мамлекети, улуттук спорту, англис тилдүү

– мамлекеттер, алардын улуттук спорту жана башка тууралуу маалыматтарды билүү деңгээли;

– студенттердин спорттук терминдер менен сүйлөй алуу жана окуп

– түшүнүү, текст түзүү деңгээли.

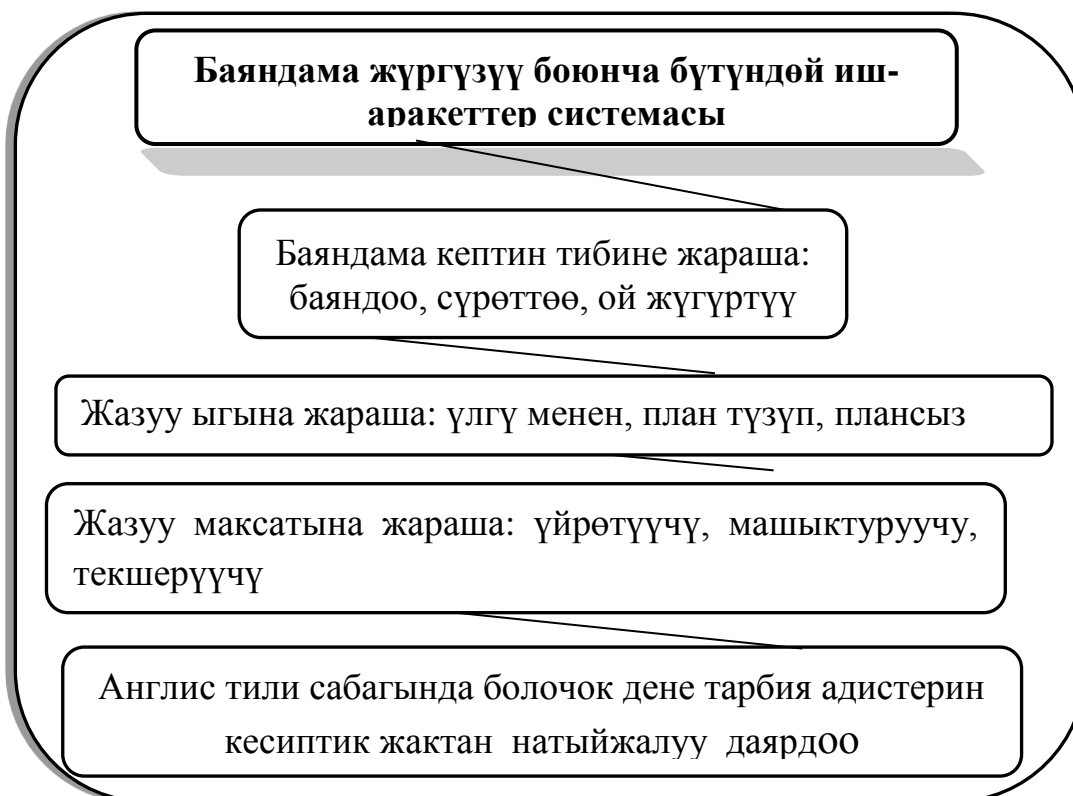
Студенттердин окуудагы жетишкендиктерин аныктоо, эксперименттик жол менен текшерип, теориялык жактан негиздөө. Мында изилдөөнүн төмөндөгү методдору колдонулган: когнитивдик-жалпылоо (илимий-педагогикалык, окуу-методикалык жана нормативдик документтерди, адабияттарды анализдөө, салыштыруу, жалпылоо); диагностикалык (педагогикалык байкоо, сурамжылоо жана тестирлөө); эксперименттик натыйжаларын сандык жана сапаттык жактан анализдөө.

Үч факультеттин студенттеринин англис тили боюнча билим деңгээлинин төмөнкүдөй критерийлери аныкталды жана факультеттер аралык эксперименттин жыйынтыгында төмөндөгүдөй кемчиликтер аныкталды: спорттук терминдерди өздөштүрүү деңгээлинин төмөн болгондугу; сүйлөшүү этикетинин, маданий нормалардын сакталбагандыгы; жазуу сабаттуулугунун талапка жооп бербегендиги, сүйлөм түзүүдө сүйлөмдүн түзүлүшү, сөздөрдүн орун тартибин толук билишпегендиги;. тексттер менен иштөөдө угуп түшүнүү, окуп түшүнүү, талкуулоо ишмердүүлүгүнүн жолго коюлбагандыгы жана өз алдынча текст түзө албагандыгы;. бири-бири менен эл аралык чемпионаттарда, азиялык жана европалык мелдештерде эркин сүйлөшө албагандыгы жана спорт тууралуу эркин баарлаша албагандыгы.

Жогоруда айтылган кемчиликтерди жоюп, калыптандыруучу экспериментте болочок дене тарбия багытындагы кадрлардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында педагогикалык эксперимент уюшулду. Биринчиден, көнүгүүлөр системасы аркылуу спорттук терминологияны өздөштүрүү, экинчиден, кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу, керектүү болгон грамматикалык каражаттарды жазуу, угуу жана оозеки кебинде колдоно билүү үчүн интеграцияланган сабактар менен англис тилин айкалыштыруу, үчүнчүдөн, патриоттуулукка жана көп маданиятуулукка тарбиялоо максатында аудиториялык жана аудиториядан тышкары сабактар уюштурулду. Спорттук жана улуттук

оюндардын терминдери тандалып алынып, окуу эки куралы иштелип чыгып, коммуникативдик көнүгүүлөр аркылуу бышыкталды жана спорттук терминдер өздөштүрүлдү.

Жазуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу жазуу сабаттуулугу талапка жооп бербегендигине байланыштуу, сүйлөм түзүүдө сүйлөмдүн түзүлүшү, сөздөрдүн орун тартиби берилди. Англис тилинин жөнөкөй сүйлөмү кыргыз жана орус тилдеринин грамматикасы менен салыштырылып, студенттерге түшүндүрүлдү. Эссе, дил баян, жат жазуу иштери уюштурулду. Баяндама кептин тибине жараша: баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү, жазуу ыгына жараша: үлгү менен, план түзүп, плансыз, жазуу максатына жараша: үйрөтүүчү, машыктуруучу, текшерүүчү системасы 3.2.1.-сүрөттө берилген:

3.2.-сүр. Баяндама жүргүзүү боюнча бүтүндөй иш-аракеттер системасы.

Жазуу ишмердүүлүгүн окутуучу алдын ала белгилүү бир студенттердин кесибине багытталган грамматикалык темага жараша жазылуучу баяндаманын максаты, милдети, типтери, түрлөрү туурасында айтып, түшүнүк берүүсү зарыл. Студенттер сабак учурунда баяндама жазууга болгон даярдыктарын көрүп

келишет. Өтүлгөн грамматикалык теманы кайталап, тыныш белгилердин коюлушун да эске салып келүүгө камынышат. Окутуучу күн мурунтан баяндаманын кайсы түрү менен, б.а.:

- текшерүүчү баяндама;
- чыгармачылык баяндама;
- көрмө каражаттардын жардамы менен;
- дил баяндын элементи камтыган ж.б. баяндама жаза тургандыктарын

белгилеп алуусу зарыл.

Ар бир тандалып алынуучу текст дене тарбия багытында окуган студенттердин жаш өзгөчөлүгүнө, өздөштүрүүсүнө жана да кызыкчылыгына жараша «жеңилден оорго», «жөнөкөйдөн татаалга» деген дидактикалык принципке негизделиши талапка ылайык келет. Эгерде өтүлбөгөн грамматикалык материалдардан болсо, же тааныш эмес сөздөрдөн кездешсе, студенттерге кыйынчылык туудурат.

Оюн сабактар аркылуу студенттерге баяндама жаздырууга жана интерактивдүү методдор менен жазуу жумуштарына үйрөтүүгө көнүктүрүү да зарыл. Ал эми даяр текстти окуп берүүдө студенттерди ойлонтуу максатында окулган тексттин темасын өздөрү аныкташса да пайдалуу. Мындай учурда интерактивдүү баарлашуунун мааниси чоң, «инсанга багыттап окутуу сабагында окутуучу диалогду уюштуруучу координаторлук ролду аткарып, студенттерди ар биринин максималдуу эмгектениши үчүн жардамчы кызмат кылат да, жагымдуу шарттарды түзөт», – деп белгилеген профессор И.Б. Бекбоев. Мындай учурда бир окуучуну ойлонтууга жагымдуу түрткү беребиз. Текст боюнча мазмундук же дагы бир башка жыйынтык чыгарууда бала өз оюн тартынбастан айтууга көнүгөт. «Мына ошентип инсандыкка багыттоочу сабакта:

- студент менен окутуучунун өз ара мамилелешүүсү командалыктан-кызматташтыкка өзгөрөт;
- окутуучуну иши сабактын натыйжалуулуна гана эмес, студенттин окуу процесси кандайча жүргөнүн аныктоого багытталаат;

– студенттин позициясы өзгөрөт: ал жөн эле тил алгыч аткаруучулуктан- активдүү чыгармачылыкка, маселе чыгаруудагы өзүнүн интеллектуалдык аракеттерин, өзүнүн каталылыктарын да оңдоого аракет жасайт;

– аудиторияда англис тили сабагында психологиялык жагымдуу жагдай түзүлөт;

– студенттердин жеке муктаждыктарына көңүл бурулат;

– өтүлгөн теманы ролдук оюндар аркылуу ишке ашырылат;

– англис тилинде өтүлгөн сабактын суроо-жооп иретинде кайталоо;

– англис жазуучуларынын чыгармаларынан үзүндү көрсөтүлөт;

– өтүлгөн тема боюнча студенттердин чыгармачыл ишмердүүлүгү эссе, баяндама аркылуу текшерилет.

Сүйлөө ишмердүүлүгүн калыптандыруу диалогдук кеп машыктыруучу грамматикалык, тил жатыктыруучу көнүгүүлөр менен коштолгон 20 ачык сабак 40 саатка ылайыкталып окуу процессине жайылтылды: «Kyrgyzstan-my motherland», «At the airport», «The world champions», «Ала качуу кылмышпы же салтпы»; интеграцияланган ачык сабактар «Англис тили-баскетбол», «Англис тили-волейбол», «Англис тили-регби», «Англис тили-футбол», «Англис тили-бейсбол», жана «Англис тили-жеңил атлетика», жана «Чет тили күнү» жана «Чет тили жумалыгы», уюштурулду. Сүйлөшүү этикетинин маданий нормалары сабак учурунда берилип, практика жүзүндө ишке ашырылды. Сүйлөө ишмердүүлүгү ар бир англис тили сабагында спорт залда, кафеде, базарда, академияда, мелдеште, көчөөдө, интернет-клубда, аэропортто, поездде, учакта, банкта, аптекада ж.б жерлердеги ар кандай кырдаалды жаратуу менен уюштурулду.

Узун-түшүнүү ишмердүүлүгүн калыптандыруу ыр ырдоо, аудио, видео угузуу сабактары аркылуу уюштурдук. Англис тили боюнча жыл сайын 2-курстун студенттер арасында олимпиадалар уюштурулду. Окуу процесси учурунда дидактикалык материалдар көрүү жана угууга ылайыкташтырылып, сүрөт менен иштөө, схема, таблица, ар кандай эмоционалдуу карикатуралар, дисктердин түрлөрү аудио жана видео менен коштолду.

Жыйынтыктап айтканда, педагогикалык экспериментти уюштуруу максаты менен милдеттери аныкталып, аны ишке ашырууда алып барылуучу иш-чаралардын оң натыйжалары эксперименталдык тайпаларда сабак өтүлгөндө тастыкталды. Тайпа менен иштөө, долбоор методу, интерактивдүү методдор сабак учурунда колдонулуп, дене тарбия багытында окуган студенттердин кызыгуусун арттырып, сабакка келүүсүн жогорулатты (Таблица 3.1.1.).

Таблица 3.1.1. – Окуу процессин уюштуруунун технология, усулдары жана формалары

Усулдар	Практикалык сабактар	Студенттердин спорттук журналистикадан жазуу изилдөө иштери
IT-методу	+	+
Команда менен иштөө	+	-
Интерактивдүү методдор	+	+
Долбоор методу	+	+
Оюн аркылуу изилдөө	+	-
Изилдөө методу	+	+

Студенттер жат жазуу иштерин аткарууда англис тилине болгон кызыгуусу арткан. Алар «Менин машыгуум», «Спорт менин жашоомдо», «Сабактан тышкаркы иштер» деген темага «Менин эс алуу күнүм», «Менин ата мекеним», «Мен жайкы каникулду кандай өткөрдүм?», «Менин келечектеги иш планым» деген суроолорго бардыгы 246 жат жазуу жазышкан.

«Өзү жөнүндө» сурамжылоодо жыйырмасы зат атоочту колдонуп, үй-бүлөсү жөнүндө айтып беришкен. Башка сөз айкаштары нейтралдуу болгондуктан, зат атоочту гана тандап алышкан. 30 суроодон турган сурамжылоо КМДТжСАнын 2-курсунун факультеттеринин студенттеринен жана Кыргыз-Түрк Манас университетинин дене тарбия жогорку мектебинин 2-курсунун студенттеринен алынып, 350 студенттерден сурамжылоо; 6600 сөздү колдонуп жазышкан.

Жат жазуунун, жыйынтыгында алар туугандарына каникулга баргандыгын баяндап жазышкан. Жат жазууларда тоо, жайлоо, кооз өрөөндөр

көп жазылат. Эркек балдар футбол, волейбол, улуттук оюндар, кыргыз күрөш, ат чабыш жөнүндө жазышкан. Ата-энелерине жардам бергендиги, бакчадагы иштер, үй жаныбарлары, бир туугандарына кам көрүү сыяктуу темаларды баяндашат. Бош убакыттарында спорт менен машыгуу, англис тилинде интеграцияланган сабактар жаккандыгын жазышкан. Көпчүлүк дене тарбия окуган студенттер киного барганды, телевизордон спорт жаңылыктарын көргөндү, интернет булактарынан спорт мелдештеринен спорттук мелдештердин видеоматериалдарын көргөндү жактырарын жазышкан.

Коммуникация процесси-чет тилин окуп, үйрөнүүдө, ошол чет элдин маданиятын, каада-салтын, адабиятын үйрөтүү, чет өлкөлүк адамдар менен баарлашуу болуп эсептелет. Дени сак муунду тарбиялоодо, чет тилдерин үйрөнүүдө, жаңы программалар, технологиялар боюнча атайын чет тилин окутууга карата теориялык, усулдук, илимий эмгектердин жаралышы, педагогикалык шартты аныктоо учурдагы актуалдуу маселелердин бири.

Жогоруда айтылган ойлорго негизделип студенттердин болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоодо кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүнө багытталган атайын окутуу, кеп маданиятына, кеп адебине үйрөнүү процесстерин калыптандыруунун илимий-теориялык негиздерин, ык-жолдорун иштеп чыгып, аны практика жүзүндө пайдаланылды. Жеке профессионалдык ишмердигибизде 2015-жылы «Дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилинде сүйлөө кебин өстүрүү» аттуу окуу куралын басмадан чыгардык. 2016-жылы Билим берүү жана илим министирлигинин грифи менен «Развитие навыков устной речи студентов, по направлению физическая культура» аттуу англис тили боюнча окуу куралы 2-курстун бардык факультеттеринин студенттери үчүн окуу процессине жайылтылды.

2012-2013-жылы эски жумушчу программалар менен иштеп, жыл бою бир нече мүчүлүштүктөр байкалды. Грамматикалык жана кептик темалар башаламан жазылган. Англис тили боюнча мыкты жумушчу программасын түзүү маселеси жаралды. Англис тилин окутуунун негизги максаты англис тилине болгон жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү, инсандык бийик сапаттарды калыптандыруудагы

чет тилинин ролун арттырууда тургандыгын көңүлгө алдык. Жогоруда айтылгандардын баарын эске алып, 521 900 «Дене тарбия» жана 532 000 «Дене тарбия» багыттары боюнча Мамлекеттик кесиптик билим берүү стандартына ылайык жаңы англис тили боюнча окуу программасы иштелип, окуу процессине киргизилди. Жаңы программанын алкагында бир топ ачык сабактар өткөрүлүп, жакшы натыйжа берди. Программа аркылуу студенттердин тилге болгон кызыгууларын арттыруу, чыгармачыл демилгелерин өнүктүрүү, сөз байлыгын арттыруу сыяктуу бир катар милдеттер коюлган. Окутуучулар дайыма англис тилин үйрөтүүдө чыгармачылык менен изденүүсү зарыл. Окутуучулар келечек муунга билим берүү менен бирге, өз мекенин коргоого, аны көзүнүн карегиндей сактоого, аларды коомдун татыктуу инсаны кылып тарбиялоого, адистикке багыттоого аракет кылат. 2012-2017-жылдары окуу программасында улуттук спорттун түрлөрүнө, спортко байланыштуу темаларга саат бөлүнүп, өз алдынча иштөө көнүгүүлөрдүн системасы, педагогикалык шарт түзүү максатында аудиториялык жана аудиториядан сырткары сабактардын үлгүлөрү иштелип чыгып, ачык сабактар экспериментте сыналып, оң жыйынтыгын көрсөттү, жалпылаштырылды. Жеке тажрыйбаларга таянсак, жыл сайын бардык факультеттин студенттери арасында англис тилинин жумалыгын өткөрүлдү. Студенттерди патриотуулукка тарбиялоо, чыгармачыл демилгелерин өнүктүрүү, сөз байлыгын кеңейтүү.

3.2. Дене тарбия багытындагы студенттерди кесипке багыттап окутуунун технологиялары

Дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык технологиялары бүгүнкү күндүн талабына толук канааттандырбайт. Өлкөбүздө англис тилин замандын талабына ылайык жогорку деңгээлде үйрөтүү, анын практикалык баалуулугун көтөрүү жана окутууну кесиптик багытта уюштуруу тажрыйбаларыбыз менен бөлүшүүгө аракет жасадык. Дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын окутуунун технологиялары аркылуу жүргүзөбүз. Студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун технологиялары-биздин академиянын дене тарбия багытындагы адистерин даярдоодогу өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу.

Кандай гана окутуунун технологиясы болбосун, ал өз ичине максаттуу багытты, 15 коммуникативдик көнүгүүлөр системасын жана англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун моделин, баа коюунун критерийлеринин системасын камтыйт. Заманбап окутуунун технологиясы түрлүү ыкмаларды, методиканы өзүнө камтып, жаш муундун инсан болуп калыптанышында чоң роль ойнойт.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жогорку кесиптик билим берүү стандартында: 532000 «Дене тарбия» багытындагы «бакалавр» академиялык даражасына ээ болгон адис, төмөндөгүлөргө ээ болуусу зарыл: коомдо өз ара чет тилдеринин биринде баарлашуусу; мамлекеттик, орус тилде жана чет тилинде кесиптик базалык терминологияны колдонуу менен сүйлөй алуу [21].

Чет тилинде (биздин учурда англис тили) сүйлөй билүү дайыма кандай гана кесип болбосун маанилүү, престиждүү болуп келген. Алардын ичинде спорт тармагынын өкүлдөрү үчүн англис тилин билүүнүн жана бул тилде маектеше билүүнүн мааниси зор. Өзгөчө эл аралык мелдештерде-чемпионаттарда, Олимпиадалык оюндарда, универсиада, дүйнөлүк көчмөндөр оюндары учурунда чет өлкөлүк кесиптештери менен байланышуу үчүн ж.б.

Бир нече себептерден улам, чет тилин үйрөтүү иш жүзүндө аткаруу, албетте, татаал процесс: бөлүнгөн сааттардын жетишсиздиги, жылдан жылга азайууда, окутуучулардын студенттердин адистигине багыттап окутуу, шыктандыруу иштерин жүргүзүүсүнүн жоктугу ж.б.

Чет тили окутуучусунун үзгүлтүксүз окуу процессин жакшыртуусу иш жүзүндө колдонуу менен студенттердин кызыгуусун жогорулатуунун үстүндө иш алып барат.

XX кылымдын аягында грамматикага, лексикалык материалдарга, окууга, которууга жана жаңы сөздөрдү жаттоо, окуу жана текстти которуу болсо, азыркы учурда функционалдуу болуп калды. Себеби, англис тили кесиптик билимин жана жөндөмдүүлүгүн жакшыртуу үчүн курал катары каралат. Бул жагынан алып караганда, жаңы билим берүү технологиясын талап кылат. Ушундай технологиянын бири комплекстүү предметтик-тил үйрөтүүчү интегративдүү окутуу-Content and Language Integrated Learning болуп саналат [77, 140-б.].

Европа өлкөлөрүндө (Испания, Италия, Испания ж.б.) комплекстүү предметтик-тил үйрөтүүчү интегративдүү окутуу жигердүү ишке ашыруу боюнча иштөөдө. Россияда бул технологияны ишке ашыруу кээ бир мектептердин ичинде, жарым-жартылай жүзөгө ашырылууда. Окуу планы боюнча интегративдүү сабак катары көрсөтүлгөн (тарых-англис тили, география-англис тили).

Кыргызстанда Баткен, Ош, Жалал-Абад, Чүй жана Нарын аймактарында пилоттук мектептерде 2015-жылы көп тилдүү билим берүүнүн алкагында комплекстүү предметтик-тил үйрөтүүчү интегративдүү окутуу чет тилинде ишке ашырууну жүргүзүүдө [140, 125-б.].

Кыргызстан алдынкы жогорку окуу жайларында И. Ахунбаева атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академия, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик политехникалык университет, Орто Азиядагы Америкалык университет, Кыргызстандагы эл аралык университет, Кыргыз-Түрк «Манас» университети, Орто Азиядагы эл аралык университет, Алатоо эл аралык

университетинде окутулган сабактардын жарымы чет тилинде окутулат. Алсак, эне тилдеги жана чет тилинде окуу студенттер үчүн ажырагыс болуп саналат.

Педагогикалык жогорку окуу жайларында англис тилин үйрөтүүдө биздин изилдөөбүздө далилденгендей англис тили-волейбол, англис тили-жеңил атлетика, англис тили-регби, англис тили-футбол, англис тили-тогуз коргоол жана башка интеграцияланган сабактардын практикалык баалуулугу зор.

Дидактикалык максаттарга жараша белгилүү бир тилге окутуу менен каражаттарын иштеп чыгат, тилди өздөштүрүүгө монолингвизмдин (бир тилдүүлүктүн) же билингвизмдин (эки тилдүүлүктүн) таасирин изилдейт жана бир катар чектеш милдеттерди чечет. Бул аныктамага таянсак, англис тили сабагында кесиптик багыттуулук дене тарбия багытындагы студенттердин арасында кандайча жүрөрү, бул багытта иштелип чыккан усул-ыкмалардын иштелиш деңгээли өзүнчө илимий иликтөөнү талап кылат.

Кесиптик кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун жөнөкөйдөн татаалга, системалуулук, жеткиликтүүлүк жана ырааттуулук, теория менен практиканын байланышы, көрсөтмөлүүлүк негизги дидактикалык принциптери сунушталды. Студенттерди коммуникативдик компетенцияларга үйрөтүүнүн тил менен ой жүгүртүүнүн биримдигине, студенттердин оозеки жана жазуу иштерине, кеп ишмердүүлүгүнө жана эң башкысы текст менен иштөөдө: коммуникативдик кеп ишмердүүлүктөрүн өнүктүрүү; дүйнөнү таанып билүүчүлүк; кептик кырдаалдарга жана текстке багыт алуу; тилдик жана кептик; эстетикалык жана чыгармачылык; предмет аралык байланыш же интегралдаштырып окутуу; педагогикалык кызматташтык; маданият таануучулук жана практикалык принциптери англис тили сабагында колдонулуп окутулду.

Дене тарбия багытында окуган студенттердин англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары, окутуунун дидактикалык принциптери менен критерийлери кесиптик кеп ишмердүүлүгүнүн илимий-методологиялык негиздерин ачат.

Бүгүнкү күндө коомдогу саясий-экономикалык жана социалдык өзгөрүүлөр билим берүү системасына, анын ичинде, англис тилин окутууга карата жаңы

талаптарды койду: окутуунун теориялык негиздерин аныктоо, мурдагыларын кайрадан иштеп чыгуу зарылчылыгы пайда болду.

Англис тили сабагында болочок дене тарбия багытындагы адистерин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун максат-милдеттери, критерийлери, модели, дидактикалык принциптери жана технологиясы алардын илимий-теориялык негиздери ишке ашырылып, дене тарбия багытындагы студенттердин тандап алган спортуна тиешелүү термин-түшүнүктөр илимий булактардын негизинде чечмеленди. Окуу программасында жалпы 160/80 саат бөлүнгөндүгү, анын ичинен практикалык сабакка 160, студенттердин өз алдынча иштөө иштерине 80 саат (2014-2015-окуу жылы), 120/120 саатка (2016-2017 окуу жылы) бөлүнгөндүгү кыскарган. Окуу планы боюнча «Англис тили» дисциплинасы 1-курста окутулбайт. Жумасына эки жолу англис тили болот жана кыска убакытта студенттерди англис тилине үйрөтүү эң татаал маселелердин бири. Себеби, англис тили студенттерге жаңы аспект катары 2-курста кирип, бири-бири менен сүйлөшүүдө кыйынчылыкты туудурат.

«Текстти окууда жана угууда адам бир гана жолу эмес, түшүнбөгөн сүйлөмдөрдү бир канча жолу окуп, которууга мүмкүнчүлүк болот. Ал эми өз алдынча оюн билдирүү, сүйлөп берүү, түшүнгөнүн айтып берүүдө кыйынчылыктар жаралат» [70,193-б.].

Советтик психологиялык мектептин окумуштууларынын ою боюнча баланын аң сезими, ой жүгүртүүсү жана кеп ишмердүүлүгү практика жүзүндө жасаган иш-аракеттеринин жыйынтыгында келип чыгат. Мындай психологиялык түшүнүктөрдү советтик жана дүйнөлүк психологиялык илимдин негиздөөчүлөрү Л.С. Выготский жана анын мектебин улантуучулар А.А. Леонтьев, А.Р. Лурия, Л.И. Божович, П.Я. Гальперин ж.б. уланткан [51, 6-б.]. А.А. Леонтьевдин изилдөөсүндө «Понятие деятельности необходимо связано с понятием мотива. Деятельности без мотива не бывает» деп айтылат [71, 12-б.].

Англис тили сабагында жөнөкөйдөн татаалга деген принцип менен студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү иштери сүйлөө, угуу, жазуу жана угуу ишмердүүлүгү багытталган комплекстүү көнүгүүлөр

системасынын жардамы менен өзгөрүлөт. Салттуу түз имитациялык метод менен бирге жат жазуу иши колдонулат. Моделдештирүү методу, кырдаалдык ыкмалардын жардамы менен уюшулган көнүгүүлөр кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүгө жардам берет. Ушундан улам кеп-ишмердүүлүк экени айкын болот. Жогоруда айтылган трактовка белгилүү советтик психологиялык мектепте мыкты иштелип чыгып, азыркы күндө методикалык ойдун негизин жана илимий негизин түзөт.

Тил жана коом бири-бири менен ажырагыс. Себеби адам баласы пайда болуп, жашап келген учурдан баштап, адамдын аң-сезими өсүп, тил пайда болгон. Адамдар биргелешип карым-катнаш түзүп, жашап келген. Ошондон улам тил өнүгүп, өсүп келген. Тил коомсуз жашай албайт. Тил-баарлашуунун каражаты катары коммуникативдүү функция аткарат жана интеллектуалдык сүйлөө кебинин түрү.

XIX кылымдын аягында М. Берлиц жана Ф. Гуэнна түз усулун негиздешкен жана аны «прямизма» деп аташкан, анда алар студенттердин сүйлөө кебин өстүрүү жана калыптандыруу эң негизги максаттардын бири деп көрсөтүшөт. Бул усулдун эң негизги максаты мурда колдонулгандай текст которуу эмес, андан көрө алардын оозеки сүйлөөсү, жатка жаттоосу жана имитациясы. Жогоруда айтылган ойлор туура, себеби студенттердин чет тилин терең окуп, практика жүзүндө көбүрөөк сүйлөгөнгө шарт жана мүмкүнчүлүктү түзүп бериш керек. Жаңы технологияларды пайдаланып, усулдук мыкты жетишкендиктер менен сабакты туура жана сапаттуу уюштурса болот. Ал ар бир окутуучу кызыктуу жана достук атмосферада сабакты уюштуруп, студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун технологияларын иштеп чыгуу керек экендигине ынандык.

И.В. Рахманов, Г. Оллендорф, К. Крафт жана А. Роджерстин айтуусу боюнча чет тилин окутуунун эң негизги объектиси-грамматика. Анткени грамматика адамдын ой жүгүртүүсү менен тыгыз байланышта. Ал эми тексттик котормо кылдыруу тил үйрөтүүнүн эң ыңгайлуу жолу экендигин жактагандар – Ж.Жакото, И.Смит ж.б. Окутуунун эң негизги объектиси грамматика эмес,

лексикалык көнүгүүлөрү менен берилген текст экендигин айтышат [51, 12-18-бб.].

Англис тилинде кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү окуу, жазуу, сүйлөө, угуу боюнча көнүгүүлөр системасын жана баалоонун критерийлерин талдоо, иштеп чыгуу; жалпылаштыруу методиканын илим катары өнүгүүсүн шарттайт.

Биринчиден, студенттердин билим деңгээли биринчи жолу оозеки жана жазуу түрүндө текшерилип, башталгыч жана улантуучу топторго бөлүнүп окутулгандыгында, чет тилин окутууда биринчи жолу кеп ишмердүүлүгү системаланышы окутуунун мазмунун толуктайт жана байытат.

Россиялык окумуштуулар окутуунун ар кандай методдорун, проблемаларын изилдешкен. Студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн өстүрүүдө кырдаалдын ролу чоң. «Ситуация» деп аталган түшүнүк кыргызча «Жагдай, кырдаал» сыяктуу маанилеш сөздөр менен берилет. «Кырдаал» деген түшүнүккө берилген аныктамалар ар түрдүү. Белгилүү психолингвист А.А. Леонтьев кептик кырдаалга токтолуп, анын кептик аракетти иш жүзүнө ашыруу үчүн зарыл болгон кептик жана кептик эмес шарттардын жыйындысы экенин айтат [115, 198-б.]. Методист М. Уэст кырдаалды кеп жаратууга алып келүүчү шарттардын жыйындысы деп эсептейт. Е.И. Пассов кептик кырдаал менен жөнөкөй реалдуу турмуштук кырдаалды бөлүп көрсөтөт: «Реалдуу кырдаал – дейт Е.И. Пассов – пикир алышуу коммуникациясы үчүн түзүлгөн шарттардын жыйындысы жана кептин жаралышын камсыз кылуучу субъектилердин өз ара байланышы. Ал эми *кептик кырдаал* – коммуникативдик бирдик логикалык контекстке байланышып, кепте колдонулуучу тилдик белгилердин комплекси» [115, 198-б.]. Экинчи тилди өздөштүрүүдө кырдаалдын мааниси аткарган кызматына жараша аныкталууга тийиш. Тил үйрөтүүдө кырдаалдык сүйлөшүүгө стимул берүүчү каражат болуусу керек. Немец методисти К.Гюнтер кырдаалды адамды сүйлөөгө мажбур кылган шарт катары аныктайт. Анын пикири боюнча кырдаал-кептик ишмердүүлүктүн стимулу. Көпчүлүк илимпоздор (Е.И. Пассов, С.А. Рубинштейн ж.б.) белгилегендей, бардык эле шарттардын жыйындысы кептик кырдаал боло бербейт.

Кептик реакция пайда кыла алган жана кептин жаралышына стимул боло алган кырдаал гана кептик кырдаал боло алат. Чет тилде кепти калыптандырууда негизинен кырдаалдын эки тибин колдонууну сунуш кылабыз: табигый кырдаал; жасалма кырдаал.

Табигый кырдаалда экинчи тилде сүйлөп жаткан адам тек гана окуу милдетин аткаруу, үйрөнүү үчүн эмес, өзү менен маектешип жаткан адамдын суроосун канааттандыруу үчүн сүйлөйт.

Ал эми биздин изилдөөбүздө дене тарбия багытындагы студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу технологиясынын негизи- кырдаалдык баарлашуу коммуникативдик көнүгүүлөр системасы аркылуу ишке ашып, студенттердин жаш курагы жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алынды. Жеткиликтүү деңгээлде англис тилин үйрөнүүгө арналган 15 коммуникативдик көнүгүүлөр системасын иштелип чыктык.

Азыркы мезгилде билим берүүдө көп тилдүүлүктүн жаңы формасын, инсанды өнүктүрүүчү педагогикалык шарттарды уюштуруу курч маселе катары коюлууда. Маселе студенттердин англис тилин өздөштүрүүсүнө педагогикалык шарт түзүү жөнүндө жүрүп жатат. Мындай милдетти эски технология менен иштеп көнүп калган окутуучу аткара албайт. Ошондуктан, окутуучу кандай болуусу керек? Алардан англис тили сабагында студенттердин кесипке багытталган алган билимдерин түшүнүп кабылдоосуна жетишүү жана ой-жүгүртүү деңгээлин өстүрүү аркылуу тайпада өз алдынча ишмердүүлүктү уюштуруу жана аудиторияда шарт түзүү талап кылынат. Студенттерди англис тили сабагында кесиптик билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн бир система катары кароо зарыл. Сабак өтүүдө педагогикалык билимдер менен бирге жогоруда айтылган багыттардын илимий жетишкендиктерин колдонууга үйрөтүүчү педагогикалык шарттарын аныктоо жана түзүү менен кесипке багыттап окутуу, тандап алган спортунун түрү боюнча 532000 «Дене тарбия бакалвры» адистигине даярдоо менен биргеликте спорттук терминологияны үйрөтүүгө багытталып окутулду.

Көнүгүү – окуу иштерин, окуу материалын терең өздөштүрүү жана алардын сапатын жогорулатуу максатында көп ирет кайталоо менен аткаруу. Методика илиминде көнүгүү оозеки, жазма, графикалык жана окуу-эмгектик болуп бөлүнөт.

Демек, «Инсанга багыттап окутуунун» натыйжалуу методдорун жана педагогикалык шарттарын пайдаланууну пландаштыруунун, интеграцияланган сабактарды өткөрүүнүн, аларды анализдөөнүн үлгүлөрүн, практикалык англис тили сабагы учурундагы 15 коммуникативдик көнүгүүлөр системасын тартуулайбыз (7-тиркемени караңыз):

«**Situational teaching**» (Кырдаалдык окутуу): You were at the sportswear shop and lost your purse. You think another person took it. Think about your story. The other student in the group is a security. Tell her exactly what happened. (Сиз спорт кийимдери саткан дүкөндөн капчыгыңызды жоготуп алдыңыз. Бир адам аны алды деп ойлоп жатасыз. Окуя жөнүндө ойлонуңуз. Топто бир студент тартип сакчысы. Окуяны так айтып бериңиз).

«**Dialogue**»: You go to foreign country to participate the Olympic games. Make the dialogue. Ask something and tell about yourself. (Сиз чоочун өлкөгө олимпиядалык оюндарга катышуу үчүн келдиңиз дейли. Диалог түзүңүз. өзүңүз жөнүндө айтып, бир нерсе сураңыз).

Сабак учурундагы диалог:

- Excuse me, where is the nearest sport hall?
- It's not far. It's in the corner.
- Can I get go on foot?
- No, you can go by bus.
- Can I train there?
- Yes, of course.
- Thank you.
- You are welcome.

Өзү жөнүндө айтып берүү:

Let me introduce myself. I am Nazima. I'm from Bishkek. I am 18 years old. My sport is rhythmic gymnastics. I train every day. I will take part in the World Championship.

«*Discuss the mass sport*» (Массалык спортту талкуулоо): Бул көнүгүүдө спорт терминдерин, алдыга умтулуучу жакшы мотивациядагы этиш сөздөрдү жана сөз айкаштарын пайдаланып, суроо түзүшөт. Сүйлөшүү учурунда кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн колдонуп, оозеки маектешүү билгичтиги жана көндүмү өстүрүлдү.

Make up questions, using the following words and words combinations (Төмөндөгү сөздөрдү жана сөз айкаштарын пайдаланып, суроолуу сүйлөм түзгүлө).

Таблица 3.2.1. – Массалык спортту талкуулоо тапшырмасы

Win	Run	Jump	Kick	Play	Rain	Rite	To be fond of
Read	Skate	Work	Take part in	Drive	How	Win	Wrestle
Pass	Serve	Shall	Go	Shoot	Jog	Dive	Compete
Catch	Tell	Participate	Sit	Throw	Move	Lose	Catch
Study	Bike	Try to be	Have	Learn by heart	Listen to	Ride	Organize
HOW OFTEN DO YOU ...							
in the swimming pool	in sport competitions	letters to my friends	in olympic games	at the stadium	the ball	football match	
in the morning	master of sport	the results	sport news	the titles	sport hall	a motorbike	
the 1 st grade	6 times a week	the anthem	at the academy	a game	top team	world champion	
amateur	favourite sport	events	athlete	a song	a goal	sunbathing	

Кеп ишмердүүлүгүнүн 4 багыты боюнча окутуу: окуу, жазуу, сүйлөө, угуу. Интеграцияланган оюнга негиздеп жана кесипке багыттап окутуунун маңызы билим берүүчү ойноп жаткан оюну боюнча маалыматтарды издеп табуу, тандап

алган кесибине жараша текст иштеп чыгуу жана өздөштүрүү ишмердүүлүгүнө багытталган өз алдынча иштөө иштери аркылуу ишке ашты. Максатка жетүү максатында чыгармачылык оюн ыкмаларын колдонулду.

Илимий-теориялык аныктоодо кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу кептик моделдин негизги функциясын аткарат. Студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн калыптандырууда, акыл-эс, ой жүгүртүү, эс тутум негизги баарлашууну шарттайт. Ошондуктан кырдаалдык окутуу ыкмасы-эң негизги кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн калыптандырууда, кептик компетенттүүлүктүн негизинде окутууда мыкты деп табылгандыгын белгилегенбиз.

Англис тили сабагында үйрөнгөн спорт терминдерин жана сөз айкаштарын практикалык түрдө футбол, регби, баскетбол, волейбол оюнун ойноо менен жеңил атлетиканын көнүгүүлөрүн аткаруу аркылуу ишке ашат. Сабак эмоционалдуу жана кызыктуу өтүп, англис тили окутуучу менен футбол, жеңил атлетика, баскетбол, волейбол, регби машыктыруучусунун коштоосунда уюштурулат. Дене тарбия багытында окуган студенттерди кесипке багыттап окутуунун эффективдүүлүгү педагогикалык эксперимент учурунда далилденди. Тандап алган спортунун түрү боюнча тексттер жана тапшырмалар спорттук терминология аркылуу алардын кесиптик кеп ишмердүүлүгү жогорулады.

Экпериментти эффективдүү уюштуруу *кеп ишмердүүлүгүнүн өнүгүү фазаларынын: багыт алуу, пландоо, көзөмөлдөө, программаны ишке ашыруу* негизинде жана «Дене тарбия багытындагы студенттер үчүн англис тили сүйлөө кебин өстүрүү» аталышындагы окуу куралы жана 15 коммуникативдик көнүгүүлөр системасы аркылуу далилденди. Көнүгүүлөр системасы тандап алган спортунун түрүнө жана кесипке багытталган спорттук терминология аркылуу ишке ашырылды.

Жалпы коомдук компетенцияларды калыптандыруу үчүн студенттердин мамиле түзө билиши, өздүк потенциалынын өсүшү үчүн аракет жасашы шарт.

Таблица 3.2.1. – Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн көнүгүүлөр системасы аркылуу калыптандыруу

ОКУУ	ЖАЗУУ	СҮЙЛӨӨ	УГУУ
<i>Кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүчү көнүгүүлөр</i>	<i>Грамматикалык жөндөмүн өстүрүүчү көнүгүүлөр</i>	<i>Сөз байлыгын жана ой жүгүртүүсүн өстүрүүчү көнүгүүлөр</i>	
Белгилүү спортсмендердин аттарын табуу	Белгилүү адамдарды сүрөттөө	Интегративдүү жана оюнга негиздеп окутуу	Белгилүү спортсмендердин аттарын табуу
Көнүлдүү текст түзүү	Белгилүү спортсмендердин аттарын табуу	Ойлоп табуучу	Wunderkind
Кырдаалдык окутуу	Жат жазуу, эссе, дил баян	Белгилүү адамдарды сүрөттөө	Массалык спортту талкуулоо
Спорт дүйнөсүнө саякат	Машыгуудагы жолугушуу	Белгилүү спортсмендердин аттарын табуу	Дебат – дискуссия сабагы
Журналистика дептери	Кырдаалдык окутуу	Өзү жөнүндө айтып берүү	Ойлоп табуучу
Спорт менеджмент	Бизнесмен	Диалог	Кырдаалдык окутуу
Текст менен иштөө, которуу	Журналистика дептери	English + football	Машыгуудагы жолугушуу
Тексти кыйгачынан окуу	Дил баян, эссе, сочинение жазуу	English + Rugby	Пресс-конференция
Машыктыруучу көнүгүүлөр	Портфолио	English + football	
Репортаж алуу	Грамматикалык, тил жатыктыруучу	Тизеге тизе	Ойлоп табуучу
Ыр ырдоо, аудио, видео угузуу	English + toguz korgool	English + volleyball	Которуу көнүгүүлөр
Спорт журналистика	Журналисттик сурамжылоо	English + basketball	Портфолио

Ал эми өнүктүрүүчү компетенция болсо, студенттердин жашоосундагы өзүнүн башка адамдар менен болгон ички, сырткы байланыштарын кеңейтип, коом алдында эркин, тартынбай сүйлөөсүнө үйрөтөт.

Изилдөөнүн жыйынтыгында коммуникативдүү компетенттүүлүк англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин өзүлөрү кызыккан спорт темасына басым жасалды. Педагогикалык шарт катары, окутуунун методикасы студенттердин эл аралык мелдештерде баарлаша билүүсүнө багытталган. Себеби, англис тилин окутууда анын лексикасы спорттук терминдер, сөздөр менен байытылышы шарт.

Таблица 3.2.2. – Дене тарбия багытында окуган студенттердин англис тили боюнча кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруучу тапшырмалардын түрлөрүн аткаруудагы билим деңгээли

Тапшырмалардын түрлөрү	Группанын түрү	Студ. саны	Баасы				Билиминин жетишкендигинин орточо баллы
Коммуникативдик көнүгүүлөр	Эксперименталдык тайпа	123	5 5	5 5	5 5	5 5	5
	Текшерүүчү тайпа	123	4	4	4	4	4
Машыктыруучу көнүгүүлөр (грамматикалык, тил жатыктыруучу)	Эксперименталдык тайпа	123	5	5	5	5	5
	Текшерүүчү тайпа	123	4	4	4	4	4
Текст менен иштөө, которуу көнүгүүлөр	Эксперименталдык тайпа	123	5 5	5 5	5 5	5 5	5
	Текшерүүчү тайпа	123	5 3	5 3	3 3	3 3	3,5 3
Ыр ырдоо, аудио, видео угузуу	Эксперименталдык тайпа	123	5 5	5 5	5 5	5 5	5
	Текшерүүчү тайпа	123	3	3	3	3	3

Ыр ырдоо, аудио, текст менен иштөө, которуу көнүгүүлөр, машыктыруучу көнүгүүлөр (грамматикалык, тил жатыктыруучу), коммуникативдик көнүгүүлөр изилдөөнүн жыйынтыгында эксперименттик жана текшерүүчү тайпалардын студенттери аткарган учурда, эксперименттик группанын студенттери жогорку

деңгээлде аткарган (сүр. 3.2.2., таблица 3.2.5.). Сабак-репортаж, сабак-интервью, сабак-конференция, долбоор-сабак, интеграцияланган ачык сабактар өткөрүлүп, практика жүзүндө англис тили сабагында педагогикалык шарттарды уюштуруунун эффективдүүлүгү тастыкталды.

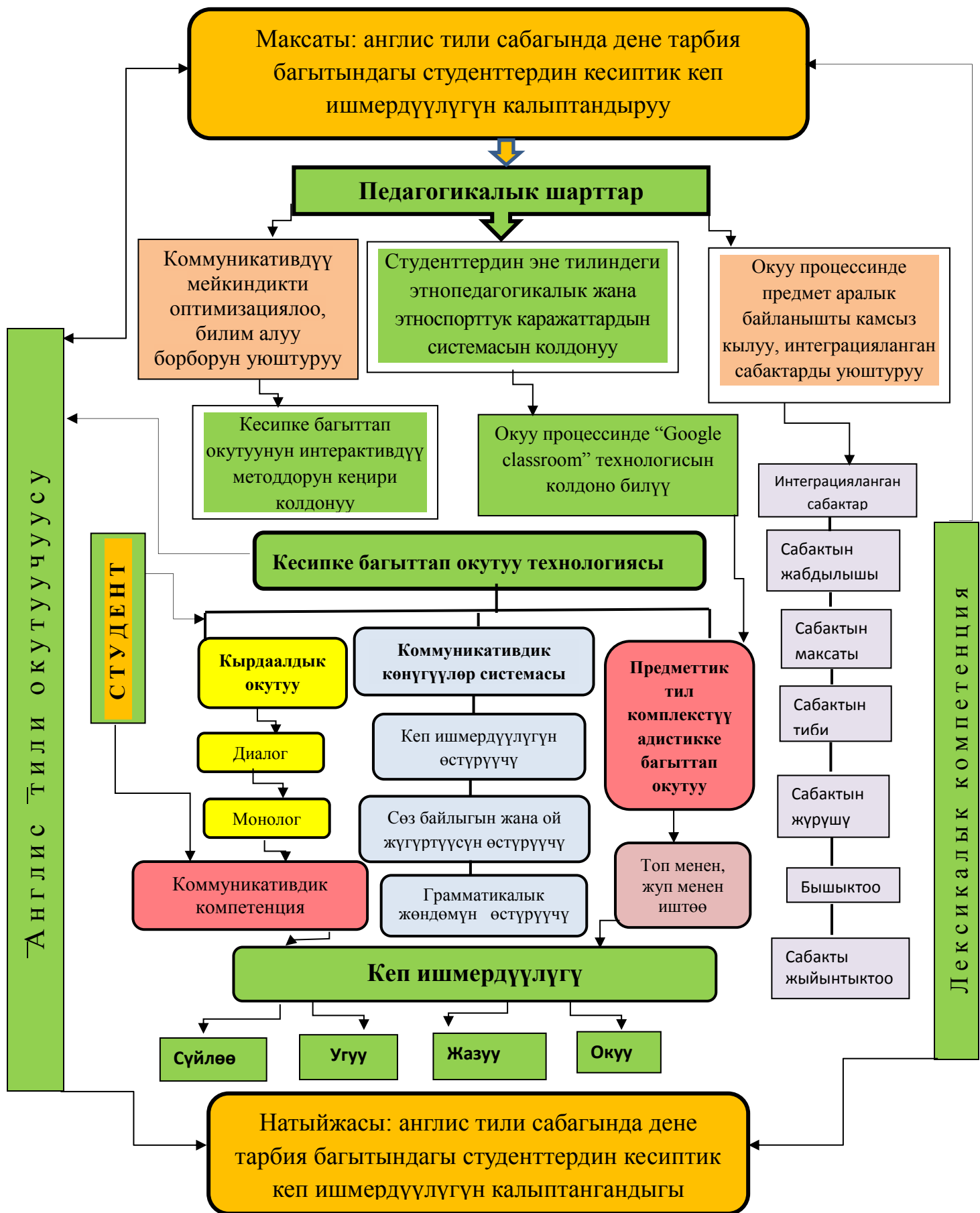
Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу, топто лидерлик сапаттарын ойготуу; коомдо башка адамдар менен профессионалдык деңгээлде; машыктыруучу менен, спортчулар жана мелдеш учурунда карама-каршысы менен кыймыл-аракети; үнү, жүзү, манералары, жаңсоосу, темпи, жаңдоолору, колунун кыймылдары маданиятуу өзүнүн жүрүм-туруму менен айырмалануусу; сүйлөө маданиятынын сакталышы, толкундоолорду жоюу; алдын ала даярдануу; тайпа алдында чыгып сүйлөөгө көнүгүүсү; башкалардын сөздөрүндөгү кемчиликтерден сабак алып, аларды кайталабоосу; дебат же дискуссия учурунда сүйлөй турган сөздү даярдоо сыяктуу сүйлөшүүнүн мазмундуулугуна жетишүүсү, чет өлкөдө жүргөндө ата мекенин тааныштыра билүүсүн камсыз кылуу максатында 15 коммуникативдик көнүгүүлөр системасын иштеп чыктык.

Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун модели иштеп чыктык (модель 3.2.1.).

Кеп ишмердүүлүгүн өнүгүү моделинин баскычтары, коммуникативдик көнүгүүлөр системасынын түрлөрү, сабактын үлгүсү, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү, окутуунун системалуу жолу коммуникативдүү компетенциянын негизинде көрсөтүлдү.

Максаты: англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу. *Натыйжасы:* англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн калыптанганы.

Келечектеги дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн: окуу, сүйлөө, угуу, жазуу ишмердүүлүгүн калыптандырууда окутуунун модели теоретикалык жактан иштелип чыгып, коммуникативдүү көнүгүүлөр системасы жана тапшырмалар аркылуу ишке ашты.

Модель 3.2.1. – Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун модели.

Англис тили сабагынын темасынын дене тарбия багытындагы студенттердин тандап алган спортунун түрлөрүнө жараша туура тандалып, уга билүү билгичтиги, көзмө-көз байланыш түзө билүүсү, сүйлөө маданиятынын эрежелерин сактоо менен алдын ала даярданып толкундоолорду жоюу, тайпа алдында чыгып сүйлөө билгичтиги, башкалардын сөздөрүндөгү кемчиликтерден сабак алып, аларды кайталабоосу, спорттук терминологияны колдонуп, сүйлөй билүүсү; **критерийлери:** спортко байланыштуу тема тандоо, материал жыйноо, кептин курулушун түзүү: башталышы тезис, жүрүшү аргумент, фактылар, корутундулоосу тыянак болууга тийиш, болжолдуу план түзүп, сөздү жазуу жүзүндө даярдоо керек, сүйлөөнүн технологиясын билүү жана **компоненттери:** жүрүм-туруму, кыймыл-аракети, үнү, жүзү, манералары, жести, темпи, жаңдоолору, шилтөөлөрү, колунун кыймылдары ж.б.) иштелип чыгып, дене тарбия багытындагы окуган студенттердин коммуникативдүү компетентүүлүгүн калыптандыруунун негизги өзөгүн, мазмунун түздү. Англис тили сабагын туура уюштуруу, студенттердин кызыгуусун билүү, алардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын түзүү максатында эксперимент жүргүзүү процессинде дене тарбия багытындагы 2-курстун студенттери арасында сурамжылоо, тестирилөө жүргүзүлдү. Ар бир сабак учурунда студенттерге спорттук терминдердин лексикалык-тематикалык сөздүгү берилип, лексика, грамматика жаңы тема аркылуу түшүндүрүлүп, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн (угуу, жазуу, окуу, сүйлөө) калыптандыруу иштери системалуу аткарылды, мындан сырткары студенттер «The world champions», «Sport in my life», «My motherland», «My specialty», «National games of English speaking and Asian countries» сыяктуу ар кайсы темада презентация, портфолио жасап, өз иликтөөлөрүн сунушташты, жакташты. Вотсап группа ачышып, Google classroom электрондук почта аркылуу студенттер бири-бирине кат жазышып, маалымат топтоп, үй тапшарма аткарып, англис тили сабагында өз алдынча иштерин презентация жасап, айтып берип жатышты.

Дене тарбия багытында окуган студенттерге англис тили сабагында кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрү баскыч менен

окутулуп, педагогикалык шарттарды камсыздоого чоң көңүл бурулду. Башталгыч топко караганда улантуучу топтун студенттерине атайын түзүлгөн программанын негизинде текст менен иштөө жеңилээрэк болгон. Жылдын башында студенттер элементардык диалогдорду түшүнгөн эмес, жылдын аягында окутуучунун англис тилинде айтып берген темаларын кабыл алып түшүнгөн, өз оюн даана, так айта алышкан эмес. Эксперименттик топтун студенттери кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүчү көнүгүүлөр системасын системалуу түрдө колдонуу менен оозеки жана жазуу иштерин өз алдынча аткарууга жетишкен. Жылдын аягында «Journalism» аттуу дептерлерине түрдүү тапшырмаларды жазууга үйрөнүшкөн. Мисалы, «Journalism» дептерлерине жылдын башында аты-жөнү, синквейн: студентке байланыштуу эки сын атооч сөз, үч этиш сөз, жакшы көргөн жерлери, предметтери, спортунун түрлөрү, машыктыруучусунун жана кластер аркылуу өзүнүн спорт жаатында жетишкендиктери жазылат. Кийин бул дептерге топиктер, келечектеги үйүнүн долбоору, туура эмес этиштер, спорттук терминдер, кластер, инсерт, синквейн ж.б. сыяктуу тапшырмалар берилип, белгилүү убакытка чейин студенттер өзүн спорт журналистика жаатында сынашат.

Студенттер фонетика, тамга, тыбыштардын айтылышы, аларды туура айтууга жетишкен, бирок жазуу иштеринде ката кетиришкен. Аудио, видео, презентация аркылуу сөздүк иштерин жүргүзүү, вокабуляр менен иштөө кептин темпинин тактыгын, үнүнүн тазалыгын айгинилеп турат. Грамматикалык конструкциялар «There is/are», «There was/were», «to be going to», туура жана туура эмес этиштер, модалдык этиштер, чактар кептик темаларга байланыштуу кырдаалдык негизде кесипке багыттап окутулду.

«Инновация» англис тилинде «жаңылануу, өзгөрүү» деген маанини билдирип, педагогикалык системада илимдин, техниканын жаңы жетишкендиктерин, жаңы технологияны колдонуу менен окуу-тарбия эффективдүү процессинин жаңылануусуна жетишүү. Азыркы мезгилде билим берүү процесси үч багытта өзгөрүүдө: дифференциялык, демократиялык жана гумандуулук. Билим берүүдөгү жаңыланыш процесси педагогикалык көйгөй

эмес, ал коомдук, мамлекеттик көйгөйлөрдүн бири. Себеби, ата-энени, мектепти, баланын өзүн жана коомду да балдардын билим алуусу кызыктырат. Баланын өсүшүн жана калыптанышын билим-тарбия процессинин негизи катары кароо дифференциялык, демократиялык жана гумандуулук педагогикасынын максаты.

Коммуникация процесси – чет тилин окуп, үйрөнүүдө, ошол чет элдин маданиятын, каада-салтын, адабиятын үйрөтүү, чет өлкөлүк адамдар менен баарлашуу болуп эсептелет. Ошондуктан, дени сак муунду тарбиялоодо чет тилдерин үйрөнүүдө, жаңы программалар, технологиялары боюнча атайын чет тилин окутууга карата теориялык, усулдук, илимий эмгектердин жаралышы учурдагы актуалдуу маселелердин бири.

Эң негизги башкы маселелердин бири-окутуучунун англис тили предметине болгон мамилесин, инновациялык методдорду жана технологияларды колдонуусу. Көйгөйлүү маселелерди чечүүнүн бир канча түрдүү жолдору бар. Алар төмөндөгүлөр: аудиторияда англис тили сабагында психологиялык жагымдуу жагдай түзүү; студенттердин жеке муктаждыктарына көңүл буруу; өтүлгөн теманы ролдук оюндар аркылуу ишке ашыруу; англис тилинде өтүлгөн сабактын мазмунун суроо-жооп иретинде кайталоо; англис жазуучуларынын чыгармаларынан үзүндү көрсөтүү; өтүлгөн тема боюнча студенттердин чыгармачыл ишмердүүлүгүн текшерүү; теманы бышыктоо менен үйрөнгөндөрүн сурамжылоо, аңгемелешүү менен колдоно билүүсүн текшерүү; өтүлгөн тема менен жаңы теманы байланыштыруу; аудио текст угузуу жана укканын жаздыруу; видео көрсөтүү менен сөздүк иш жүргүзүү; англис тилинде ыр угузуу, бош чекиттердин ордуларын уккан ырындагы сөздөр менен толтуруу.

Жогорку окуу жайлардагы эң негизги педагогикалык шарты болуп, коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу болгондуктан, лингафондук кабинеттин жоктугу студенттердин англис тилин үйрөнүүсүндө кыйынчылыктарды туудурат. Экинчи педагогикалык шарт дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана билим алууга болгон көз карашын мотивациялоо максатында окутуунун интерактивдүү методдорун: ыр ырдоо,

видео-аудио угузуу азыркы мезгилде ар кандай техникалык каражаттарын колдонуу. Чынында эле, англис тилин үйрөнүп жаткан студенттин коммуникативдик компетенттүүлүгү ыр ырдаса, ошол тилде акцент тез жоюлат-кызыктуу жана эффективдүү ыкма. Ар кыл методду колдонуу да керектүү болот. Студенттер үчүн тил үйрөнүүдө психологиялык тоскоолдуктарды өтүүгө жардам берет. Ролдук оюндар жаштардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт жана тез ойлонуу, жооп табуу жактарын жакшыртат жана алардын оюн аркылуу ой жүгүртүүсүн, изденүүсүн, сөздөрдү көркөмдөөсүн үйрөтөт жана тилди тез үйрөнүүгө шарт түзөт.

Окуп-үйрөнүүгө берилген лексика студенттердин көңүлүнө жана талабына ылайыкташтырылып, спорт терминдери менен бирдикте берилиши абзел. Лексиканы үйрөтүүдө көрсөтмө куралдар колдонулат. Атайын китептер, кыймылдуу жана сюжеттүү, ролдук оюндар аркылуу окутуу кызыктуу болот.

Сүйлөөгө жана угууга окутуу байланыш мамиле жасоодо жүргүзүлөт. Байланыш, мамиле кылуу-окутуучунун балдардын баардык тобу менен сүйлөшүүсү же балдардын өз алдынча иштөөсү. Студенттердин баарлашуусу маанилүү жана түшүнүктүү болуусу керек, алардын сүйлөгөн сөзү кандайдыр бир жыйынтыкка алып келүүсү зарыл. Сүйлөөгө жана угууга окутууда англис тили сабагында группаны кичи топторго бөлүп, кызыктырып окутуу, окуу процессине студенттердин көңүлдөрүн бурдуруу, угуу жана жоопторду талкууга алуу, тексттерди билгичтик менен ойлоп табуусу, которуусу жана айтып берүүсү зарыл болот. Студенттердин англис тили сабагында жаңы технологияларды пайдаланып, төмөндөгүдөй булактарды колдонсо болот: диалог, презентация, тексти айтып берүү, дебат, дискуссия, интервью, синквейн, кофе-пот, чынжырча, пальма-тест, кластер, сүрөт, белгилүү адамдарды сүрөттөө, тексти улап айтуу, кроссворд, эки картанын ортосундагы айырмачылыкты табуу. Дидактикалык материалдарды сабак учурунда колдонсок, сабак кызыктуу жана жандуу болот. Аларга сүйлөө кебин өстүрүүчү көнүгүүлөр, картиналар, кроссворд, карталар, дидактикалык оюндар жана башкалар кирет.

Чет тилин үйрөнүп жаткан студенттин кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүдө көмөк көрсөтүүчү кептик ишмердүүлүктүн дагы бир түрү жазуу. Жазылган текстти ондоого, кайра жазууга, өзгөртүүгө шарт түзүлөт. Жазууга, сүйлөөгө жеңил болгондой сезилиши мүмкүн. Жазылган текстке студент бир нече жолу кайрыла алат. Бирок жазуу формасындагы ишмердүүлүк – ойлоо процессинин натыйжасы. Демек, чет тилде ойлоно алган учурда гана студенттин ошол тилде жазуу ишмердүүлүгү жаралат.

Сабак учурунда англис тилиндеги сөздү угуп жатыгуу (аудирование), маектеше билүү (диалогдук кеп), атайын берилген темада өз алдынча сүйлөй билүү (монологдук кеп) сыяктуу иштер менен коштолду. Студенттердин тил үйрөнүү аракетин практикалык багытта уюштурууга жол көрсөтөөр негизги каражаттар. Чет тилин үйрөтүү процессин окутуучу топторго бөлүп алып иштөө үчүн көнүгүүлөр системасынын үлгүлөрү берилди. Сабактын иштелмелери, тапшырмалар, кроссворд, оюндардын эрежелери, ачык сабактардын презентациялары, спорттун түрлөрү боюнча окуу куралыбыздын аягында сөздүк иштеп чыктык.

Мамлекеттик билим берүү стандарттарын, окуу планы менен программаларын, чет тилин окутуу жана кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн өстүрүү боюнча окуу куралдарын иштеп чыгуу дени сак муунду окутуп, тарбиялоодо чоң ролду ойнойт. Бул багытта иштөөдө кеп ишмердүүлүгүнүн теориясы, анын негизги багыттары окутуучуларга негизги жардамчы болуп кызмат кылат. Аныктап айтканда, студенттердин англис тилинде сүйлөөсүнө зарылдык түзгөн ички, алгачкы шыктандырып, ага жараша сүйлөөгө ынтаасын жаратуу биринчи кезекте ишке ашырылат. Студенттердин практика жүзүндө кесипке багыттап сүйлөй билүүсү сыяктуу, бирин-бири ички даярдыгы жана практика жүзүндө сүйлөй билүүсү сыяктуу, бирин-бири ырааттуу уланткан иштер жүргүзүлдү.

Окутуучу студентке тил үйрөтүүгө киришүүдө бүткүл аракетин чыгармачылык менен уюштурганда жана англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги

педагогикалык шарт түзгөндө натыйжага жетишет. Ал эми жасалма кырдаалда студенттер өздөштүрүлгөн лексикалык минимумду, тилдик структураны кепте колдоно билүү, б.а. экинчи тилди үйрөнүү үчүн сүйлөшөт. Биздин изилдөөбүзгө ылайык эксперимент жүргүзүүгө арналган кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү окуу, жазуу, сүйлөө, угуу боюнча көнүгүүлөр системасы дене тарбия багытындагы окуган студенттердин оозеки кебин өстүрүүгө арналган окуу куралында берилген. Көнүгүүлөр системасы дене тарбия багытындагы окуган студенттерди диктант, дил баян, эссе жана ушу сыяктуу жазуу иштерин туура жазууга, ойлонууга, картиналар менен иштөөгө жана оозеки суроо берүүгө көнүктүрөт. Бардык көнүгүүлөр эне тилинин, психолого-педагогикалык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен иштелип чыкты.

Ошентип, изилдөөнүн предметине жана максатына негизделген чет элдик жана Кыргызстандагы англис тилин окутуу тажрыйбасына таянуу, изилдөөнүн логикасына адекваттуу методдор, дене тарбия багытында билим алып жаткан студенттердин англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууну жогоруда белгиленген педагогикалык шарттарын жана технологиясын иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн берди.

3.3. Педагогикалык эксперименттик изилдөөнүн жыйынтыктары

Интеграцияланган өнүгүү багыты – чет тилин үйрөнүүнүн мазмунунун актуалдуулугун айгинелейт. Билим берүү процессинде, англис тилин окутуунун интегративдүү максаты-окуу, жазуу, угуу жана сүйлөө ишмердүүлүгү аркылуу студенттердин коммуникативдүү компетенттүүлүгүн катыптандыруу.

Практикада далилденгендей, жогоруда биз сунуштаган окуу куралдарында англис тилинин эреже, аныктамалары кыска, так таблица түрүндө берилип, англис тили предметин сүйүп үйрөнүүгө кызыктыра алуу үчүн окутуп-үйрөтүүнүн жолдору, ыкмалары, формалары жана технологиялары сунушталды.

Мына ушундан улам, дене тарбия багытында окуган студенттерге англис тили предметин окутуунун жаңыча инновациялык ыкмалары сүрөт, схема, инсерт, диаграмма, синквейн, кластер, ичке жана жоон суроолор түрүндө окуу процессине жайылтылды. Иш-аракеттер дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу менен бирге эле кептик-грамматикалык сабаттуулугун арттырып, кеп маданиятын орундуу кылып, интонациясын, өзүн алып жүрүү маданиятын калыптандырган. Англис тили сабагында студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын маани-маңызы, зарылдыгы жана практикадагы орду иликтөөгө алынып, студенттердин билим, билгичтик, көндүмдөрүндөгү кемчиликтер аныкталып, жалпылаштырылды.

Ошол себептүү сабак-дебат, сабак-жомок, сабак-дискуссия, сахна-сабак, сабак-конференция, сабак-жаңылмач, макал-лакап, сабак-табышмак, сабак-пресс конференция, мелдеш-сабак түрүндө эксперименттик группа менен өткөрүлдү.

Дене тарбия багытындагы студенттерди окутуунун коммуникативдик компетенттүүлүгүн, англис тилинде профессионалдуу баарлашусун камтыйт.

Студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүнүн эң негизги айырмачылыгы сүйлөө ишмердүүлүгү көбүнчө спорттук терминдерди, командаларды колдонуусунда. Ошол себептүү, англис, кыргыз жана орус тилдеринде чет тилинен келген эл аралык терминдер көп колдонулат. Спорттук терминологиянын тамыры англис тилинен келгендиги белгилүү. Англис тилин

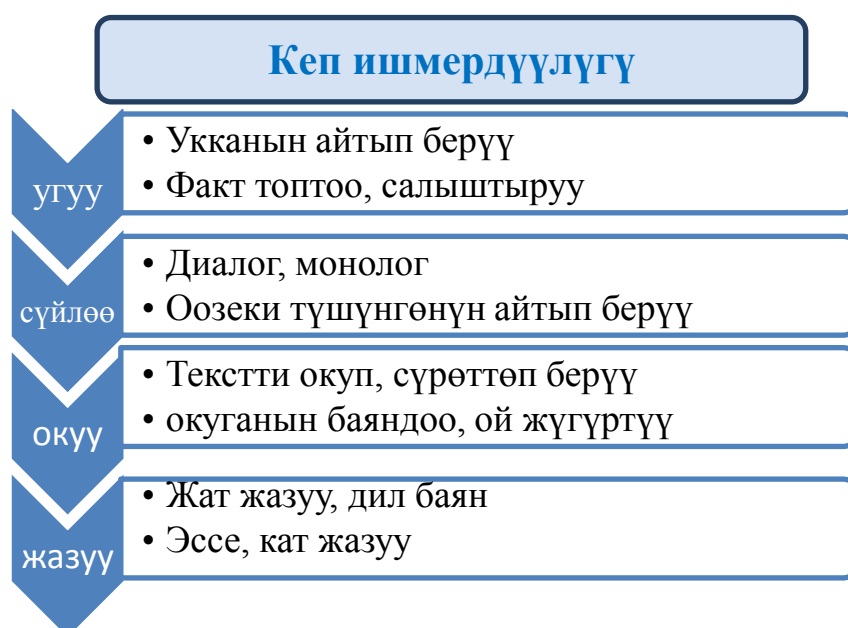
начар билген спортсмен да кээ бир сөздөрдү түшүнө алат. Мисалы, регби, баскетбол, волейбол, футбол, бейсбол, гандбол, гольф, виндсерфинг, аутсайд, гол, греко-рим күрөшү, экстремалдык спорт, пас, рефери, армрестлинг, мас-рестлинг. Студенттерди профессионалдык багытта окутуу лексикалык минимумга багытталат. Спортчулардын профессионалдык жашоосу мобилдүү, себеби чет өлкөгө мелдештерге чыгышат, ал эми машыктыруучулар чет тилдүү мамлекеттерде эл аралык масштабда калыс катары катышышат. Чет тилдүү мамлекеттердин улуттук спорту, маданиятын, каада-салтын, үрп-адатын билүүсү абзел. Чет өлкөдөгү Кыргызстандык спортсмен потенциалдуу маданий аралык коммуникант, бир жагынан башка өлкөнүн маданиятын кабыл алса, экинчи жагынан өзүнүн өлкөсүнүн өкүлү катары Кыргызстанды таанытып, профессионалдуу деңгээлде башка командалардын өкүлдөрү, калыс, машыктыруучулар жана спортчулары менен баарлашат, журналисттер менен пикир алышат. Спортчулар өзүнүн өлкөсүнүн маданиятын билүү менен чектелбестен, чет өлкөнүн өкүлдөрү менен маданий карым-катнаш түзүп, ал элдин улуттук, этникалык маданиятын билүү менен бирге чет тилинде профессионалдуу сүйлөй билүүсү керек. Англис тили сабагында педагогикалык шарттар спорттук лексика, грамматикалык конструкция менен бирге, англис тилдүү мамлекеттердин маданиятын да үйрөнүшөт.

Кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүнө жараша эксперименталдык тайпанын студенттердин оозеки жана жазуу көнүгүүлөрү аткаруусу аркылуу ишке ашты. Көнүгүүнүн бардык түрлөрү студенттердин жеке өзгөчөлүгүнө жараша өз алдынча иштөөгө билимди бекемдөөчү, машыктыруучу жана чыгармачылык мүнөздө болду. Кеп ишмердүүлүгүнүн түрүнө жараша төмөндөгү окутуу сунушталды.

Оозеки көнүгүүлөр: укканын айтып берүү, факт топтоо, салыштыруу, диалог, монолог, спорттук жаңылыктар оозеки түшүнгөнүн айтып берүү, текстти окуп, сүрөттөп берүү, окуганын баяндоо, ой жүгүртүү өзгөчө студенттердин англис тили сабагында логикалык ой жүгүртүүсүн, эске тутуусун, көңүл буруусун, таанып билүү мүмкүнчүлүктөрүн өстүрүүгө көмөк түздү.

Окуу процессинде бул түшүнүк кийинчерээк радикалдуу өзгөрүүлөргө алып келди (сүр. 3.3.1). Окуу системасында байланыш кеп Т.А. Ладыженская тарабынан иштелип чыккан.

Коммуникативдик билгичтиктердин негизинде байланыш кеп жаралган. Эң негизги максат кеп ишмердүүлүгүнүн мазмунуна бурулган. Кеп билгичтиктер адамдардын баарлашуусу аркылуу жүргүзүлөт, көзөмөлдөө, пландоо, программаны ишке ашыруу аркылуу ишке ашкандыгы далилденди.

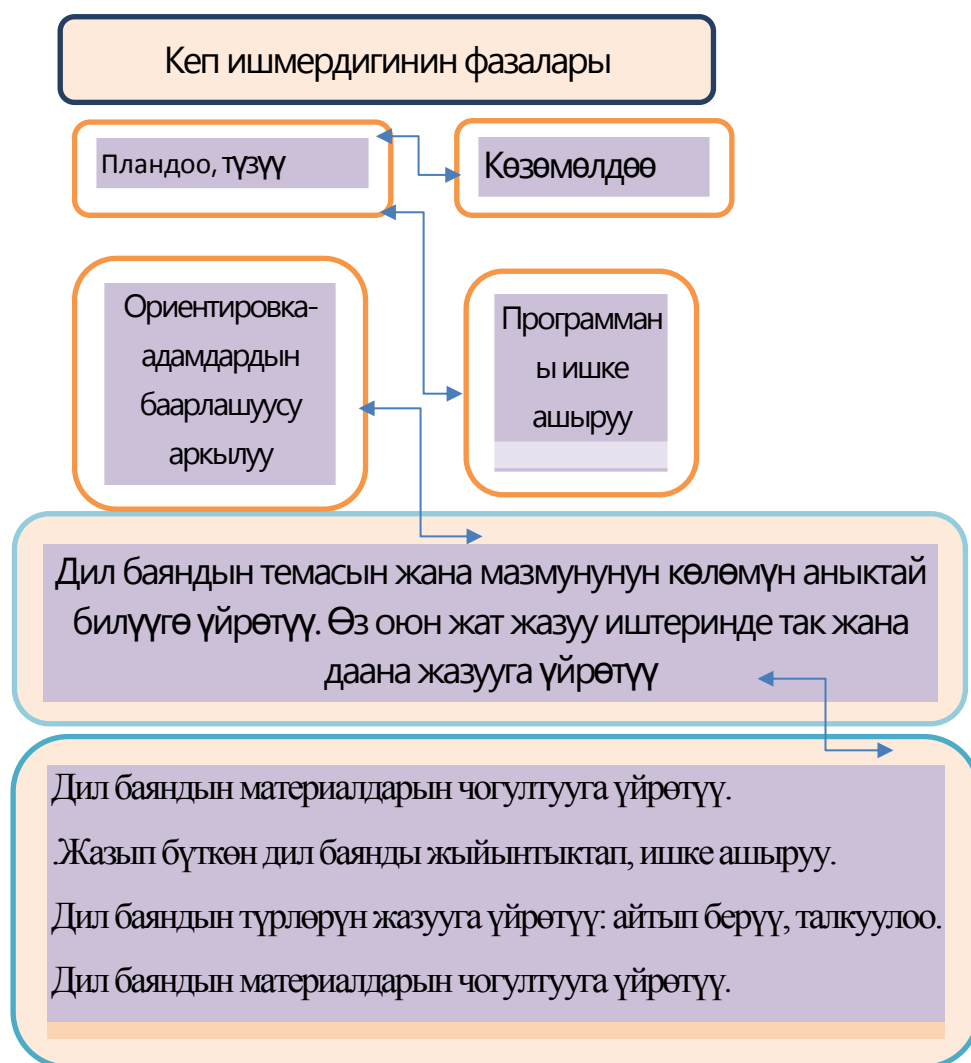

Сүр. 3.3.1. Кесиптик кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүнө жараша окутуу.

Жазма көнүгүүлөрдүн жат жазуу, дил баян, эссе, кат жазуу жана башка жазуу көнүгүүлөрү негизги максаты билимди бекитүү, зарыл болгон билгичтиктерди жана аларды колдонуунун көндүмдөрүн иштеп чыгуу. Жазма көнүгүүлөргө *графикалык көнүгүүлөр* тыгыз байланыштуу болуп эсептелет. Аларды колдонуу окуу материалын жакшыраак кабыл алууга, түшүнүүгө жана эске тутууга көмөк түзөт [130, 83-б.].

Сурамжылоонун негизинде көпчүлүк студенттер мектептерде англис тили сабагы өтүлгөн эместигин айтышты жана сабак кандай формада өтүлүшүн сураганда жогоруда айтылган талкуу сабагы, интеграцияланган сабактар: англис

тили жана футбол, англис тили жана волейбол, англис тили жана жеңил атлетика, англис тили жана тогуз коргоол, англис тили жана баскетбол, англис тили жана регби, пресс конференция сабагы, спорттук мелдеш сабагы, эстафета түрүндө уюштурулушун каалагандыгын билдиришкен.

Сүр. 3.3.2. Кеп ишмердигинин фазалары.

Алардын кызыгуусун артыруу максатында коммуникативдик усулунун түрлөрүн колдондук. Бардыгы 30 суроодон турган сурамжылоо системалуу түрдө жыл сайын өткөрүлүп турду.

Окуу планы боюнча «Англис тили» предмети 2012-2013; 2013-2014; 2014-2015; 2015-2016 жана 2016-2017-окуу жылына чейин окутулуп, педагогикалык изилдөөгө катышкан эксперименталдык топтун жана текшерүү тайпанын 246 студенти экспериментке катышышты. Анын ичинен 123 текшерүүчү тайпа, 123-

эксперименттик тайпа (сүрөт 3.2.2). Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынан 324 студент жана Кыргыз-Түрк Манас университетинен 125 студенттерге сурамжылоо жүргүзүлгөн.

Таблица 3.3.1 – Студенттердин кесиптик билимдерге терең ээ болуу мотивдеринин рангы

Сурамжылоонун жыйынтыгы (эксперименталдык топторунун орточосу)	Ранг	Сурамжылоонун жыйынтыгы (текшерүү топторунун орточосу)
Жогорку кесиптик мүмкүнчүлүктөргө ээ болуу	1	Англис тилин интеграцияланган сабактар аркылуу үйрөнүү
Чет өлкөлөрдө эл аралык спорттук мелдештерге катышуу	2	Англис тилин үйрөнүүдө тайпа менен иштөө
Англис тилин интеграцияланган сабактар аркылуу үйрөнүү	3	Чет өлкөлөрдө эл аралык спорттук мелдештерге катышуу
Келечекте кесиптик ишмердүүлүккө даяр болуу	4	Жаңы коммуникациялык жөндөмдөргө ээ болуу
Сабактын жаңы формаларынын кызыктуу өтүлүшү	5	Жогорку кесиптик мүмкүнчүлүктөргө ээ болуу
Жаңы коммуникациялык жөндөмдөргө ээ болуу	6	Келечекте кесиптик ишмердүүлүккө даяр болуу
Англис тилин үйрөнүүдө тайпа менен иштөө	7	Сабактын жаңы формаларынын кызыктуу өтүлүшү
Англис тилин үйрөнүүдө өз алдынча иштөө	8	Англис тилин үйрөнүүдө тайпа менен иштөө
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы (Педагогикалык жана улуттук спорттун түрлөрү факультети; машыктыруу факультети; аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбия факультети)	324 студент 100% сурамжылоого катышып, суроолорго толук жооп берген.	
Кыргыз-Түрк «Манас» университети (Дене тарбия спорт жогорку мектеби)	125 студент 100% сурамжылоого катышып, суроолорго толук жооп берген.	
Жалпы суроого жооп берген студенттердин саны	449 студент	100%

Текшерүүчү тайпа жылдын аягында кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн өздөштүргөн. Сурамжылоонун жыйынтыгы менен студенттерге берилген суроолордун мааниси боюнча ранг түзүлгөн (таблица 3.3.1). Эксперимент учурунда кеп ишмердүүлүгүн өздөштүрүүдө студенттер кептин тууралыгына, тазалыгына, тактыгына жана интонациясына көңүл бөлдүндү. Эксперименттик иштердин бардык баскычтарында жүргүзүлгөн иш-аракеттердин жалпы жыйынтыктарын, натыйжаларын аныктоо, изилдөөлөрүбүзгө толуктоолорду киргизүү максатында бир катар текшерүү, сыноо, машыгуу иштери студенттердин адистигине багытталган оозеки жана жазуу иштери жүргүзүлдү. Англис тилин окутууда кеп ишмердүүлүгүнө үйрөтүү боюнча өздөштүрүү денгээлин аныктоо үчүн лексикалык-грамматикалык жана кеп маданиятынын материалдары боюнча тапшырмалар сунушталды. Оозеки жана жазуу формаларында жүргүзүлгөн бул тапшырмалардын натыйжалары берилди.

Сүр. 3.3.3 – Экспериментке катышкан студенттердин факультеттер арасындагы көрсөткүчтөрү.

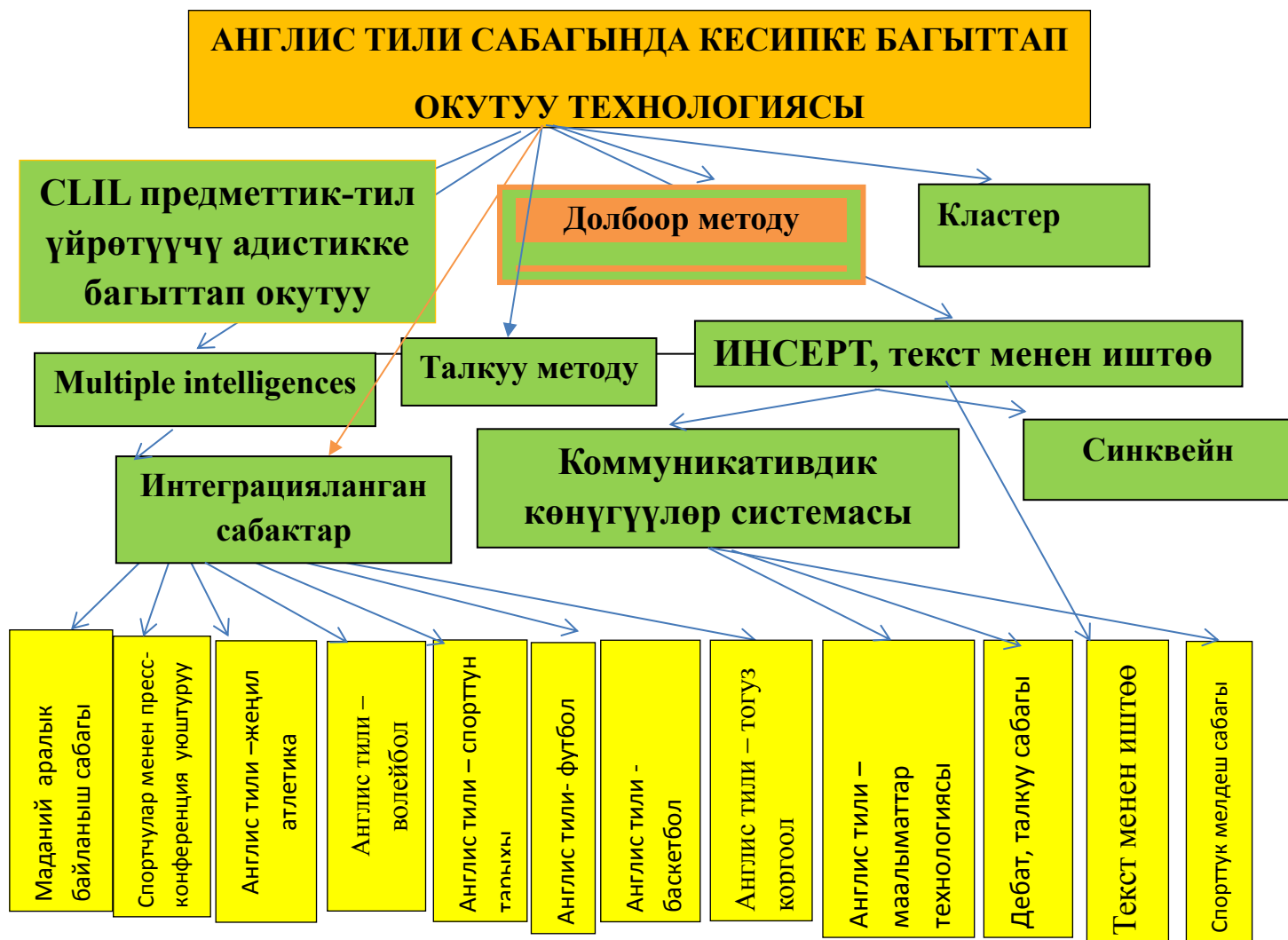
Педагогикалык жана улуттук спорттун түрлөрү факультетинде бардыгы – 117 студент, анын ичинен кыргыз мектепти бүткөн студенттеринин саны – 96, ал эми орус мектептерди бүткөн студенттердин саны – 21. Анын ичинен эркек

балдардын саны – 93, кыздардын саны – 24. Аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбия факультетинде бардыгы – 78 студент. Бардыгы эркек балдар. Машыктыруу факультетинде эркек балдардын саны – 51 жана бардыгы кыргыз мектебин бүткөн.

Экспериментке катышкан студенттер жаңы иштелип чыккан көнүгүүлөрдүн системасын байма-бай иштеп, дене тарбия багытындагы окуган студенттерге арналган окуу куралын өздөштүргөн. Дал ушул окуу куралда энчилүү зат атоочтордун кыргыз, англис тилдеринде чагылдырылышы: жерсуунун жана адамдардын аттары болуп бардыгы 200 термин которулган. Кыскача англисче-кыргыз түшүндүрмө сөздүк-справочник иштелип чыгып, терминдер улуттук спорттун түрлөрү, каада-салт, символика менен байланыштуу болуп, практикалык англис тили сабактарында академиянын англис тили окутуучулары дагы сабактарында кеңири колдоно алды. Англисче-орусча-кыргызча спорттук терминдердин сөздүгү боюнча 200 термин практикага киргизилди. Окуу куралдарга кошумча сабактардын план-конспект (сабактын жүгүртмөсү) жыйыны иштелип чыкты. Изилдөөнүн практикада керек экендиги талашсыз.

Дене тарбия багытындагы студенттерди кеп ишмердүүлүгүнүн төрт багыты боюнча кесипке багыттап окутуу жана англис тили жумушчу программасы алгачкы иштелип чыгып, психологиялык, педагогикалык талаптарды эске алуу менен дене тарбия багытында окуган студенттерге арналган окуу куралы педагогикалык эксперимент учурунда эффективдүү жыйынтык бергендиги биринчи ирет 2015-жылы «Дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилинде сүйлөө кебин өстүрүү» аттуу окуу куралын негизинде аудиториядан тышкары сабактар уюштурулду. Ал эми 2016-жылы Билим берүү жана илим министирлигинин грифи менен «Развитие навыков устной речи студентов, по направлению физическая культура» аталышындагы англис тили боюнча окуу куралынын негизинде 2-курстун бардык факультеттеринин студенттери үчүн окуу процессине киргизилген.

Практикада далилденгендей, окуу куралы кара сөз менен берилген аныктамаларын жаттатуу, көчүртүүдөн айырмаланып, кесиптик баарлашууну камсыз кылды жана маданий, тилдик-коммуникативдик компетентүүлүктөрүн калыптандырууга багыт алып, оозеки, жазуу ишмердүүлүгүн өстүргөндүгү далилденди.

Сүр. 3.3.4 Англис тили сабагында кесипке багыттап окутуу технологиясы.

Студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын негизинде кесипке багыттап окутуу жана билимдүү инсанды даярдоого багытталган интеграцияланган ачык сабактарды натыйжалуу методдорду жана педагогикалык шарттарды пайдалануу менен биз сунуш

кылган үлгүлөр, көнүгүүлөр система боюнча өтүлүп, кеңири талдоого алынып, экспериментте тастыкталды.

Дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана билим алууга болгон көз карашын мотивациялоо максатында окутуунун интерактивдүү методдорун: предметтик тил комплекстүү, адистикке багыттап окутуу, Multiple intelligences, студент менен студент, окутуучу менен студенттин ортосундагы, жеке студенттин чет элдик ыктыярчылар менен интервью алуусу, изилдөөчүлүк, долбоор, дискуссия, инсерт, синквейн, кластер, коммуникативдүү методдорун колдонуу.

Студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүнүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын негизинде адистикке багыттап окутуу жана тандап алган спортунун түрү боюнча интеграцияланган ачык сабактарды натыйжалуу методдорду жана педагогикалык шарттарды пайдалануу менен сунуш кылган үлгүлөр, көнүгүүлөр системасы боюнча өтүлүп, талдоого алынып, педагогикалык экспериментте тастыкталды.

Англис тили сабагында кесипке багыттап окутуу технологиясы предметтик-тил үйрөтүүчү интеграцияланган сабактарды, кластер, синквейн ИНСЕРТ, Multiple intelligences теориясын окутуучу менен студенттин ортосундагы, жеке студенттин чет элдик ыктыярчылар менен пикир алышуу менен коммуникативдик, талкуу, долбоор, салыштыруу методдорун ичине камтып, эксперимент учурунда колдонулду (сүр. 3.3.4).

Сабактарда жуп, тайпа менен жекече иштөө уюштурулду. Ролдук оюндар, изилдөө долбоорлору, газета, презентация жасоо, документтер, кат жана маалымат булактары менен чыгармачыл кат жазуу, эссе, диктант, автобиография жазуу иштери жүргүзүлдү. Интерактивдик ишмердүүлүк өз ара аракеттенүүгө, тайпада жалпы жана жеке студентке маселени чечүүгө алып келген диалогду уюштурууну, барлашууну камсыздады. Студенттердин кептик компетентүүлүгүн калыптандыруу мотивация аркылуу долбор методу сабакка болгон кызыгуусун арттырды.

Эксперименттик изилдөөгө Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын үч факультетинин окутуучулары тартылып, *эки жүз кырк алты* студент катышты: педагогика жана улуттук спорттун түрлөрү факультети (2012-2017); машыктыруучу факультети (2012-2014); аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбия факультети (2012-2017). Студенттердин англис тили боюнча алгачкы билим деңгээлин аныктоонун жыйынтыгы 3.3.2.-таблицада берилген.

Таблица 3.3.2 – Студенттердин англис тили боюнча алгачкы билим деңгээлин аныктоо

№	Лексика,грамматика жана кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү боюнча тестирлөө	Факультеттер 2 курс	Студенттердин саны	Тестирлөөнүн жыйынтыгы		
				жогорку	орто	төмөн
1	Лексика	Педагогика жана улуттук спорттун түрлөрү факультети	117	6	10	101
2	Грамматика	Машыктыруучу факультети	51	3	21	27
3	Эссе жазуу	Аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбиясы факультети	78	9	11	58
4	Жалпы алганда	3 факультет	246	18	42	186
5	Окуу, угуу түшүнүү	Бардык факультеттер	246	13	17	216
6	Жазуу	Бардык факультеттер	246	14	16	216
7	Сүйлөө	Бардык факультеттер	246	8	16	222
Жалпы алганда		3 факультет	246	35	49	

246 педагогика жана улуттук спорттун түрлөрү, машыктыруучу жана аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбиясы факультетинин студенттеринин ичинен

англис тили боюнча лексика, грамматика, эссе жазуу боюнча алгачкы билим деңгээли жогорку – 18, орто – 42, төмөн – 186, ал эми окуу, угуу түшүнүгү жогорку – 13, орто – 17, төмөн – 216, жазуу ишмердүүлүгү жогорку – 18, орто – 16, төмөн – 216, сүйлөө ишмердүүлүгү жогорку – 8, орто – 16, төмөн – 222 болгон.

Окуу, угуу түшүнүгүнүн билими жогорку – 185, орто – 43, төмөн – 17, жазуу ишмердүүлүгү жогорку – 94, орто – 136, төмөн – 16, сүйлөө ишмердүүлүгү жогорку – 59, орто – 179, төмөн – 8. Билим, билгичтик, көндүмдөрдү калыптандыруучу эксперименттен кийин билим деңгээлинин көрсөткүчтөрү жогорулагандыгын байкадык (таблица 3.3.3).

Таблица 3.3.3 – Студенттердин англис тили боюнча окутуунун жыйынтыгынын көрсөткүчтөрү

Кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү боюнча тестирлөө <i>Модулдар (1-4)</i>	Компетенция	Студ. саны	Тестирлөөнүн жыйынтыгы					
			жогорку пайызы		орто пайызы		төмөн пайызы	
Окуу, угуу түшүнүү	Билим	246	185	72,2 %	43	17,4 %	17	6,9 %
Жазуу	Билгичтик	246	94	38,2 %	136	55,2 %	16	6,5 %
Сүйлөө	Дилгирлик (көндүмдөр)	246	59	24 %	179	72,7 %	8	3,2 %

Дене тарбия багытында окуган студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгү билим, билгичтик, көндүмдөрдү калыптандыруу менен англис тилин окутуунун жыйынтыгы төрт модуль аркылуу ишке ашырылды. Окуу, угуу түшүнүгүнүн билими жогорку – 185, орто – 43, төмөн – 17, жазуу ишмердүүлүгү жогорку – 94, орто – 136, төмөн – 16, сүйлөө ишмердүүлүгү

жогорку – 59, орто –179, төмөн – 8. Билим, билгичтик, көндүмдөрдү калыптандыруучу эксперименттен кийин билим деңгээлинин көрсөткүчтөрү жогорулагандыгын байкадык (таблица 3.3.3.). Педагогика жана улуттук спорттун түрлөрү факультети боюнча бардыгы 117 студент, машыктыруу факультети – 51, аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбия факультети – 78 студент катышты. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын педагогикалык эксперимент жүргүздүк. Угуу, жазуу, сүйлөө, окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу боюнча үч факультеттин студенттеринин сандык көрсөткүчтөрү төмөнкү таблицада берилди. Окутуунун жыйынтыгы билим, билгичтик, көндүмдөр аркылуу төрт модулдун жыйынтыгы таблицада берилди (таблица 3.3.4.).

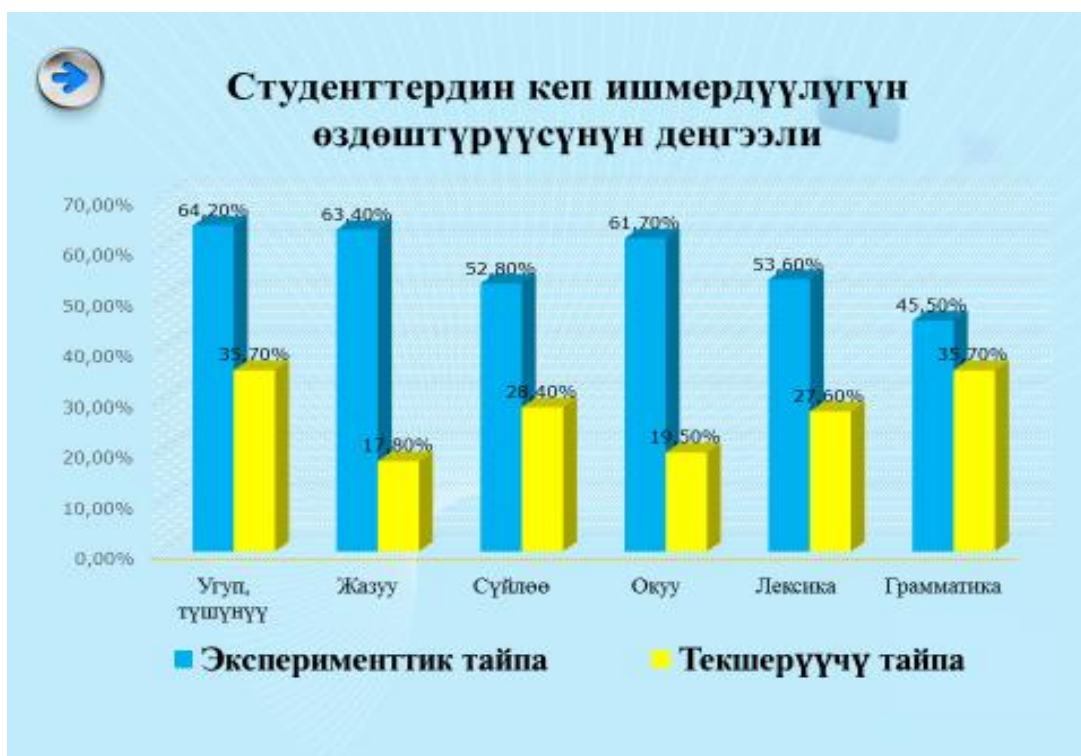
Таблица 3.3.4 – Студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн өздөштүрүүсүнүн деңгээли

Факультеттер	Студенттердин саны	Угуп түшүнүү	Жазуу	Сүйлөө	Окуу	Лексика	грамматика
Эксперименталдык тайпа	123	79	78	65	76	66	56
		64,2%	63,4%	52,8%	61,7%	53,6%	45,5%
Текшерүүчү тайпа	123	44	22	35	24	34	44
		35,7%	17,8%	28,4%	19,5%	27,6%	35,7%

Ар бир этаптын мазмунун аныктап, натыйжаларын чыгарууда КМДТЖСада «Англис тили», «Профессионалдык чет тили» жумушчу программалары жетекчиликке алынып, окуу процессине жайылтылып, практикаланды.

Көзөмөлдөө учурунда студенттердин тилдик-коммуникативдик билгичтиктери калыптанды. Ал эми аналитикалык-синтездик баскычта аналитикалык маалымат аркылуу баалоонун критерийлери иштелип чыкты. Кеп ишмердүүлүгү орундуу, логикалуу жана иштелип чыккан план аркылуу ишке

ашып, студенттер өз алдынча иштөө структуралык жактан пландоо менен маалымат бере алгандыгы байкалган.

Сүр. 3.3.5 Студенттердин кесиптик кеп ишмердүүлүгүнүн деңгээли.

Кеп ишмердүүлүгүнүн төрт багыты: угуу ишмердүүлүгү; окуу ишмердүүлүгү; сүйлөө ишмердүүлүгү; жазуу ишмердүүлүгү креативдүү баскыч кырдаалдык окутуу менен бирге ишке ашты. Ар бир англис тили сабагы бири-биринен өзгөчөлөнүп, окутуу иштери иштелип чыкты. Ушундан улам, интегративдүү сабактарды уюштуруу демилгеси пайда болуп, АКШ, Жапония, Кытай, Англия жана Швециянын ыктыярчы-окутуучулары менен биргеликте долбоор түзүү сабактары практика жүзүндө өткөрүлдү. Мындан сырткары, жыл сайын белгилүү Англиялык жазуучулар В. Шекспир, Дж. Лондон, М. Твендин урматына сахна-сабак, жазуучулардын дүйнөлүк чыгармаларынан үзүндү, 9-Май Улуу Жеңиш күнү, 7-апрель элдик революциянын баатырларынын жаркын элесине арналган иш-чаралар 2-курстун студенттерин патриоттулукка тарбиялоо максатында уюштурулду. Логикалуу ой жүгүртүү максатында викториналык суроолор жана англис тили боюнча олимпиадалар студенттер

арасында эксперимент учурунда өткөрүлдү. Материалдар КМДТжСАнын студенттеринин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруусунун алкагында колдонууга арналган, эксперименталдык окутуунун бүткүл процесси олимпиадаларга, илимий-практикалык конференцияларга, «English language day – Англис тили күнү», «English language week – Англис тили жумалыгы» викториналарда, конкурстарда, өз алдынча иштерин аткаруу аркылуу ишке ашты.

Англис тили сабагында студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн төрт багытына таянып окутуудагы коммуникативдик-кептик ишмердүүлүк жана кырдаалдык окутуу ыкмасы сунушталды. Кеп ишмердүүлүктүн түрлөрү: угуу ишмердүүлүгү, окуу ишмердүүлүгү, сүйлөө ишмердүүлүгү, жазуу ишмердүүлүгүнө үйрөтүүнүн *формалары: студенттердин тандап алган спортунун түрү боюнча* видео-сабак учурундагы суроо-жооп, аудио-сабак, сабак-диалог, долбоор-сабак, сабак-интервью; *каражаттары:* дидактикалык каражаттар, проектор, магнитофон, телевизор, компьютер; коммуникативдик көнүгүүлөр системасы, диалог, монолог, тексттер, тесттер, анкета; *методдору:* салттуу жана интерактивдик методдор: англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүгө үйрөтүү; индивидуалдуу иштөө, экиден жуп (пара) менен иштөө, жалпы тайпа жана анын студенттери менен иштөө, талкуу, дебат, долбоор, интеграцияланган сабак. жеке студенттин чет элдик ыктыярчылар интервью алуу, студент менен студент ортосундагы, окутуучу менен студенттин ортосундагы оозеки кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүгө жана калыптандыруучу дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу модели аркылуу ишке ашты.

Изилдөөдөн улам, кептин төмөнкү *өзгөчөлүктөрү* аныкталды:

1) дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууда тез ойлонуп, дароо жооп табуучу акыл-эс коммуникативдик көнүгүүлөр системасына, суроо-жооп, акыл сынашып, айтышуу менен баарлашып, карым-катнаш жасоого, турмуштук ар кыл кырдаалдардан жол таап чыгууга окутуп-үйрөтүүсү;

2) студенттердин англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын маани-маңызына, сүйлөй билүү деңгээлине, мазмунуна, грамматикалык каражаттарды туура колдонуусуна маани берилип, туура, орундуу сүйлөй билүүгө окутуп-тарбиялангандыгы талдоого алынды.

Он сабактын үлгүлөрү иштелип чыгып, ачык сабактар экспериментте сыналып, оң жыйынтыгын көрсөттү: көнүгүүлөр системасы, кырдаалдык көнүгүү, текстке чейинки жана тексттен кийинки тапшырмалар; креативдүү жуп менен, топ менен иштөө; пальма-тест суроо-жооптор; критикалык топ менен баарлашып иштетүү; жаңылмачтар; ролдоштуруп сүйлөштүрүү; презентациялык үй тапшырмалар. Окутуучулардын жана студенттердин изилденип жаткан маселеге карата мамилесин, компетентүүлүгүн аныктоо үчүн 20 суроодон турган тест, 30 суроодон турган сурамжылоо жүргүзүлдү. Англис тилин окутууда текст, кеп үлгүлөрү, турмуштук кырдаалдар аркылуу лексикалык-грамматикалык материалдарды өздөштүрүү менен коммуникативдик касиеттерге үйрөтүү ишке ашырылып, студенттер ар түрдүү спорттук темаларда кептин ар кыл түрлөрүн жана стилдерин катыштырып, маданияттуу сүйлөшө билүү көндүмдөрдү калыптандыруу багыттары иштелип чыкты.

Изилдөөдөн алынган жыйынтыктар КМДТжСАнын окуу процессине жайылтылды. Дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруучу тесттик тапшырмалар иштелип чыкты. Эксперименталдык жана текшерүүчү тайпаларда англис тилинде тексттерди түшүнүү деңгээлдери салыштырылды. Текшерүүчү тексттер белгилүү бир талаптарга жооп берди. Алар мазмуну жагынан жеткиликтүү болушту, дене тарбия багытындагы студенттер үчүн программалык талаптарга ылайык келишти. Лексикалык-грамматикалык көнүгүүлөр системасы, суроолорду түзүү, келечекке план түзүү, талкууларды, пресс-конференцияларды, долбоорлук иштерди жүргүзүү өңдүү тапшырмаларды аткарууда студенттердин тайпаларда активдүү иштөөсү сунушталды.

Үчүнчү глава боюнча жыйынтык

Бүгүнкү күндө дүйнө интернационалдашуу багытында өсүп келет. Чет тилдерин билүү маданий жана экономикалык талап. Чет тилдердин ичинен англис тили өлкөдө кеңири таралды. Дүйнөлүк экономиканын өнүгүшү, ааламдашуу, чет мамлекеттер аралык байланыш, спорттук мелдештер өнүгүп келет. Англис тили филология багытынын предмети катары студенттердин коммуникативдик компетенцияларын калыптандырат, өз алдынча полимаданий инсан болууга, ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө жардам берет.

Жогорку мектептерде билим берүү компетенттүү азыркы замандын талабына шайкеш келүүгө тийиш. Компетенттүү окутуу атайын педагогикалык шартта уюштурулат. Англис тилин окутуу процессинде болочок дене тарбия багытындагы адистерди кесиптик жактан даярдоодо күтүлбөгөн кырдаалда баарлашууга даяр болууга үйрөнүп, турмуштук маселелерди чечүүдө кырдаалдык окутуу менен коммуникативдик көнүгүүлөр системасынын жардамында аткарышты.

Болочок дене тарбия багытындагы адистердин интеллектуалдык ой толгоосун өстүрүү максатында интеграцияланган, кырдаалдык окутуу, кеп ишмердүүлүгүн, грамматикалык жөндөмүн өстүрүүчү жана сөз байлыгын жана ой жүгүртүүсүн өстүрүүчү көнүгүүлөр аркылуу ишке ашып, окуу процессине киргизилди. Иштелип чыккан окуу куралдар студенттердин өз алдынча иштөөгө үйрөттү; интеллектуалдык ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө, өз мекенин сүйүүгө, аяр мамиле жасоого, адептүүлүккө тарбиялоодо чоң салым кошту. Англис тилин үйрөнүүгө педагогикалык шарт түзүлүп, кесиптик адистигине багытталып окутулду, сабакты кызыктуу, далилдүү жана жеткиликтүү уюштуруу менен бирге, окуткан студенттерибиз так, туура, логикалуу, маданияттуу сүйлөөгө үйрөнүштү. Болочок дене тарбия багытындагы адистерди кесиптик жактан даярдоодо сөз байлыгын жогорулатуу, эффективдүү жыйынтык алуу максатында көнүгүүлөр системасы иштелип, эксперимент учурунда тастыкталды. Тиешелүү спорттук терминология, түшүнүктөр илимий булактардын негизинде чечмеленди. Окуу программасында улуттук спорттун түрлөрүнө, адистикке

байланыштуу темаларга саат бөлүнүп, өз алдынча иштөө иштери жалпылаштырылды.

Демек, болочок дене тарбия багытындагы адистерди кесиптик жактан даярдоодо кеп ишмердүүлүгүнө психоллингвистикалык анализ жүргүзсөк, кептин коммуникативдик касиеттерин жана кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн (угуу, жазуу, окуу, сүйлөө) калыптандырууда төмөндөгүдөй жыйынтыкка келебиз: Илимий-теориялык жана методологиялык кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негиздерин аныктоодо кептик модель негизги функцияны аткарат. Эң негизги кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн калыптандырууда кырдаалдык окутуу, болочок дене тарбия багытындагы адистерди кесипке багыттап окутуу, б.а. спортунун түрү боюнча атайын иштелип чыккан тексттер, кептик компетенттүүлүктүн негизинде окутуу мыкты ыкма деп табылды; болочок дене тарбия багытындагы адистерди кесиптик жактан даярдоодо, коммуникацияны өстүрүүдө акыл-эс, ой жүгүртүү, эс тутум-негизги баарлашуунун себеби; спорттук терминологияга багытталган кесипкөй окутуу тематикасы динамикалуу мобилдүү контекст – болочок дене тарбия багытындагы адистеринин англис тилин окутуунун мазмунунун өзгөчөлүгү; алардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары-окутуу көнүгүүлөр системасы негизинде студенттин өзүнүн кызыгуусунда жана сабак учурунда өзүн эркин алып жүрүүсүндө.

Коммуникативдик компетенттүүлүк студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана билим алууга болгон көз карашын мотивациялоо максатында окутуунун интерактивдүү методдорун колдонуу. Англис тили сабагында активдүү коммуникативдик чөйрөнү уюштуруу үчүн колдонулган көнүгүүлөр системасы аркылуу калыптанат. Көнүгүүлөр аркылуу комплекстүү окутуу предметтик-тил үйрөтүүчү интеграцияланган окутуу жана коммуникативдүү методологиянын негизинде иштелип чыккан. Болочок дене тарбия багытындагы адистерди кесиптик жактан даярдоодо текст менен иштөө, кеп ишмердүүлүгү, кептик компетенттүүлүк, кеп маданияты кырдаалдык окутуунун негизинде каралды. Кийинки педагогикалык шарт-предметтер аралык

байланыштуу өтүүчү сабактарын (интеграцияланган) уюштуруу менен студенттердин кептик компетенттүүлүгүн калыптандыруу ишке ашырылды.

Сабактарга катышып, алдыңкы иш тажрыйбаларды байкап, үйрөнүп талдоого алынды. Англис тилин окутууда кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын изилдөөнүн практикадагы орду, мааниси, зарылдыгы жана ролу иликтөөгө алынып, студенттердин билим, билгичтик көндүмдөрү жалпылаштырылды. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары педагогикалык эксперименттин эффективдүүлүгү айкындалды.

Кыргыз Республикасынын ааламдашуу шартында жүрүп жаткан билим берүү системасы кесиптик жана башка социалдык жактан өз ордун таба билген, кесиптик ишмердигине так, чет тилинде эркин сүйлөй ала турган, башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр компетенттүү кесип ээлерин даярдоого милдетин коет. Мунун өзү жогорку окуу жайлардын дене тарбия багытындагы бүтүрүүчүсү – олуттуу коммуникативдик көндүмдөргө, кесипке багытталган англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүнө даяр билүүсү керек дегенди билдирет.

Кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштурууну, билим алууга болгон көз карашын мотивациялоо максатында окутуунун интерактивдүү методдорун предмет аралык байланыш интегративдүү сабактарында колдонуу менен студенттердин кептик компетенттүүлүгүн калыптандыруу менен изилденип жаткан маселенин алкагында талданып, айкындалды.

ЖЫЙЫНТЫКТАР:

Дене тарбия багытында билим алып жаткан студенттердин англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоого багытталган илимий изилдөө төмөндөгүдөй жыйынтыктарга алып келди:

1. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери талдоого алынып, алардын кептик, тилдик, социалдык-маданий жана таанып-билүү компоненттери аныкталды; кыргыз, орус жана чет элдеринин илимий-педагогикалык адабияттарын анализдөө англис тили сабагында дене тарбия багытындагы окуган студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары психологиялык-педагогикалык жагынан талдоодон өткөрүлүп, алардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын теориялык жана практикалык жактан азыркы талаптарга ылайык иштеп чыгуусу зарыл экендигин көрсөттү.

2. Изилдөөнүнү объектинге жана предметине ылайык дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталып, англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун технологиясы, коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу боюнча көнүгүүлөр системасын камтыган окуу курал иштелип чыкты. Изилдөөнүн натыйжасы катары төмөнкүдөй педагогикалык шарттарга таянуу сунушталат:

- студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында коммуникативдүү мейкиндикти оптимизациялоо, билим алуу борборун уюштуруу;

- дене тарбия багытында окуган студенттердин алардын англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга байланыштуу билим алуу мотивациясын

камсыз кылуу максатында кесипке багыттап окутуунун интерактивдүү методдорун кеңири колдонуу;

- англис тилинде кеп ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун арттыруу максатында окуу процессинде «Google classroom» технологиясын колдоно билүү;

- англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги педагогикалык шарты катары студенттердин эне тилиндеги, орус жана англис тилиндеги этнопедагогикалык жана этноспорттук каражаттардын системасын колдонуу;

- жалпы окуу-тарбия процессинде предмет аралык байланышты камсыз кылуу, интеграцияланган сабактарды уюштуруу.

Изилдөө процессинде дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга көмөктөшүүчү-үйрөтүүчү дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилинде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун модели түзүлдү. Модель окуу процессин жогорку кесиптик адистикке багыттап уюштурууга көмөктөшүп, педагогикалык шарттар; кесипке багыттап окутуу технологиясы, сабактын түзүлүшү, жабдылышы, максаты, тиби, бышыктоо, жыйынтыктоо; коммуникативдик компетентүүлүгүн; кеп ишмердүүлүгүн, грамматикалык жөндөмүн, сөз байлыгын жана ой жүгүртүүсүн өстүрүүчү көнүгүүлөр системасын камтыйт.

3. Дене тарбия багытында билим алып жаткан студенттердин англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун методдору талдоого алынып, англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кесипке багытталган кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун технологиясы, коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруу боюнча көнүгүүлөр системасын камтыган окуу курал иштелип чыкты.

Дене тарбия багыты боюнча Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү мамлекеттик стандартын, окуу программаларын жана окуу китептерин анализдөө менен дене тарбия багытындагы студенттердин англис тилиндеги коммуникативдүүлүк компетентүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары адистиги тил эмес багыттагы беш жогорку окуу

жайларынын жумушчу программалары окуу-методикалык окуу куралдарындагы окшоштуктар жана айымачылыктар аныкталды. Англис тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун эффективдүүлүгүнүн принциптери, критерийлери, көрсөткүчтөрү аныкталып, студенттердин англис тилин үйрөнүүгө умтулуусу, чет элдик ыктыярчылар менен баарлаша билүүсү, интервью алууга кызыгуулары артып, дил баяндын темасын тактап, ошол теманын алкагындагы материалдар системалаштырылды.

4. Болочок дене тарбия адистерин кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттарынын эффективдүүлүгү педагогикалык эксперимент аркылуу тастыкталып, англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун модели жана педагогикалык шарттарынын эффективдүүлүгү педагогикалык эксперимент аркылуу жалпылаштырылды.

Студенттеринин кеп ишмердүүлүгү эксперименттин аягында окуган текстти түшүнүп, оозеки диалог, монолог айтып берүү көндүмү; белгилүү спорттук темада интервью, репортаж учурунда суроолорду түзүп, сүйлөй билүүсү; жазуу иштеринде эссе, дил баян жаза билүү жана аудио жана видео материалдарды уккандан кийин өз оюн түшүндүрүү билгичтиги жана билими сынактарда; англис тили сабагында; биринчи, экинчи курстун студенттеринин арасында уюштурулган олимпиадаларда экинчи жана үчүнчү орундарга ээ болушту, 56 баллдан 86 баллга чейин көтөрүлгөндүгү белгилүү болду.

Кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун моделинин эффективдүүлүгү жана тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу окутуучу менен студенттин биргелешкен иш аракети аркылуу берилди. Англис тилинде кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү: окуу, жазуу, сүйлөө, угуу боюнча *он беш коммуникативдик* көнүгүүлөр системасын жана студенттердин кесиптик адистигине багытталып, иштелип чыккан «Дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү» аталышындагы окуу куралын иштеп чыгуу чет тилдерди, анын ичинде англис тилин кеп деңгээлинде өздөштүрүүгө олуттуу салым кошот деген ойдобуз.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Жогорку окуу жайлардын окутуучулары дене тарбия багытындагы факультеттеринде англис тили дисциплинасын өтүп жаткан окутуучуларга коммуникативдик көнүгүүлөр системасын жана «Дене тарбия багытындагы студенттер үчүн англис тили сүйлөө кебин өстүрүүгө» артыкчылык берүү.

2. Дене тарбия багытындагы факультеттерге кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун моделин жайылтуу студенттердин тилдик билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн сапатын жогорулатууга, англис тилдүү чөйрө түзүүгө артыкчылык берүү.

3. Окуу процессин уюштуруучуларга дене тарбия багытындагы факультеттерге кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун моделине таянуу жана «Дене тарбия багытындагы студенттер үчүн англис тили сүйлөө кебин өстүрүү» аталышындагы окуу куралды пайдалануу, спортко жана дене тарбияга байланыштуу грамматикалык конструкцияларды жана лексикалык минимумду аныктоо.

4. Чет тилде кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги педагогикалык шарты катары студенттердин өздүк тажрыйбасына, улуттук өзгөчөлүктөрүнө, социалдык тажрыйбасына таянуу.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Адольф, В.А. Развитие профессионального общения у студентов спортивных специальностей на примере волейбола [Текст] / В.А. Адольф, М.С. Найда, А.Н. Савчук // История и социально-образовательная мысль. – Пятигорск, 2013. – №2(18). – С. 49-53.
2. Айшен, К. Түрк, кыргыз тилдериндеги эмоцианалдык-экспрессивдик маанини туюндуруучу тилдик каражаттар жана алардын семантикалык топтору [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / К. Айшен. – Бишкек, 2009. – 28 б.
3. Английский язык для физкультурных специальностей [Текст]: учеб. для студентов высш. учеб. заведений / Е.А. Баженова, А.Ю. Гренлунд, Л.Я. Ковалева. – 4-е изд., стер. – М.: Академия, 2010. – 352 с.
4. Артемов, В.А. Основные проблемы современной психологии обучения иностранным языкам [Текст] / В.А. Артемов // Иностранные языки в школе – 2011. – №1. – С. 27-30.
5. Арыпбекова, Д.Д. Методика обучения дискуссионному общению на русском языке студентов национальных групп [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Д.Д. Арыпбекова. – Бишкек, 2015. – 28 с.
6. Асипова, Н.А. Жаштар үчүн улут аралык карым-катнаш маданиятынын мааниси [Текст] / Н.А. Асипова // Коомдук илимдер журналы. – Бишкек. – 2003. – №6. – 226-234 б.
7. Асипова, Н.А. Социально-педагогическая компетентность будущих учителей [Текст] / Н.А. Асипова // Высшее образование в Кыргызской Республике. – 2011. – №3(13). – С. 28-30.
8. Биялиев, К.А. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутуу методикасынын негиздери [Текст]: пед. илим. д-ру. ... дис: 13.00.02 / К.А. Биялиев. – Бишкек, 2010. – 308 б.

9. Блеер, А.Н. Терминология спорта [Текст]: толковый словарь-справочник / А.Н. Блеер, Ф.П. Суслов, Д.А. Тышлер. – М.: Академия, 2010. – 464 с.
10. Бочолоева, А. Special Education and Differentiated Instruction [Text]: training Course Materials for English Teachers / А. Бочолоева. – Бишкек, 2016. – 72 р.
11. Вайсбурд, М.Л. Роль индивидуальных особенностей учащихся при обучении иноязычному общению [Текст] / М.Л. Вайсбурд, Е.В. Кузьмина // Иностранные языки в школе – 1999. – №2. – С. 3-6.
12. Введение в философию [Текст]: учеб. для высш. учеб. заведений / [И.Т. Фролов, Э.А. Араб-Оглы, Г.С. Арефьева и др.]. – М.: Политиздат, 1989. – 639 с.
13. Вербицкий, А.А. Развитие мотивации студентов в контекстном обучении [Текст] / А.А. Вербицкий. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2000. – 200 с.
14. Вознесенская, И.Б. Пособие по корреспонденции на английском языке. Проведение и организация научной конференции [Текст] / И.Б. Вознесенская. – Л.: Наука, 1981. – 235 с.
15. Выбор методов обучения в средней школе: метод. материалы [Текст] / под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1981. – 176 с.
16. Выготский, Л.С. Мышление и речь [Текст] / Л.С. Выготский // Выготский Л.С. Собр. соч. – М., 1982. – Т.2. – 361 с.
17. Выготский, Л.С. Умственное развитие детей в процессе обучения [Текст] / Л.С. Выготский. – М.-Л.: Госучпедгиз, 1935. – 135 с.
18. Гальскова, Н.Д. Теория обучения иностранным языкам [Текст]: учебное пособие для студентов лингвист. ун-тов и фак. иностр. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
19. Гамезо, М.В. Атлас по психологии [Текст]: Информационно-метод. пособие по курсу «Психология человека» / М.В. Гамезо, И.А. Домашенко – М.: Просвещение, 1986. – 270 с.

20. Глисон, Г.Г. Введение в дескриптивную лингвистику [Текст] / Г.Г. Глисон. – М.: Иностранная литература, 1959. – 486 с.
21. ГОСТ 1179/1. Высшего профессионального образования Кыргызской Республики по направлению подготовки 532000 «Физическая культура» [Электронный ресур-б.] Введ. / Т.Н. Шевченко, Д.О. Абдырахманова. – Бишкек, 2015. – Режим доступа: <http://edu.gov.kg/ru/gosudarstvennyye-obrazovatelnye-standarty-vysshego-professionalnogo-obrazovaniya/bakalavriat/>. – Загл. с экрана.
22. Гребенникова, М.С. Мектепке чейинки мекемелерге жана жалпы билим берүүчү мектептердин баштапкы класстарына сунушталган англис тили боюнча программалык-методикалык колдонмо [Текст] / М.С. Гребенникова, Л.В. Усенко, А.А. Жолчиева – Бишкек, 2009. – 62-б.
23. Гугенейм, Г. Некоторые выводы статистики словаря [Текст] / Г. Гугенейм // Методика преподавания иностранных языков за рубежом – М., 1967. – С. 299-305.
24. Гумбольдт, В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода (извлечения) [Текст] / В. Гумбольдт // Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX веков / сост. В.А. Звегинцев. – М., 1956. – С. 68-86.
25. Гуреева, Е.И. Разновидности специальных обозначений в современной спортивной терминологии [Текст] / Е.И. Гуреева // Вестник Челяб. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение. – 2011. – Вып. 57. – №24 (239). – С. 71-73.
26. Давлетов, С. Байланыштуу речь [Текст] / С. Давлетов. – Бишкек, 1999. – 10 б.
27. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: ИНТОР, 1996. – 544 с.
28. Денисов, П.Н. Очерки по русской лексикологии и учебной лексикографии [Текст] / П.Н. Денисов. – М.: Моск. ун-т, 1974. – 255 с.
29. Джанузаков, К.Ч. Илимий изилдөөнүн негиздери жана спортко колдонулуучу методдору [Текст]: окуу куралы / К.Ч. Джанузаков. – Бишкек: Билим, 2014. – 90 б.

30. Джунусова, А.И. Формирование речевой компетентности по английскому языку студентов юридического направления [Текст]: дис. . канд. пед. наук: 13.00.01 / А.И. Джунусова. – Бишкек, 2015. – 155 с.
31. Дидактика [Текст]: ЖОЖдун студенттери үчүн окуу куралы / [Н.А. Асипова, Т.С. Сатыбекова, А.С. Раимкулова ж. б.]. – Бишкек: Турар, 2009.
32. Добаев, К.Д. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууга арналган окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү [Текст] / К.Д. Добаев, А. Акматова, Р. Сулайманова. – Бишкек: Бийиктик, 2009. – 90-б.
33. Добаев, К.Д. Теоретические основы обучения лексике кыргызского языка в русскоязычной начальной школе [Текст]: дис.. ... д-ра пед. наук / К.Д. Добаев. – Каракол, 1999. – 246 с.
34. Добаев, К.Д. Углубленное изучение лексико-семантических категорий русского языка в старших классах киргизской школы [Текст]: дис. . канд. пед. наук: 13.00.02 / К.Д. Добаев. – М., 1986. – 214 с.
35. Дроздова, Т.Ю. English Grammar: Reference and Practice [Текст]: учебное пособие / Т.Ю. Дроздова, А.И. Берестова, В.Г. Маилова. – М.: Antology Edition, 2005. – 400 с.
36. Дьяченко, М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности [Текст] / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск: БГУ им. В.И. Ленина, 1976. – 171 с.
37. Жинкин, Н.И. Психологические особенности спонтанной речи [Текст] / Н.И. Жинкин // Иностранные языки в школе – 1965. – №4. – С. 110-112.
38. Жолчиева А.А. Формирование коммуникативных компетенций учащихся в процессе изучения иностранных языков (на примере английского языка в школах с кыргызским языком обучения) [Текст]: дис. . канд. пед. наук: 13.00.01 / А.А. Жолчиева. – Бишкек, 2014. – 151 с.
39. Жолчиева, А.А. Жалпы билим берүү мектептер үчүн англис тили боюнча программа (3-11 класстар) [Текст] / А.А. Жолчиева. – Бишкек, 2015. – 28-б.

40. Загвязинский, В.И. Теория обучения: Современная интерпретация [Текст]: учебное пособие для вузов / В.И. Загвязинский. – М.: Академия, 2006. – 192 с.
41. Звегинцев, В.А. Предложение и его отношение к языку и речи [Текст] / В.А. Звегинцев. – М.: Моск. ун-т, 1976. – 306 с.
42. Зильберман, Л.И. Структурно-семантический анализ текста [Текст]: (пособие по обучению чтению английской научной литературы) / Л.И. Зильберман. – Л.: Наука, 1981. – 135 с.
43. Зимняя, И.А. Лингвopsихология речевой деятельности [Текст] / И.А. Зимняя. – М.-Воронеж: МОДЕК, 2001. – 432 с.
44. Зимняя, И.А. Педагогическая психология [Текст]: учебное пособие / И.А. Зимняя. – Ростов н/Д: Феникс, 1991. – 212 с.
45. Зимняя, И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке [Текст]: кн. для учителя / И.А. Зимняя. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1985. – 159 с.
46. Измайлов, А.Э. Очерки по истории советской школы в Киргизии за 40 лет (1917-1957-гг.) [Текст] / А.Э. Измайлов. – Фрунзе: Киргизучпедгиз, 1957. – 283 с.
47. Иностраннне языки в высшей школе [Текст]: науч.-метод. журн. – М.: Высшая школа, 2009. – Вып.8. – 112 с.
48. Иностраннне языки в высшей школе [Текст]: сб. / Учеб.-метод. управление по высшему образованию. – М.: Высшая школа, 1977. – Вып.12. – 158 с.
49. Интернет-коммуникация как новая речевая формация [Текст]: монография / науч. ред. Т.Н. Колокольцева, О.В. Лутовина. – М.: ФЛИНТА, 2012. – 328 с.
50. Капинос, В.И. Работа по развитию речи учащихся в сфере теории речевой деятельности [Текст] / В.И. Капинос // Русский язык в школе. – 1978. – №4. – С. 58-66.

51. Капинос, В.И. Развитие речи: теория и практика обучения. 5-7 кл [Текст]: кн. для учителя / В.И. Капинос, Н.Н. Сергеева, М.С. Соловейник. – М.: Линка-пресс, 1994. – 190 с.
52. Капитонова, Т.И. Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному [Текст] / Т.И. Капитонова, Л.В. Московкин, А.Н. Щукин. – 2-е изд., стер. – М.: Рус. яз. Курсы, 2009. – 308 с.
53. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка [Текст] / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: Юнвес, 2005. – 716 с.
54. Кияра, Л. Italiano – для иностранцев [Текст]: учебное пособие / Л. Кияра, А. Фре. – Милан: Giunti, 2016. – 341 с.
55. Кожина, М.Н. К основам функциональной стилистики [Текст]: учебное пособие / М.Н. Кожина. – Пермь, 1968. – 251 с.
56. Козырев, В.А. Современная языковая ситуация и речевая культура [Текст]: учебное пособие / В.А. Козырев, В.Д. Черняк. – М.: Флинта: Наука, 2012. – 184 с.
57. Кондубаева, М.Р. Лексико-тематический минимум обучения русскому языку студентов-экономистов (уровень в-2) [Текст] / М.Р. Кондубаева, А.Т. Онгарбаева // Вестник Казахского национального педагогического университета им. Абая. – 2013. – №1(43). – С. 108-111.
58. Конценция образования в Кыргызской Республике до 2010 г [Электронный ресур-б.]. – Бишкек, 2002. – Режим доступа: www.mugalim.kg/.../273-postanovlenie-pravitelstva-kr-j-konczepczii-obrazovaniya-v-kyrgyzskoi-respublike-do20... – Загл. с экрана.
59. Краевский, В.В. Основы обучения: Дидактика и методика [Текст]: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. – М.: Академия, 2007. – 352 с.
60. Крючкова, Л.С. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному. Русский язык как иностранный [Текст]: учебное пособие / Л.С. Крючкова, Н.В. Мощинская. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. – 480 с.

61. Кульбаева, Г.Б. Развитие навыков устной речи студентов-медиков [Текст]: учебное пособие по рус. яз. / Г.Б. Кульбаева. – Бишкек: Maxprint, 2013. – 178 с.
62. Курашвили, Е.И. Английский язык [Текст]: пособие по чтению и устной речи для технических вузов / Е.И. Курашвили. – М.: Высшая школа, 1991. – 202 с.
63. Куттубаева, Д.Д. Орус тилинин практикалык курсу сабагында тилдик эмес факультеттердин окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн тайпаларынын студенттерине лексиканы окутуу [Текст]: пед. илим. канд. . дис. автореф.: 13.00.02 / Д.Д. Куттубаева. – Бишкек, 2014. – 28 с.
64. Кыргыз педагогикасы [Текст]: энцикл. окуу куралы / башкы ред. Ү. Асанов. – Бишкек: Мамл. тил жана энцикл. борбору, 2004. – 340 б.
65. Кыргыз Республикасынын 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы [Текст] // Кут Билим. – 2013. – 15 нояб. – 12-13-бб.
66. Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорунда 2014-2015-окуу жылында нормативдүү укуктук негиздерди оптималдаштыруу жөнүндө [Текст]: постановление Правительства Кыргызской Республики от 23.03.2012 № 277. – Бишкек, 2012. – 5 с.
67. Ладыженская, Т.А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся [Текст] / Т.А. Ладыженская. – М.: Педагогика, 1975. – 256 с.
68. Лалетина, Т.А. Интегрированный подход и использование предметно-языковой интеграции при обучении иностранному языку [Электронный ресурс - б.] / Т.А. Лалетина. – Режим доступа: http://conf.sfukras.ru/uploads/3_Laletina%20T%5B1%5D.A.pdf. – Загл. с экрана.
69. Лексический минимум по английскому языку для заочных неязыковых вузов [Текст]. – М.: Высшая школа, 1972. – 158 с.
70. Леонтьев А.А. Использование текстов для обучения русскому языку иностранцев [Текст] / А.А. Леонтьев // Психолингвистика и обучение русскому языку нерусских. – М., 1977. – С. 56-68.

71. Леонтьев, А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии [Текст] / А.А. Леонтьев. – М.: МПСИ: МОДЭК, 2001. – 448 с.
72. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность [Текст] / А.А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969 – 214 с.
73. Ли, Ч.Я. Стратегия развития Кыргызстана [Текст] / Ч.Я. Ли, М.Н. Суйюбаев. – Бишкек: 2016. – 160 с.
74. Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.
75. Лингвострановедческие аспекты в обучении иностранному языку [Электронный ресур-б.]. – Бишкек, 2015. – Режим доступа: <http://strbsu.ru/wp-content/uploads/2015/11/NP-seminar.pdf> – Загл. с экрана.
76. Ломтев, Т.П. Очерки по историческому синтаксису русского языка [Текст] / Т.П. Ломтев. – М.: Моск. ун-т, 1956. – 164 с.
77. Лукша, Т. Г. Обучение предмету средствами иностранного языка (CLIL) и фреймовый подход к обучению иностранному языку: инновационные технологии? [Текст] / Т.Г. Лукша, Е.З. Шевалдышева // Межкультурная коммуникация и профессионально ориентированное обучение иностранным языкам: материалы IV Междунар. конф., посвящ. 89-летию образования Белорус. гос. ун-та, 29 окт. 2010 г. – Мн., 2010. – С. 140-141.
78. Ляудис, В.Я. Методика преподавания психологии [Текст]: учебное пособие / В.Я. Ляудис. – М.: УРАО, 2000. – 128 с.
79. Макарова, Л.Н. Повышение квалификации преподавателя высшей школы: саморазвитие и компетентность [Текст] / Л.Н. Макарова, И.А. Шаршов // Вестник МГПУ. Сер. Педагогика и психология. – 2012. – № 2. – С.43-52.
80. Малкин, Н.М. Тематическая организация учебного материала и принципы отбора лексики на старших курсах [Текст] / Н.М. Малкин // Вопросы перестройки преподавания иностранных языков в вузах. – Воронеж, 2001. – С. 271-278.
81. Мамбетакунов, Э. Психодидактиканан очерктери [Текст] / Э. Мамбетакунов. – Бишкек: Текник, 2014. – 170-б.

82. Мамытов, А.М. Дене маданияты теориясы. Жалпы негиздери [Текст]: окуу куралы / А.М. Мамытов, К.Ч. Джанузаков. – Бишкек, 2011. – 184 б.
83. Манукян, В.И. Европейский Суд по правам человека: право, прецеденты [Текст] / В.И. Манукян. – М., 2014. – 122 с.
84. Маразыков, Т. Текст таануу жана анын айрым маселелери [Текст] / Т. Маразыков. – Бишкек: Бийиктик, 2005. – 1-китеп. – 174-б.
85. Маслакова, Э.В. Мотивационная составляющая в обучении иноязычному общению студентов факультета физической культуры [Текст] / Э.В. Маслакова // Проблемы современной науки: сб. науч. тр. – Пятигорск, 2006. – Вып.11. – Ч. 1. – С. 66-72.
86. Маслакова, Э.В. Обучение общению на английском языке студентов факультетов физического воспитания [Текст]: дис. . канд. пед. наук: 13.00.02 / Э.В. Маслакова. – Пятигорск, 2006. – 207 с.
87. Мельчина, О.П. О педагогике: практикум по английскому языку [Текст]: / О.П. Мельчина, Л.Ю. Морозова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 176 с.
88. Методика как наука [Текст]: учебное пособие / под ред.: Е. И. Пассова, Е.С. Кузнецовой. – Воронеж: Интерлингва, 2002. – 40 с.
89. Мильруд, Р.П. Методология и развитие методики обучения иностранным языкам [Текст] / Р.П. Мильруд // Иностранные языки в школе – 1995. – №5. – С. 13-18.
90. Митрофанова, О.Д. Лингводидактические уроки и прогнозы конца XX века [Текст] / О.Д. Митрофанова // Иностранные языки в школе – 1999. – №4. – С. 12-18.
91. Михайличенко, О.В. Методика преподавания общественных дисциплин в высшей школе [Текст]: учебное пособие / О.В. Михайличенко. – Сумы: СумДПУ, 2009. – 122 с.
92. Михайлова, О.Э. Общая методика обучения иностранным языкам на специальных факультетах педагогических институтов [Текст]: учебное пособие / О.Э. Михайлова. – М.: МГПИ, 1975. – 218 с.

93. Михельсон, Т.Н. Пособие по составлению рефератов на английском языке [Текст] / Т.Н. Михельсон, Н.В. Успенская. – Л.: Наука, 1980. – 67 с.
94. Мишеа, Р.М. Словари основной лексики [Текст] / Р. М. Мишеа // Методика преподавания иностранных языков за рубежом. – М., 1967. – С. 286-298.
95. Монолдорова, Т.А. Лингводидактические основы составления тематического словаря-минимума для студентов первого курса технического учебного заведения (на материале терминологии теоретической механики) [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Т.А. Монолдорова. – Бишкек, 2015. – 28 с.
96. Морковкин, В.В. Основы теории учебной лексикографии [Текст]: дис. ... д-ра филол. наук в форме науч. доклада / В.В. Морковкин. – М., 1990. – 72 с.
97. Муратов А., Окутуунун жаңы технологиялары [Текст] / А. Муратов, К. Акматов. – Бишкек, 2017. – 320 б.
98. Мурзаев, М.С. Окутуунун психологиясы [Текст]: окуу методикалык колдонмо / М.С. Мурзаев. – Ош, 2004. – 92 б.
99. Мусаев, С. И. Кыргыз тили [Текст]: методикалык колдонмо / С. Мусаев. – Бишкек: Кыргыз жер, 1998. – 72 б.
100. Мусаев, С.Ж. Кеп маданияты жана норма [Текст] / С.Ж. Мусаев. – Бишкек, 1999. – 79 б.
101. Мусаева, В.И. Кыргыз тилин жана адабиятын компетенттүүлүктүн негизинде окутуу [Текст]: окуу методикалык колдонмо / В.И. Мусаева. – Бишкек, 2015. – 79 б.
102. Мусаева, В.И. Кыргыздын чечендик кебин окутуу [Текст]: монография / В.И. Мусаева. – Бишкек: Бийиктик, 2013. – 303 б.
103. Мыркин, В.Я. Текст, подтекст и контекст [Текст] / В.Я. Мыркин // Вопросы языкознания. – 1986. – №2. – С. 86-93.
104. Мюллер, Г. Лингвистическая статистика и структура языковых полей [Текст] / Г. Мюллер // Методика преподавания иностранных языков за рубежом. – М., 1967. – С. 351-361.

105. Наралиев, А.М. Дене тарбия жана спорт боюнча орусча-кыргызча сөздүк [Текст] / А.М. Наралиев, М.К. Саралаев, Б. Абдырасаков. – Бишкек, 2015. – 244 с.
106. Насирова, А.М. Англис тили мектеп окуучулары жана ЖОЖга тапшыруучулар үчүн тексттик тапшырмалар жыйнагы [Текст] / А.М. Насирова. – Бишкек, 2013. – 112 б.
107. Национальная программа по развитию государственного языка и совершенствованию языковой политики в Кыргызской Республике на 2014-2020 годы [Текст] // Нормативные акты Кыргызской Республики – 2014. – №27. – С. 5-12.
108. Национальная стратегия развития КР на 2018-2040 годы. – Бишкек, 2018. – 27 с.
109. Общая методика обучения иностранным языкам [Текст]: хрестоматия / сост. А.А. Леонтьев. – М.: Русский язык, 1991. – 358 с.
110. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе [Текст] / под ред. А.А. Миролюбова – М.: Просвещение, 1967. – 504 с.
111. Основы теории речевой деятельности [Текст]: хрестоматия / отв. ред. А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
112. Павлов, В.М. Языковая способность человека как объект лингвистической науки [Текст] / В.М. Павлов // Теория речевой деятельности: проблемы психолингвистики. – М., 1968. – С. 36-68.
113. Пазухин, Р.В. О месте языка в семиологической классификации [Текст] / Р. В. Пазухин // Вопросы языкознания. – 1968. – №3. – С. 57-65.
114. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению [Текст] / Е.И. Пассов. – М.: Просвещение, 1991. – 2-е изд. – 223 с.
115. Пассов, Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иностранному общению [Текст] / Е.И. Пассов. – М.: Просвещение, 1989. – 198 с.
116. Педагогика [Текст]: учебное пособие для студентов пед. ин-тов / редкол.: Ю.К. Бабанский, В.А. Сластенин, Н.А. Сорокин. – М.: Просвещение, 1988. – 479 с.

117. Педагогика: учебное пособие для студентов пед. ин-тов [Текст] / С.П. Баранов, Л.Р. Болотина, В.А. Слостенин. – М.: Просвещение, 1986. – 336 с.
118. Платонов, К.К. Структура и развитие личности [Текст] / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
119. Полат, Е.С. Давайте говорить по-английски [Текст]: пособие для работы в парах: первый год обучения: в 2-х ч. / Е.С. Полат, И.Ю. Соловьева. – М.: ВЛАДОС, 2003. – Ч. 1. – 72 с.
120. Программа по иностранным языкам (английский, французский) для общеобразовательной школы (3-11 классы) [Текст] / сост.: М.С. Гребенникова, А.А. Жолчиева, Л.В. Усенко. – Бишкек, 2012. – 58 с.
121. Программы восьмилетней и средней общеобразовательной школы. Английский язык [Текст]. – Киев: Радянська школа, 1969. – 29 с.
122. Программы восьмилетней школы: Русский язык и литература в школах с узбекским языком обучения. 1-8 классы [Текст]. – Ташкент: Укитувчи, 1982. – 98 с.
123. Программы киргизской средней школы. Иностранные языки [Текст]. – Фрунзе: Мектеп, 1971. – 29 с.
124. Программы по английскому языку для V-XI классов таджикской школы [Текст]. – Душанбе, 1963. – 32 с.
125. Программы по немецкому языку для неязыковых специальностей высших учебных заведений [Текст]. – М.: Высшая школа, 1981. – 22 с.
126. Рахманов, И.В. Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX – XX вв. [Текст] / И.В. Рахманов, Н.И. Гез, И.А. Зимняя. – М.: Педагогика, 1972. – Ч.1. – 320 с.
127. Резник, Р.В. Практическая грамматика английского языка [Текст] / Р.В. Резник, Т.С. Сорокина, Т.А. Казарицкая. – М.: Флинта: Наука, 1996. – 233 с.
128. Рейман, Е.А. обороты речи английской обзорной научной статьи [Текст] / Е.А. Рейман, Н.А. Константинова. – Л.: Наука, 1978. – 247 с.
129. Ремзи, Адсыз. Сравнительный анализ методики обучения иностранному языку учащихся 5-8 классов в общеобразовательных школах

Кыргызстана и Турции (на примере английского языка) [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / Адсыз Ремзи. – Кишинев, 2015. – 152 с.

130. Русский язык [Текст]: энциклопедия / Гл. ред. Ф.П. Филин. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 431 с.

131. Саалаев, Ө. Окутуунун интерактивдүү усулдары [Текст] / Ө. Саалаев. – Бишкек, 2013. – 128-б.

132. Сагыналиева, Г.Т. Сопоставительное исследование составного именного сказуемого в английском и кыргызском языках [Текст]: автореф. дис. . канд. филол. наук / Г.Т. Сагыналиева. – Бишкек, 2009. – 28 с.

133. Саралаев, М.К. Физкультурниктерге керектүү кеңештер [Текст] / М.К. Саралаев. – Фрунзе: Мектеп, 1986. – 68-б.

134. Скаткин М.Н. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики [Текст] / М.Н. Скаткин. – М.: Просвещение, 1982. – 319 с.

135. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – М., 1956. – 260 с.

136. Соколов, А.Н. Внутренняя речь и мышление [Текст] / А.Н. Соколов. – М.: Просвещение 1967. – 248 с.

137. Спирин Л.Ф. Профессиограмма общепедагогическая [Текст] / Л.Ф. Спирин. – М., 1997. – 210 с.

138. Стратегия лингвистической подготовки волонтеров спортивных соревнований [Электронный ресур-б.]. – Режим доступа: http://vuzirossii.ru/publ/volontery_sportivnykh_sorevnovanij/36-1-0-1985.

139. Супатаева, Э.А. Лингводидактические основы мониторинга учебных достижений по русскому языку студентов неязыковых специальностей [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Э. А. Супатаева. – Бишкек, 2015. – 193 с.

140. Супатаева, Э.А. Новые образовательные технологии обучению английскому языку студентов спортивного профиля [Текст] / Э.А. Супатаева, Н.А. Абдыбекова // Вестник физкультуры и спорта. – Бишкек, 2017. – №1(3). – С. 122-126.

141. Супатаева, Э.А. О подготовке педагогических кадров в Кыргызстане [Текст] / Э.А. Супатаева // Материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 1000-летию выдающегося поэта и философа Ж. Баласагына «Теоретические и прикладные вопросы современной науки и образования: тенденции и перспективы». – Каракол, 2016. – С. 100-104.

142. Супатаева, Э.А. Об обучении спортивной терминологии на практическом курсе русского языка [Текст] / Э.А. Супатаева // Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана: сб. науч. тр. – 2015. – №9. – С. 116-118.

143. Супатаева, Э.А. Об обучении студентов специальной терминологии по русскому языку [Текст] / Э. А. Супатаева // Организация учебной и воспитательной работы в вузе. – М., 2017. – Вып. 6. – С. 330-340.

144. Сухарева, Т.Н. Формирование коммуникативных стратегий словоупотребления у студентов неязыкового вуза (на материале английского языка) [Текст]: дис. . канд. пед. наук: 13.00.02 / Т.Н. Сухарева. – Тамбов, 2002. – 157 с.

145. Сюссюр, Ф. де. Труды по языкознанию [Текст] / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.

146. Тексты для подготовки к сдаче кандидатского минимума [Текст]: методическая разработка по англ. яз. для аспирантов и магистров / Н.А. Андрюхова, О.А. Гуменюк, Л.Е. Добрякова. – Тверь, 2003. – 207 с.

147. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация [Текст] / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово-Slovo, 2000. – 624 с.

148. Технология диалога культур: воспитание гражданственности и социокультурной компетенции [Электронный ресур-б.]. – Режим доступа: http://inesszubrilina.ucoz.ru/index/tekhnologija_dialoga_kultur/0-9. – Загл. с экрана.

149. Тил жана кеп жөнүндө сөз [Текст] / Түз, баш. сөз жазган Ж.А. Чыманов. – Бишкек, 2005. – 148-б.

150. Тимонова, В.М. Английский язык для институтов физической культуры [Текст] / В.М. Тимонова. – М.: Высшая школа, 1985. – 167 с.

151. Фалькович, М.М. Лексический минимум по английскому языку [Текст] / М.М. Фалькович. – М.: Высшая школа, 1972. – 326 с.
152. Фролов, Ю.В. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалистов [Текст] / Ю.В. Фролов, Д.А. Махотин // Высшее образование сегодня. – 2004. – №8. – С. 34-41.
153. Функционирование русского языка в Кыргызстане и проблемы двуязычия [Текст]: материалы науч.-практ. конф. – Бишкек, 2014. – 126 с.
154. Хайрутдинова, Т.А. Педагогические условия формирования конкурентоспособности студентов средствами дисциплин гуманитарного цикла в образовательном пространстве ССУЗ [Текст] / Т.А. Хайрутдинова, А.А. Валеев // Фундаментальные исследования – 2013. – №102. – С. 428-431.
155. Что значит знать язык и владеть им [Текст] / Н.М. Шанский, И.Л. Резниченко, Т.С. Кудряцева. – Л.: Просвещение, 1989. – 192 с.
156. Чыманов, Ж.А. Кыргыз тили: Сабактын үлгүлөрү жана сабакты талдоонун методикасы [Текст] / Ж.А. Чыманов. – Бишкек: Турар, 2009. – 64-б.
157. Шубин, Э. П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам [Текст] / Э.П. Шубин. – М.: Просвещение, 1972. – 350 с.
158. Эргешали кызы А. Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары [Текст]: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 /Эргешали кызы А. – Бишкек, 2018. – 162 с.
159. Allen, V.F. Techniques in teaching vocabulary. Teaching techniques in English as a second language [Text] / V.F. Allen, N. Russell, E.W. Rutherford. – Oxford: Oxford University Press, 1983. – 136 p.
160. Gover, R. Teaching practice [Text]: handbook for teachers in training / R. Gover, D. Phillips, S. Walters. – Thailand: Machmillan Education, 2016. – 215 p.
161. Reinecke, W. Zur Theorie des Fremdsprachenerwerbs: ein methodologischer Ansatz [Text]: пер. с нем. / W. Reinecke // Deutsch als Fremdsprache. – 1983. –Н. 5. – P. 257-263.
162. Teaching English as «Second of foreign language» [Text] / ed. Celce-Murcia Marianne. – Boston: Heinle and Heinle Publishers, 1991. – 21 p.

Т И Р К Е М Е Л Е Р

ТИРКЕМЕ 1.

1.1.Эксперименттик окутуу тобу: педагогика жанан улуттук спорттун түрлөрү факультети, машыктыруу факультети, аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбия факультетинин эксперименттик тайпасы – ЭТ окууга өткөн окуу жылы 2012-2013-жж.; 2014-2015-жж.; 2016-2017-жж.

1.2.Текшерүүчү окутуу тобу: педагогика жанан улуттук спорттун түрлөрү факультети, машыктыруу факультети, аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбия факультетинин текшерүүчү тайпасы – ТП, окууга өткөн жылы 2012-2013-жж.; 2014-2015-жж.; 2016-2017-жж.

ГТ – лексикалык – грамматикалык тест

СЛМ – спорттук лексикалык минимум

УБ – угуу ишмердүүлүгү, уга билүү – аудирлөө

СИ – сүйлөө ишмердүүлүгү

ЖИ – жазуу ишмердүүлүгү

ОИ – окуу ишмердүүлүгү

КА – кыргызча англисче которуу

АО – англисче орусча которуу

ТИРКЕМЕ 2.

КЫСКАЧА АНГЛО-КЫРГЫЗ ТҮШҮНДҮРМӨ СӨЗДҮК-СПРАВОЧНИГИ

Терминдер улуттук спорттун түрлөрү, каада – салт, символика менен байланыштуу

(Абдыбекова, Н.А. Развитие навыков устной речи студентов по направлению «Физическая культура» [Текст]: учеб. пособие по английскому языку / Н.А.Абдыбекова – 2-е изд., пер. и доп – Бишкек, 2016 – 360 с.)

NATIONAL SYMBOLS OF KYRGYZ REPUBLIC: The national anthem, the state emblem, flag – КРнын улуттук символдору: гимн, герб, туу.

KOK BORU – Kyrgyz national game. Two teams try to catch carcass of a goat or a calf – Көк бөрү – бул кыргыз элинин улуттук оюну. Эки каршылаш жааттар арасында ойнолуучу улак тартыш оюну.

RIDERS – persons who are played kok – boru Көк бөрү оюнунун оюнчулары.

"ER – SAIYSH" – Two riders try to pull each other off the horseback with pikes – эр сайыш – эки балбандын ат үстүндө сайышуусу.

«KURESH» – Kyrgyz traditional wrestling – Кыргыз күрөш.

TOGUZ KARGO'OL» – national game played with nine balls – тогуз коргоол – тогуз кумалак менен ойнолуучу улуттук оюн.

«AT CHABYSH» – Popular horseracing – кенири таралган ат үстүндөгү жарышуу.

«DJORGO SALYSH» – A competition of special breed of horses known as Djorgo – жорго салыш – жаш жорголордун жарышы.

«KUNAN CHABYSH» – Racing foals, two to three years old – кунан чабыш – эки жана үч жаштагы кунандардын жарышы.

"KYZ KUUMAI» – Traditional game which the boy and girl on horseback race each other – кыз куумай – ат үстүндө ойнолуучу кыз – жигиттин жарышкан улуттук оюну.

"TYIN ENMEI» – picking up the coins from surface while racing on horseback: Each gamer is allowed to make three attempts – тыйын эңмей – ат үстүндө жерден тыйын чогултуп ойнолуучу оюну.

STONES – white things end of the food of sheep – чүкө

MANCALA – is the Arabic name given to some forms of the game – and has come to be a generic name for a wide family of similar games – мангала.

KAZAN is not used in the course of play other than as a depository or store for the stones that they capture from their opponent – казан.

BOWLS – тогуз коргоол оюнундагы уяча

BEADS or pebbles are small balls, which are used in Toguz Korgool game – тогуз коргоол оюнунда колдонуучу кичинекей коргоолдор

OPPONENT – is a player who plays in front of his/her – каршылаш оюнчу

HOLE – a deep place where players put a stone – чуңкур.

MASS SPORT COMPETITIONS – a lot of countries can participate in these big

competitions. For example: The Asian sport games, the International Issyk Kul sports games so on – чоң масштабта өткөрүлүүчү спорттук мелдештер.

CIS countries – The Communities of independent countries – КМШ өлкөлөрү.

ТИРКЕМЕ 3.

АНГЛИСЧЕ-ОРУСЧА-КЫРГЫЗЧА СПОРТТУК ТЕРМИНДЕРДИН СӨЗДҮГҮ

(Абдыбекова, Н.А. Развитие навыков устной речи студентов по направлению «Физическая культура» [Текст]: учеб. пособие по английскому языку / Н.А. Абдыбекова – 2 – е изд., пер. и доп – Бишкек, 2016 – 360 с)

А

- Aerobics – аэробика
- Accumulate the points – набирать очки – упай топтоо
- Anthem – гимн
- Annual meeting – ежегодная встреча – жылдык чогулуш
- Actual playing time – чистое время игры – оюндун таза убактысы
- **В**
- Back – защитник – коргоочу
- Bride – невеста – келин
- Badminton – бадминтон
- Basketball – баскетбол
- Baggage reclaim – зал ожидания багажа – жүктү күтүүчү жай
- Beat – бить – согуу
- breaststroke – брасс (олимпийский стиль плавания – олимпиадалык сууга сүзүү стили)
- **С**
- Contest – соревнования – мелдеш
- Central part – центральная часть – борбордук бөлүм
- Cabin crews – стюардессы
- Currency – денежная валюта – акча наркы
- Check – in desk – регистрация – аэропорттогу документтерди текшерүүчү бөлүм
- Communities of independent countries – СНГ – КМШ өлкөлөрү
- Cloakroom/Changing room – раздевалка – чечинип, кийинүүчү бөлүм
- Category, grade – разряд в спорте – спорттогу разряд
- Champion – чемпион; победитель, получивший первый приз, завоевавший первое место – мелдеште биринчи орунга ээ болгон спорт адамы
- Coaching – тренерство – машыктыруу
- Crawl – кроль (стиль плавания – сууга сүзүү стили)
- Cup – кубок

- Cycletrack – велотрек
- **D**
- Duty free – магазин, бутик – дүкөн
- Departure lounge – зал ожидания – күтүү залы
- Daily routine – распорядок дня – күн тартиби
- Departure board – график полета – учуу графиги
- Defeat – поражение – утулуу
- Disqualification – дисквалификация; лишение права на что – либо
- укукту же квалификацияны алып таштоо
- Drawngame – ничья – бирдей упай
- **E**
- Endurance – выносливость – чыдамкайлык
- Equestrian sports – конные виды спорта – ат оюндарынын түрлөрү
- Experience – опыт – тажрыйба
- Equal score – равный счет – бирдей упай
- **F**
- Fail the score – проигрывать очки – упайдан утулуу
- Freeze – замерзать – тоңуу
- Fall down – падение – жыгылуу
- Figure – skating – фигурное катание – көркөм муз тебүүсү
- First aid – первая помощь – биринчи жардам
- Favorite place for rest – любимое место для отдыха – жакшы көргөн эс алуучу жер
- Figure – skater – фигурист
- Finale – финал
- Finish – финиш
- Forwards – нападение – кол салуу
- Fullback – защитник (в футболе) – коргоочу
- **G**
- Gain the world title – добиваться титула чемпиона мира – дүйнөлүк чемпион болууга умтулуу
- Gym – гимнастический зал – гимнастика залы
- Government – правительство – өкмөт
- Goal – keeper – вратарь – дарбазачы
- Gymnast – гимнаст
- Game – игра, партия, матч, гейм – оюн
- Goal – гол
- **H**
- Horseracing – скачки – ат чабыш
- Horse – whip – хлыст – камчы
- Half – полузащитник – жарым коргоочу
- Heel – пятка – така;таман
- Hippodrome – ипподром – ат майданы
- **I**

- Indoor – манеж
 - Increase – повышать – көтөрүү, жогорулатуу
 - Issyk – Kul sports games – Иссык – Кульские спортивные игры –
- Ысык – Көл спорттук оюндары
- Icehockey – хоккей на льду – муз хоккейи
 - Independent – независимость – көз карандысыздык
- J**
- Judge – судья – калыс
 - Jury – жюри – калыстар
 - Judo – дзюдо
 - Jump – прыгать – секирүү
 - Jab – короткий – кыска
 - Junior – юниор – жаш
- K**
- Knee blow – удар коленом – тизе менен уруу
 - Knock – down – нокадаун
 - Knock – out – нокаут
 - Kick – удар или толчок ногой – бут менен тебүү
 - Kitty – азартные игры – азгырык оюндар
 - Knockout – нокаут

L

- Local painters – местные художники – жергиликтүү сүрөтчүлөр
 - Left back – левый защитник – сол коргоочу
 - Luggage – багаж – жүк
 - List of competitors – список участников – катышуучулардын тизмеси
 - Leader – лидер
- M**
- Motherland – родина – ата журт, ата мекен
 - Mountainous country – горная страна – тоолуу өлкө
 - Microclimate – микроклимат
 - Major fault – грубая ошибка – одоно ката
 - Medical aid – медицинская помощь – медициналык жардам
 - Minor infraction – незначительная ошибка – маанилүү эмес ката
- N**
- Never freezes – никогда не замерзает – эч качан тоңбойт
 - Numerous parks – огромные парки – чоң парктар
 - National federation – национальная федерация – улуттук федерация
 - Novice – новичок – жаңы адам

O

- Organizing corporation – организация сотрудничества – кызматташтык уюму

Observe the rule – соблюдать правила – эрежени сактоо
 Olympiad, Olympic games – Олимпиада, Олимпийские игры – олимпиадалык оюндар
 Olympian – олимпиец
 Out – аут

P
 Property – собственность – жеке
 Peak season – самый высокий сезон – чилде мезгили
 Pearl – жемчужина – бермет
 Physical education – физическое образование – дене тарбиялык билим берүү
 Pastures – пастбище – жайлоо
 Penalty – пенальти
 Point – очко – упай
 Pool – бассейн
 Prizewinner – призёр; лауреат – жеңүүчү

Q
 Quantity – количество – сан
 Quality – качество – сапат
 Qualification – квалификация
 Quarter final – четверть финал – финалдын 4/1 бөлүгү
 Quota – квота участников – катышуучулардын квотасы

R
 Runway – вылет – учуу
 1st floor (2nd, 3rd) – первый этаж (второй, третий) – 1-, 2-, 3- абат
 Run – начинать – баштоо
 Representatives – представители – өкүлдөр
 Record holder – рекордсмен – рекорд койгон адам
 Race – скачки
 Races – гонки – жарыш
 Record – рекорд
 Recordholder – обладатель рекорда,
 рекордсмен – рекорд койгон адам

S
 Squares – площади – аянттар
 Sport competitions – спортивные соревнования – спорттук мелдештер
 Shower – room – душевая – жуунучу жай
 Sport grounds – спорт площадки – спорт аянтчалары
 Score – счёт очков (в игре) – оюндагы упай
 Stadium – стадион

T
 Take part in – участвовать в – катышуу
 Tennis court – теннисный корт – теннис корту
 Total score – Общий счет – жылпы эсеп
 Train – тренироваться – машыгуу

Top speed groups – группа сильнейших – мыктылар тобу

Tape – ленточка у финиша – фиништеги лента

Tie – равный счет, ничья – бирдей упай

Time – тайм – убакыт

U

Umpire – судья, рефери – калыс

Uniform – форма – формасы

Upset – нарушать, расстраивать – оюнду бузуу

USA Open championship – открытый чемпионат США – АКШнын ачык чемпионаты

Unguarded player – свободный игрок – бош оюнчу

V

Value – ценность – баалуулук

Vice – president – вице – президент

Victor – победитель – жеңүүчү

View the competitions – смотреть соревнования – мелдештерди көрүү

Ventilate – проветривать – желдөө

Victory – победа – жеңиш

W

Was founded – был образован – уюшулган

Weight class – весовая категория – салмак категориясы

Whistle – свисток – ышкырык

Wimbledon – открытый чемпионат по теннису – теннис боюнча ачык чемпионаты

Win – побеждать – утуу

Winner – победитель; первый призёр – жеңүүчү

X

Xerox – ксерокопия – көчүрмө

Y

Yacht – яхта – кайык

Yesterday – вчера – кечээ

Year – round training – круглогодичный тренировочный режим – жылдык машыгуу тартиби

Z

Zone of support – зона опоры – таянуу зонасы

ТИРКЕМЕ 4.

КЫРГЫЗЧА ЭНЧИЛҮҮ ЗАТ АТООЧТОРДУН (ЖЕР-СУУНУН АТТАРЫ) АНГЛИС ТИЛИНДЕ ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

(Абдыбекова, Н.А. Развитие навыков устной речи студентов по направлению «Физическая культура» [Текст]: учеб. пособие по английскому языку / Н.А. Абдыбекова. – 2-е изд., пер. и доп. – Бишкек, 2016 – 360 с.)

А

Ат Башы

Арсланбап

Алай

Б

Бишкек

Бостери

Булан-Сөгөттү

Баткен

Бурана

Ж

Жети -Өгүз

Жыргалаң

Жалал-Абад

К

Кемин

Кетмен-Төбө

Кызыл-Суу

Н

Нарын

О

Ош

Т

Талас

Токмок

Таш-Рабат

Ы

Ысык-Көл

П

Памир

Ч

Чүй

Чолпон-Ата

Ф

Фергана

Ш

Шекер

Энчилүү зат отоочтор (адамдардын аттары) Антропонимдер

А

Абдыбек
Аккула
Арууке
Айганыш
Айнура
Амина
Алтынай
Асель

Б

Болот
Бегимай
Бегайым
Бугубай

Д

Динара

Ж

Жылдыз

К

Канат
Каныкей

М

Манас
Мирбек
Максат

Н

Нурмира

О

Ороз

П

Памиргүл

Р

Руслан

С

Семетей
Самат

Т

Самара Темирбек
Салтанат

Ч

Чолпон

Э

Эльвира
Эльмира
Эльнура

Ы

Ыбырай

ТИРКЕМЕ 5.

АНГЛИСЧЕ-КЫРГЫЗЧА-ОРУСЧА СӨЗДҮК АТ АТООЧТОРДУН АНГЛИС ТИЛИНДЕ ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ: ТЕРМИНДЕР УЛУТТУК СПОРТТУН ТҮРЛӨРҮ, КААДА-САЛТ, СИМВОЛИКА МЕНЕН БАЙЛАНЫШТУУ

(Абдыбекова, Н.А. Развитие навыков устной речи студентов по направлению «Физическая культура» [Текст]: учеб. пособие по английскому языку / Н.А. Абдыбекова. – 2-е изд., пер. и доп. – Бишкек, 2016 – 360 с.)

А

1. Ait – айт майрам – праздник (мусульманский)
2. Alaman baige – Аламан байге – скачки, в которых участвуют лошади любых возрастов
3. Ala kachuu – bride kidnapping – кража невесты
4. Alysh – алыш – борьба на поясах
5. Argymak – Аргымак, ат – породистая, чистокровная лошадь
6. Arkan tartysh – аркан тартыш – национальная игра перетягивания каната
7. At chabysh – ат чабыш – состязание в конных скачках
8. Aiak – аяк, чыны – чашка, чаша деревянная
9. Ak terek, kok terek – ак терек, көк терек – детская игра, цепи разрывные
10. Ala kiyiz – ала кийиз – орнаментированный напольный ковер из сбитой шерсти ярких расцветок
11. At jabuu – ат жабуу – попона
12. Ash – аш – поминки; устраиваются в годовщину смерти

В

1. Baige – байге, белек – приз, премия
2. Balban kuresh – балбан күрөш – борьба силачей
3. Beshbarmak – бешбармак – кушанье, состоящее из мяса и теста
4. Beshik – Бешик – детская колыбель
5. Beshik toi – бешик той – колыбельный пир
6. Boz ui – боз үй – юрта
7. Boorsok – боорсок – национальная еда в виде кусочков теста, прожаренных в масле
8. Burkut saluu – бүркүт салуу – пускать беркута на добычу
9. Vuju – быжы – колбаса из мелко нарезной печени и риса
10. Beldemchi – белдемчи – женский национальный костюм в виде распашной юбки с широким поясом

Е

1. Er tokum – ээр токум – седло
2. Er enish – эр эңиш – единоборство всадников
3. Elechek – элечек – белый тюрбан замужней женщины

Ж

1. Жаа атуу – жаа атуу – стрельба из лука по мишени

1. Jal – жал – грива лошади
2. Jamby atuu – жамбы атуу – стрельба из лука
3. Jashynmak – жашынмак – игра в прятки
4. Jarma – жарма – напиток из зерна с добавлением кислых молочных продуктов
5. Jentek – жентек – той, устраиваемое по случаю рождения ребенка
6. Jorgo salysh» – жорго салыш – спортивная игра, состязание в беге иноходцев
7. Jugon – жүгөн – узда
8. Juk – жүк – одеяло, подушки, сложенные стопкой в юрте
9. Juurkan – жууркан – одеяло

К

1. Kazan – казан
2. Kamchy – камчы – нагайка, плетка
3. kalpak – калпак – мужской головной убор из белого войлока
4. Kok boru – көк бөрү – козлодрание
5. Komuz – комуз – трехструнный музыкальный инструмент
6. Kuurdak – куурдак – жареное мясо
7. Kurman ayt – курман айт – мусульманский праздник жертвоприношение
8. Kunan chabysh – кунан чабыш – скачки трехлеток
9. Kyz kuumai – кыз куумай – состязание в скачках
10. Kумыз – кымыз – кислый напиток, приготовленный из кобыльего молока
11. Kush saluu – куш салуу – охота с ловчими птицами
12. Kuioo bala (groom) – күйөө бала – жених, зять
13. Kiyits (presents) – кийит – подарки от родственников жениха и невесты

М

1. Mancala – мангала
2. Maksym – максым – кислый напиток, приготовленный из талкана
3. Mergen – мерген – стрелок, охотник
4. Munushkor – мүнүшкөр – сокольник

О

1. Ordo – ордо – игра с альчиками
2. Oodarysh – оодарыш – единоборство всадников
3. Orozo – орозо – пост мусульман
4. Orozo ayt – орозо айт майрамы – мусульманский праздник разговения

S

1. Sayish – сайыш – состязание всадников во владении пикой

2. Sumolok – сүмөлөк – кисель из пшеничного солода и муки
3. Suzmo – сүзмө – кислый творог
4. Suiunchu – сүйүнчү – подарок за сообщение радостной вести
5. Sep – сеп – приданое невесты
6. Sandyk – сандык – сундук

Т

1. Taiak tartysh – таяк тартыш – масс рестлинг
2. Tai chabysh – тай чабыш – скачки однолеток
3. Tyin enmei – тыйын энмей – джигитовка
4. Toguz kargool – тогуз коргоол – национальная настольная игра
5. Tunduk – түндүк верхний деревянный круг остова юрты, держащий на верхних концах уков
6. Tulpar – тулпар – боевой конь, выдающийся скакун

Sh

1. Shakek – шакек – кольцо
2. Shishkebek – шишкебек – мясо, приготовляемое на горящих углях
3. Shyrdak – шырдак – ковер, сшитый из войлока
4. Shokulo – шөкүлө – богато украшенная конусообразная шапка молодой женщины

U

1. Umai ene – умай эне – бабушка
2. Undok – үндөк
3. Uilonuu – үйлөнүү тою – свадьба

Ch

1. Chabandes – чабандес – ловкий наездник
2. Chyrga – чырга
3. Chuko – чүкө – альчик
4. Chong at chabysh – чоң ат чабыш – состязание в больших конных скачках

ТИРКЕМЕ 6.

**АУДИТОРИЯЛЫК ЖАНА АУДИТОРИЯДАН СЫРТКАРЫ
САБАКТАРДЫН КОНСПЕКТИЛЕРИ**

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта

Кафедра языков

Дата и время проведения: 27 апреля 2018 года в 12.40.

АБДЫБЕКОВА НУРМИРА АБДЫБЕКОВНА

**КОНСПЕКТ ЗАНЯТИЯ №1 (10)
ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ**

**LEXICAL THEME: КОК BORU – KYRGYZ NATIONAL GAME
ЛЕКСИЧЕСКАЯ ТЕМА: Көк бөрү – кыргызская национальная игра**

**GRAMMAR THEME: Special questions
ГРАМАТИЧЕСКАЯ ТЕМА: Специальные вопросы**

Место проведения занятия: аудитория №3, главный корпус.

Бишкек – 2018

LEXICAL THEME: KOK BORU – KYRGYZ NATIONAL GAME
(Көк бөрү – кыргызская национальная игра).

GRAMMAR THEME: Special question – WH questions
(Специальные вопросы)

Цель занятия: 1. Образовательная. Закрепление навыков чтения, письма, говорения и аудирования. Выработка речевого механизма. Умение составить вопросительные предложения в настоящем, прошедшем и будущем времени, используя в речи грамматических конструкций с do/does/did, shall/will. предтекстовых и послетекстовых заданий, которые сопровождаются аудио – видео материалами, фотографиями и рисунками.

2. Развивающая. Обогащение словарного запаса, развитие коммуникативных компетенций, формирование лексических навыков направленных на усвоения слов и словосочетаний: a goat pulling, a calf, riders, carcass, to carry, to ride, to win, to lose. Развитие всех видов навыков речевой деятельности: письма, чтения, говорения и аудирования через систему упражнений и приемы критического мышления: Кластер и синквейн на воспитание внимательности и быстроте мышления.

3. Воспитательная. Приобщение к национальной культуре, традициям кыргызского народа. Умение и знание культуры кыргызского народа и правила национальной игры «Көк бөрү».

Прогнозируемый результат:

Знать:

- лексику по теме;
- правило использования форм вспомогательных глаголов в Present, past and future simple tenses;

Уметь:

- употреблять изученную лексику по теме «Көк бөрү» в устной и письменной речи;
- образовывать правильную форму глаголов в зависимости от действующего лица вопросительной форме;
- изложить устной и письменной форме синквейн и кластер;
- отличать общие вопросы от специальных вопросов.

Используемые современные образовательные технологии:

- 1) информационные технологии;
- 2) технология проблемного обучения;

Тип занятия: Комбинированное занятие.

Методы занятия: Традиционный метод: работа с учебником и со словарями; работа у доски. Итерактивные методы: Инсерт. Кластер. ТСО: Слайды. аудиозапись, видео материалы. Парная и групповая работа.

Оборудование:

Абдыбекова Н.А. Развитие навыков устной речи студентов, по направлению «физическая культура» учебное пособие по английскому языку 2 – е издание, переработанное и дополненное, – Бишкек, 2016 – 360 с (стр.125 – 135) – 10 штук.

Абдиев Т., Садыкова Л. Англо-русско-кыргызский – Б. ОФ «Центр издательского развития», 2005 – 780 с. словарь – 6 штук.

Наралиев А.М, Саралаев М.К и авторский коллектив. Русско – кыргызский словарь по физической культуре и спорту – Б. – 2015 – 242 с. – 2шт. **Компьютер, проектор**, слайды по грамматической теме схемы и образцы, конструкций с shall/will,do/does/did, картинки по НВС и "**Kyz kuumai**", «**Kok boru**», «**Riders**», раздаточные материалы – ребусы, карточки с заданиями по общим и специальным вопросам. Газета на тему «Көк бөрү» цветные маркеры – 3 шт., ватман – 2 шт.

Структура занятия:

Части занятия:	Содержание	Время	Организационно-методические указания
Подготовительная часть – 15 минут	Greetings Проверка домашнего задания: Спортивные новости по «Көк бөрү».	2 мин. 10 мин 3 мин.	Обратить внимание на внешний вид студентов. Чёткое выполнение команд. Проверка домашнего задания: Спорт новости. Каждый студент должен составить вопросительные предложения, проверка в устной форме каждого студента индивидуально. Работа у доски..
Основная часть – 55 минут	Объяснение грамматической темы Presentation Предтекстовые задания Словарная работа	10 мин. 10 мин. 10 мин.	Традиционный метод: работа с учебным пособием по английскому языку Абдыбекова Н.А. «Развитие навыков устной речи студентов, по направлению «физическая культура» 2 – е издание, переработанное и

			упражнений с грамматическими конструкциями: do/does/did, shall/will
Заключительная часть – 20 минут	Упражнение на внимание	8 мин.	Выполнять упражнения по рассказу.
	Role play	5 мин.	Добиться правильного сочетания конструкций: do/does/did, shall/will.
	Подведение итогов занятия:	3 мин.	Отметить самых активных студентов.
	Выставление оценки:	2 мин.	Сделать замечание по дисциплине на занятии.
	Домашнее задание:	2 мин.	Проверить правильность выполнения комплекс упражнений. Ошибки исправлять по ходу и после выполнения упражнения.

Teacher: – Good morning! Glad to see you! Today you`ll revise words and word combinations about national kinds of sports studied at our previous lessons. Are you ready? Let`s start! **Checking homework: Teacher:** – What was the home task for today? Let us go over your homework together. At last you`ll be proposed to choose the right sentence using the pictures.

SPORT NEWS: Dear students, pay attention to sport news. Please listen carefully!

Student #1 – Dmitriy: "Kyz kuumai» – national game when the boy and girl race and catch up. «Riders» – kok boru game’s players. «Kok boru» is Kyrgyz national game. Two teams try to catch carcass of a goat or a calf. National competition on horseback (pictures).

Student #2: Lera: One of the most interesting horse games is kyz kuumai. According to the rules, the bride was given the best racer and she was entitled to a head start on her horse that began the race. The bridegroom set out in pursuit to catch up her, in this way proving his love and right to marry her. The man has to catch up the girl and kiss her (pictures).

Student #3: Belek: She could beat him with a whip. The slower horse the bridegroom sometimes failed to catch up his fiancée. She might beat him with her kamchy. Many years ago, this Kyrgyz national game was a part of the wedding ritual (pictures).

РАБОТА У ДОСКИ: Студенты говорят на русском языке и переводят предложения на английский и пишут у доски. С английского переводят на ручкий и кыргызский языки.

Student #4: Marlen: Niyazov Manas is the best player of kok boru. He is from Osh. On March 21 there was a final game between Dostuk and Yntymak teams. Yntymak won the game and took the 1st place. Dostuk is from Osh team Yntymak is from Talas.

Student #5: Syimyk: Манас Ниязов лучший игрок көк бөрү. Он из Оша. В Бишкеке сегодня, 21 марта, прошел финальная игра по көк бөрү между командами «Ынтымак» и «Достук». «Ынтымак» из Таласа и «Достук» из Оша.

ОБЪЯСНЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ТЕМЫ

Teacher: – Thank students. You told us interesting sports news about national kinds of sports. Pay attention my dear students to presentation.

SI MPLE	PRESENT	PAST	FUTURE
Question :	DO/does + SUBJECT + VERB DO/does+существительное+глагол	Did + SUBJECT + VERB Did+существительное + глагол	WILL +SUBJECT+ VERB WILL +существительное + глагол
Positive:	SUBJECT+DO/does SUBJECT+VERB существительное+DO/does существительное+глагол	SUBJECT+ Did SUBJECT+VERB существительное+did. Существительное+глагол	SUBJECT+WILL + VERB существительное + WILL+ VERB
Negative :	No, SUBJECT+DO/does NOT+ VERB	No, SUBJECT+Did+NOT + VERB	NO, SUBJECT+WILL NOT+ VERB

	нет, существительное+do/does NOT +глагол	нет, существительное+did NOT + глагол	нет, существительное+ WILL NOT + глагол
SUBJECT – СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ VERB – ГЛАГОЛ			
SIMPLE	PRESENT	PAST	FUTURE
Question ?	Student #1 Aman: When do you play a kok boru? Когда ты играешь в кок бору? Student #2 Syimyk: When does she play a kok boru? Когда она играет в кок бору?	Student #1 Lera: Did you <u>play</u> a kok boru? Ты играл в кок бору?	Student #1 Shukurbek: Will you <u>play</u> a kok boru? Ты будешь играть в кок бору?
Positive +	Student #3 Asylbek: yes, I do=I play yes, she does= she/ he plays	Student #2 Dima: I did I played – Я играл	Student #2 Marlen: I will play – Я буду играть
Negative –	Student #4: Burulsun: no, I do not play – я не играю She does not play – Она не играет	Student #3 Argen: no, I did not play Нет, я не играю	Student #3 Beksultan: no, I will not <u>play</u> Нет, я не буду играть
SUBJECT – СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ VERB – ГЛАГОЛ			

Teacher: Общие вопросы в английском языке образуются при помощи вопросительных глаголов Do/does в настоящем времени: Общими вопросами называют вопросов, требующих ответа да или нет.

Positive: SUBJECT+DO/does SUBJECT+VERB

(существительное+DO/does существительное + глагол)

Специальные вопросы в английском языке образуются при помощи вопросительных слов:

When? – Когда? What? – Что? Who? – Кто? Where? – Где? Why? – Почему?

How many/how much? – Сколько?

Задание №1. Карточки с заданиями по общим и специальным вопросам: Make up sentences and dialogue, using the general and special questions (Составьте вопросы и диалог, используя общие и специальные вопросы).

Wh Questions

Where do you play a kok boru?

Marlen: Riders play a kok boru in Kyrgyzstan.

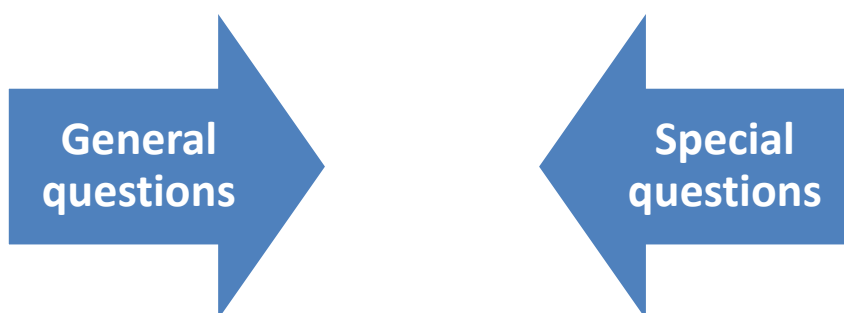
How many participants play a kok boru?
 Syimuk: 12 players play a kok boru.
 Why does he play a kok boru
 Almanbet: He plays a kok boru because he likes.
 When do you play a kok boru?
 Belek: I play a kok boru today.

Pre – text exercises (Предтекстовые задания)

Закрепление грамматики **Задание №2. Make up sentences, using the general and special questions** (Составьте вопросы, используя общие и специальные вопросы).

➤ **Образец:** «Kok boru» is Kyrgyz national game.

Is «Kok boru» Kyrgyz national game? What Kyrgyz national game do you know?

1. Two teams contest the kok boru. How many teams contest the kok boru?
2. The team with the most points will win. Who will win?
3. A referee regulates the game. Who regulates the game?

Teacher: In short our plan for today: You`ll listen a few word combinations about kok boru, repeat them and translate into Russian. Then you`ll listen some more word combinations, compare them with the written ones in the «list of tasks». We divide you into 2 groups and you will compete each other. Pay attention to the vocabulary presentation.

СЛОВАРНАЯ РАБОТА: Repeat all together and individually.

Phonetical drills: a goat – коза – улак

Students: to pull – потянуть, тянуть, отбор туши козла – улакты тартып алуу
 a calf – теленок – торпок

riders – наездник – чабандес

carcass – туш

to carry – нести, поднятие туши козла – улакты эңүү

to ride – кататься на верху, ехать верхом

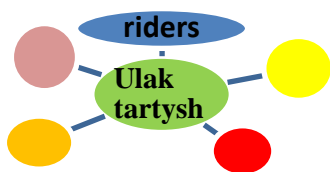
to win – выиграть, победить – ут, жеңүү

to lose – проиграть – утулуу

CRITICAL THINKING

Задание №3. Make up cluster with new words (Составьте кластер с новыми словами).

Задание №4. Listen the content of material in English audio record (Прослушайте содержание материала на английском языке по аудиозаписи).

1. Прослушивание содержание материала на английском языке по аудиозаписи
2. Чтение текста преподавателем.
3. Чтение текста студентами.

Teacher: Open your books page number 125 and listen the audio record.

Задание №5. Read the text (Прочитайте текст).

KOK BORU – TRADITIONAL NATIONAL GAME OF KYRGYZSTAN

"Kok boru" is the Kyrgyz national team competition on horseback. A game is played with either the carcass of a goat. The kok boru is contested by two teams of eight players, with four members of each team playing. The players ride on a field 120 meters by 30 meters. Riders compete for a goat carcass weighing as much as 25 kilograms, and struggle to carry it to the opponents' end of the field where they throw the carcass into a raised circular area (nowadays a big truck tire) to score.

The team with the most points will win. Although a referee on horseback regulates the game. Kok boru is played during special holidays and national events such as Independence Day on the 31st of August. However, teams trained throughout the year [1, 131-132 p].

Post – text exercises (Послетекстовые задания)

Teacher: the first team sit to the right side and the second team to the left side. Each team must choose a leader. For example: Lera and Burulsun.

Imagine the name of your team!

CHAMPIONS RIDERS

Задание №6. Listen, watch the video material about the «Kok boru and tell about it» (Прослушайте и посмотрите видео материал на тему: «Kok boru» и расскажите о нем). <https://www.youtube.com/watch?v=JFFyIwDqH4A>

Student #1: Burulsun: «Ulak tartysh" (or "kok boru") literally meaning is «goat snatching». Two teams of horsemen snatch a goat. Kok boru is a very widespread and interesting game between the Kyrgyz, Kazakh, Tajik, and Uzbek nations. The meaning "kok – boru" means "grey wolf». In fact, this original game is very ancient. It appeared in those remote times when herds of cattle grazed in the steppes and mountains all year round without a shelter or top dressing exposed to the attacks of wolves. Having no firearms the shepherds could not deal with wolves on the spot. Brave djigits (young men) chased after the wolves until the beasts of pray ran off their feet, then began beating them with slicks and lashes, trying to snatch it away from each other. Later "kok – boru" was renamed by "ulak tartysh".

Student #2: Lera: "Kok – boru" is Kyrgyz national team competition on horseback

Composition of the team – 17 people: 12 players, 1 leader, 1 coach, 3 riders. Men over 18 years are allowed to take part in competitions. Winners and typesetting points: Awarded to the winners – 2 points. Addressing a score draw – 1 point. Loser – 0 points.

Задание №7. Answer the following questions (Отвeтьте на следующие вопросы).

CHAMPIONS RIDERS

1. Can you tell about the best kok boru players?

Marlen: Bayish Niyazov and Manas Niyazov are from Osh region, Rustam Tynaliev is from Chui region. Koichukeev Nurmanbet is from Suusamyr region.

2. When do riders usually play national games? **Almanbet:** Kok boru is played during special holidays and national events such as Independence Day on August 31.

3. What kinds of national games did you play in your village?

Aman: Kok boru, ordo, toguz korgool.

4. Can you tell about the best kok boru horses?

Dima: Lexus, Ahiles, Boiko, Gerakl, Gerkules are from Dostuk and Yntymak teams.

Задание №8. Explain the meanings the following words combinations in written form (Объясните значений следующих словосочетаний письменно).

➤ **Образец:** Kok boru – Kyrgyz national game. Two teams try to catch carcass of a goat.

Kok boru ..., carcass of a goat ..., riders

ROLE – PLAY:

Teacher: Now we are playing a little. Our two teams. Each team's leader who will play a role. Imagine that one of the leader is a famous person and the other one is a reporter. You decide who is who. A student who represents a reporter must ask our famous person some questions using the word combinations from the box of task.

Подведение итогов занятия: Отметить самых активных студентов. Сделать замечание по дисциплине на занятии. Проверить правильность выполнения комплекс упражнений. Ошибки исправлять по ходу и после выполнения упражнения.

Выставление оценки: The future is on your hands. Try to be the best. Lera – excellent job, Argen – good, Burulsun – 5.

Домашнее задание: **Задание №9. Read and retell the topic** (Прочитайте и перескажите топик).

Задание №10. Make up dialogue, using new words and special questions on theme: kok boru (Используя новые слова и специальные вопросы, составьте диалог на тему: «kok boru»).

Образец:

A: Excuse me, Can you help me? Hello, my name is Marilyn. What is your name?

B: – Hi, I am Anara. Where are you from?

A: I am from Italy, and you?

B: I am from Kyrgyzstan. I could not find a hippodrome.

A: I'd like to go to a hippodrome to watch the «kok boru». I will show you.

B: thank you!

A: Not at all!

—Задание №11. Read and learn by heart the definitions of following words (Прочитайте и выучите определения следующих слов).

«Kok boru» is Kyrgyz national game. Two teams try to catch carcass of a goat or a calf. National competition on horseback. (Көк бөрү – бул кыргыз элинин улуттук оюну. Эки команда арасында улакты тартышы. Ат үстүндөгү ойнолуучу улуттук мелдеш)

«Riders» – kok boru game's players
(Көк бөрү оюнунун оюнчулары)

"Kyz kuumai» – national game when the boy and girl race and catch up (Кыз куумай – ат үстүндө ойнолуучу кыз – жигиттин жарышы, улуттук оюн)
Our lesson is over. Good – bye.

Integrative lesson «English + rugby», grammar revision

The objective of the lesson: 1. Develop the students’ skills in speaking, writing and reading. Create the friendly atmosphere to practice English. Educate positive attitude to the language playing Rugby, matching and reading task with 100% accuracy.

Organizational moment:

- 09:30 – Introductions – greetings
- 09:35 – Warm – Up in oral form, repeat all tenses.

Pre-teaching:

- 09:45 – Presentation «Sport terminology»
- 09:50 Repeat a sport terminology and write the name of the world champions – Group work.

SPORTS TERMINOLOGY	TRANSLATION		TEXT ABOUT RUGBY
RUGBY	РЕГБИ	Топ оюнунун бир түрү, Англияда ойлоп табылган.	Rugby is valued as a sport for men and women, boys and girls. It builds teamwork, understanding and co – operation respect for fellow athletes. More than three million people aged from 6 – 60 regularly participated in the playing of the Game. The players can run with the ball, touch and push each other.
Keep score	Вести в счете.	Эсептен алдыга чыгуу.	
Lose a point	Потерять очко.	Упайды жоготуу.	
Pass / feed the ball	Передать (пассовать) мяч.	Топту берүү (оюндун жүрүшүндө) [102, 242 – б].	

During: 10:00 – Pair work. Continue the sentences using sport terminology.

1. I practice Я занимаюсь
2. We are found of Мы любим
3. She plays Она играет
4. Sportsmen are good at Спортсмены преуспевают в

10:05 – Show presentation about the Rugby and write them

10:20 – Play Rugby 7 with judging in English

Post:

10:40 – Group work. Answer the questions

Do you go to the training? Does he play with us?

Did they play Rugby? Will you train tomorrow?

10:45 – 1. Learn by heart sport terminology

2. Write the letter to your friend and retell about Rugby, using the following phrases

- With best regards ...

- Dear ...

- I want to tell you about ...

- Would you like ...

10:45 – Grades.

PRACTICAL INTEGRATIVE LESSON «ENGLISH + RUGBY 7»

Class information: the second course students of pedagogical a faculty of the Kyrgyz state academy of physical culture and sports

The objective of the lesson: be able to use new sport terminology properly after playing Rugby, matching and reading task with 100% accuracy. Using the ABCD method. A – Object, B – what do teach them, C – place of the lesson, D – how do you organize the lesson.

A – Students – athletes use sport terminology

B – Sport terminology

C – Sport hall

D – By playing Rugby

Organizational moment:

1. Rapport – 1 minute

2. Warm up «We will do it» (clap and sing a song) – 2 minutes

Pre-teaching:

1. Competition between two teams – 7 minutes

2. Repeating the home work by writing the words on the boards which learnt at the last lesson with using cluster – 10 minutes

During: Task 1. Match 1 – 10 sport terminologies with a – h to make words, combinations – 5 minutes

1. Friendly a. Rugby

2. Play b. team

3. Win c. the goal

4. Score d. the game

5. Loose e. the competitions

6. Second course f. at the physical culture and sport academy

7. Study g. referee

8. Train us to play h. student

9. Pass i. the ball

10. Catch

Task 2. Match the pictures; compare in – group your answers – 2 minutes

Task 3. Exercises with repeating sport terminology by passing and catching the ball – 3 minutes

Task 4. Play Rugby 5 with judging in English – 18 minutes

Task 5. Chose post the correct words – 2 minutes

1. I go to sport hall/ hospital to train.
2. I always go to play Rugby to academy physical culture and sport /Medical academy.
3. We play to win / to lose the game.
4. We score five goals/ pass the ball while we are playing Rugby.
5. Referees / doctors train us to play Rugby.

– Presentation

– President of Rugby Federation prof. Naraliev A.M.

Task 6. Sing a song: We are the champions – 3 minutes

THEME: THE WORLD CHAMPIONS

26/04/2016

GRAMMAR REVISION

Aims: 1. Develop the students' skills in speaking, writing and reading.

2. Create the friendly atmosphere to practice English.

3. Educate positive attitude to the language and the world champions of our country which we are proud of them.

09:30 – Introductions – greetings

09:35 – Warm – Up in oral form, repeat all tenses. Presentation

LE	SIMP	PRE	PA	FUTURE
	SENT	SENT	ST	
quest ion	do/do es + subject + verb	did +subject+ verb		will+subject+verb
positi ve	subje ct+do/does	sub ject+did		subject+will
negat ive	no, subject+do/ does not+ verb	no, subject+d id not+ verb		no, subject+will not+ verb
	subject – существительное verb – глагол			
LE	SIMP	PRE	PA	FUTURE
	SENT	SENT	ST	
quest	do	did		will you train?

ion ?	you <u>train</u> ? does she <u>train</u> ? he	you <u>train</u> ?	
ve +	yes, I do=I <u>train</u> yes, she does= she/ he trains	I did I trained	I will <u>train</u>
ive -	no, I do/does not <u>train</u>	no, I did not train	no, I will not <u>train</u>
	subject – существительное verb – глагол		

do you go to the training? does he live in bishkek?
did they play a football? will you train tomorrow?

Pre – text exercises (Предтекстовые задания)

09:45 → Presentation «Sport terminology»

09:50 — Repeat sport terminologies and write the name of the world champions.

GROUP WORK

Sports	Вид спорта	Sports equipment, sports grounds	Спортивный инвентарь, место занятий	The world champions
swimming	плавание	swimming pool	плавательный бассейн	
wrestling	борьба	wrestling mat	ковёр	
football	футбол	football, goal, football pitch	футбольный мяч, футбольные ворота, поле	
basketball	баскетбол	basket	сетка	
bicycle racing	велосипедные гонки	bicycle	велосипед	
tennis, table tennis	теннис, настольный теннис	tennis racket (racquet, bat), tennis ball	теннисная ракета, теннисный мяч	
running	бег	running track	беговая дорожка	
jumping (high)	прыжки (в высоту,	crossbar, take – off board	перекладина, стартовая	

jump, long jump)	в длину)		доска	
gymnastic s	гимнастика	gym (gymnasium)	гимнастический зал	
boxing	бокс	ring	ринг	
skiing, downhill racing	лыжный спорт, горнолыжные соревнования	ski, ski sticks	лыжи, лыжные палки	
ice skating, speed skating	конькобежный спорт, скоростной бег на коньках	skates	коньки	
ice hockey	хоккей на льду	hockey stick, puck	хоккейная клюшка, шайба	
figure skating, pair skating, solo skating	фигурное катание на льду, парное катание, единичное катание	skating rink	каток	

10:00 – PAIR WORK. Continue the sentences using sport terminology.

5. I practice Я занимаюсь
6. We are fond of Мы любим
7. She plays Она играет
8. Sportsmen are good at Спортсмены преуспевают в

10:05 – Show presentation about the world champions

10:10 – Group work Exercises in written form

10:20 – Read and name the text

Mr. Ronaldo Cristiano is a football coach and world champion. Aibek is a football player. Mr. Ronaldo is Aibek's coach. Mr. Aibek is a Master of Sports of International level. Aibek has the second grade. He is a very good football player. He often takes part in world competitions.

Sometimes football players train on the football pitch. Sportsmen have their training sessions indoors.

Mr. Ronaldo is a good professional coach. He trains and motivates his footballers. There are 3 Masters of Sports in the team. The team often participates in the world competitions and wins prizes.

Many sportsmen became the Asian and World champions after the participating in sport competitions. The Asian Games are a second largest multi – sport event after Olympic Games. These games held every 4 years between sportsmen from all over the Asia.

A result of hard working and specific talent will help to sportsmen to be the world champion.

Post – text exercises (Послетекстовые задания)

10:40 – **Group work. Find answers to the following questions.**

Final Questions

1. Who is Mr. Ronaldo?
2. Is Mr. Ronaldo a Master of Sports of International level?
3. Is Aibek a Master of Sports?
4. Is Mr. Aibek a good football player?

10:45 – **Home work: 1. Learn by heart sport terminology**

2. Write the letter to your friend and retell about Kyrgyz champions of the Olympic Games, using the following phrases

- With best regards ...
- Dear ...
- I want to tell you about ...
- Would you like ...

10:45 – Grades.

Conclusion

The future is on your hands. Try to be the best of best and world champions as Kanybek Osmonaliev, Raatbek Sanatbaev and Kanat Begaliev. Our lesson is over. Good bye.

THEME: BRIDE KIDNAPPING WORKSHOP

25/02/2016

GRAMMAR REVISION

Aims: 1. Introduce with the human rights and Articles 154 and 155 of the Criminal Code of the Kyrgyz Republic, criminal liability for "kidnapping a woman. 2. Develop the students' skills in speaking, writing, listening and reading. Create the good atmosphere to practice English. 3. Educate positive attitude to the girls and women of our country.

12:40 – Introductions: Chris Edling, Nurmira Abdybekova, students

12:45 – Warm – Up: Writing exercise

- Take 5 – 7 minutes to describe two things in writing:
 - 1. How I want to get married.
 - 2. How I think I will get married.
- May include information about how to meet spouse, courtship, parents' involvement, wedding
- Share what you wrote with a partner. Were your responses the same? Different? In what ways? Why or why not?
- Have a few shares with class.

1:00 – Bride kidnapping myths

- Put students into **7 small groups**. Give each group **1 statement**.
- Are these statements true or false? Why or why not? Give each small group a statement to discuss (10 mins). Then, share with class.
 - 1. Kidnapping a girl is a good traditional way to get a bride.
 - Answer: Non – consensual kidnapping a bride violates Kyrgyz law, According to Articles 154 and 155 of the Criminal Code of the Kyrgyz Republic, criminal liability for "kidnapping a woman to marry against her will" in the form of deprivation of liberty is a term of five to seven years. For forcing girls into marriage who has not attained the age of 17, the "groom" could go to prison for a term of 7 to 10 years. Non – consensual kidnapping also violates Article 16 of the Universal Declaration of Human Rights, Article 1 of the Declaration on the Elimination of Violence against Women, and Article 16 of Convention on the Elimination of Violence against Women.
 - 2. «A girl becomes happy through tears» – traditionally it is believed, that marriage beginning is dramatic for a girl under any circumstances, that this way – through pain and tears – leads a girl to the happiness.
 - Answer: Research of forced marriages confirms: «Violence while creating a family implants violence during the whole life. Families where a woman was kidnapped are characterized by chronic socio – psychological tension, frequent scandals, absence of respect, and more frequent divorces.» Bride kidnapping is based on the low estimation of girl's rights. She is not evaluated as a person, is viewed as a good and her voice is not heard. There is no reason to expect that in the new family, a girl who was forced to enter into marriage might have a high role and status.
 - 3. The girl and her relatives want her to be kidnapped.
 - Answer: According to the research, «**Ala kachuu** in a Kyrgyz village,» 96% of mothers and 98 % of girls' fathers don't want their daughters to be kidnapped without consent. 87% of the girls in a 1999 study and 90% of the girls in a 2004 study did not want to get married

through kidnapping.

– 4. «Only a brave and real man can kidnap a girl»

– Answer: Research, shows that the reason for bride kidnapping in 29 % of cases was that the man was afraid that girl would refuse, 7 % – he was afraid that the girl's parents would refuse him, and 12 % of cases the girl has actually refused a man to marry him. Strong, confident and worthy man will not be afraid to gain a girl's love and her consent to marry without violation!

– 5. Bride kidnapping is an ancient Kyrgyz tradition

– Answer: Bride kidnapping without consent is not found in the Manas Epos or other Kyrgyz epics. Forced marriage is totally forbidden in Islam. In Sharia Law any marriage that is forced in any way is null and void. It is not allowed in Kyrgyz tradition customary law of Adat, which requires prior consent of the young woman. The book «Iz Obriadovoi Zhizni Kirgizov» studies specific cases of bride kidnapping in the past of Kyrgyz people and states that, though it occurred rarely, such actions were punished.

– 6. «Where the stone is thrown it should stay ...» (the stone is heavy where is it thrown...)

– Answer: Research reveals that: 8% of bride kidnappings girls refused the forced marriage and left groom's house afterward. A man, who kidnapped a girl, might be never forgiven and will not experience full love in his marriage. Evil causes evil; violence cannot generate love. When a kidnapped girl does not agree to enter into marriage, it reduces man's evaluation and status; he becomes object of ridicule.

– 7. If a girl is kidnapped, to leave the groom's place means to disgrace (shame) the whole family.

– Answer: This is not correct! Only the girl herself has a right to decide her destiny, and nobody else can infringe upon her freedom. Girls, remember, that the malicious gossips (ill fame) about girls who left both «koshogo» and violator – is a lesser misfortune, than a destroyed life. Young women who did not admit kidnapping and chose your dignity and liberty, you are not alone. You have a chance to protect your rights and interests!

1:40 – Review of BK facts/stats

– According to latest surveys (ICVS, Life in Kyrgyzstan survey), 15-25% of Kyrgyz women report being bride kidnapped

– At least 1/3 of these women say they were kidnapped without consent

– Children born to kidnapped mothers weigh 100 – 200 grams less, an indication of health problems

– Over last several years, many cases of kidnapped women committing suicide

– Give link for Petr Lom film:
<http://www.pbs.org/frontlineworld/stories/kyrgyzstan/>

– But all of this can change. The future is in your hands.

1:45

– Ask students to revisit questions posed at beginning of workshop:

- 1. How I want to get married.
- 2. How I think I will get married.

1:55 – Final questions – Grades.

—**Home work:** 1. Learn by heart terminology.

2. Write the essay about bride kidnapping.

Our lesson is over. Good bye.

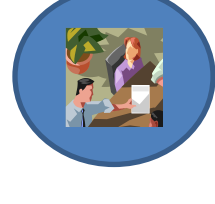
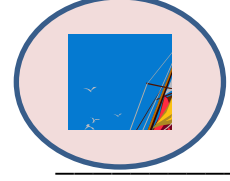
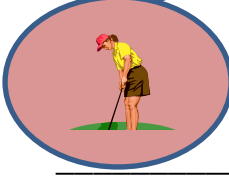
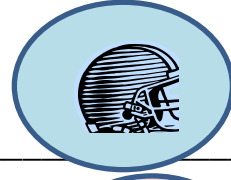
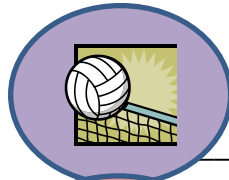
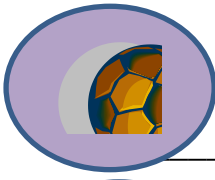
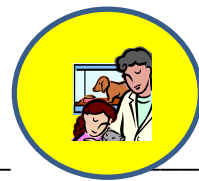
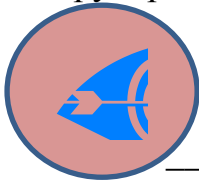
ТИРКЕМЕ 7.

КОММУНИКАТИВДИК КӨНҮГҮҮЛӨР СИСТЕМАСЫ

Биринчи көнүгүү. The first exercises «Travelling around the sport world» (Спорт дүйнөсүнө саякат).

A) Write a name or phrase in as many circles as you can (Предметтин аталышын же фразаны тегерекчелердин ичине жазгыла).

B) Stamp your paper to the wall and discuss each other similarities and differences (Аткарган иштериңерди дубалга илип, бири бириңердин ойлоруңарды талкуулагыла).

Экинчи көнүгүү. The second exercise «Discuss the mass sport» (Массалык спортту талкуулоо): Экинчи көнүгүүдө спорт терминдерин, алдыга умтулуучу жакшы мотивациядагы этиш сөздөрдү жана сөз айкаштарын пайдаланып, суроо түзүшөт. Сүйлөшүү учурунда кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн колдонуп, оозеки маекти өстүрсөк болот.

Make up questions, using the following words and words combinations (Төмөндөгү сөздөрдү жана сөз айкаштарын пайдаланып, суроолуу сүйлөм түзгүлө).

3.2.1-таблица – Массалык спортту талкуулоо тапшырмасы.

Win	Run	Jump	Kick	Play	Rain	Rite	To be fond of
Read	Skate	Work	Take part in	Drive	How	Win	Wrestle
Pass	Serve	Shall	Go	Shoot	Jog	Dive	Compete
Catch	Tell	Participate	Sit	Throw	Move	Lose	Catch
Study	Bike	Try to be	Have	Learn by heart	Listen to	Ride	Organize
HOW OFTEN DO YOU ...							
in the swimming pool	in sport competitions	letters to my friends	in olympic games	at the stadium	the ball	football match	
in the morning	master of sport	the results	sport news	the titles	sport hall	a motorbike	
the 1 st grade	6 times a week	the anthem	at the academy	a game	top team	world champion	
amateur	favourite sport	events	athlete	a song	a goal	sunbathing	

Үчүнчү көнүгүү. The third exercise «Situational teaching» (Кырдаалдык окутуу): You were at the sportswear shop and lost your purse. You think another person took it. Think about your story. The other student in the group is a policewoman. Tell her exactly what happened. (Сиз спорт кийимдери саткан дүкөндөн капчыгыңызды жоготуп алдыңыз. Бир адам аны алды деп ойлоп жатасыз. Окуя жөнүндө ойлонуңуз. Топто бир студент милиция кызматкери. Окуяны так айтып бериңиз).

Илимий – теориялык жана методологиялык негиздерин аныктоодо кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу кептик моделдин негизги функциясын аткарат. Студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн калыптандырууда, коммуникацияны өстүрүүдө акыл – эс, ой жүгүртүү, эс тутум негизги баарлашууну шарттайт. Ошондуктан кырдаалдык окутуу ыкмасы – эң негизги кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн калыптандырууда, кептик компетенттүүлүктүн негизинде окутууда мыкты деп табылгандыгын белгилегенбиз.

Төртүнчү көнүгүү. The fourth exercises: Students sit round facing the class, with her face to the board. One student goes out front board. Teacher writes a word on the board and students must define the word or give examples of its use – without saying the actual words itself. As soon as she guesses the word the teacher writes another word up and so until a time limit. (Студенттер тегерете досканы карап отурушат. Бир студент доскага карама – каршы турат. Окутуучу доскага бир сөз жазат, ал эми отурган студенттер ошол сөзгө байланыштуу сөз, сүйлөмдөрдү айтышат. Эгерде ал сөздү тапса, кайрадан башка сөз жазылат жана ченелүү убакытта гана бул тапшырма сабакты бышыктоо үчүн аткарылат). For example: SPORT HALL Students: You train there. There is a big room. Sportsmen come every day there.

Бешинчи көнүгүү. The fifth exercises «Meeting on the training» (Машыгуудагы жолугушуу) Make up the dialogue, using the following sentences (Төмөндөгү таянычты колдонуп, жолугушуу диалогун түзгүлө). Бул көнүгүү диалогдук кепти жана коммуникативдик компетенцияны өстүрөт.

Машыгуу жана спорт жөнүндө маалымат берет. Сөздөрдүн сүйлөмдөгү орду, учур чак жана өткөн чактагы суроолуу сүйлөм, do – did жардамчы этиштерин кайталоо менен өтүлгөн сабакты кайталоого, бышыктоого болот.

Hello,
Azamat!

Hello, how
are you? Who
is your coach?

My coach is Kanybek
Osmonaliev. He is
Kyrgyz Soviet
weightlifter.

Did he take
part in the
Olympic
Games?

He is winner of the Olympic Games
in 1980, in Moscow, a four times
world champion and two – times
European champion by weightlifting.

???

Алтынчы көнүгүү. The sixth exercise «Dialogue»: You go to foreign country to participate the World Championship. Make the dialogue. Ask something and tell about yourself. (Сиз чоочун өлкөгө дүйнөлүк чемпионатка катышуу үчүн келдиниз дейли. Диалог түзүңүз. өзүңүз жөнүндө айтып, бир нерсе сураңыз).

Сабак учурундагы диалог:

- Excuse me, where is the nearest supermarket? – It's not far. It's in the corner.
- Can I get by bus? – No, you can go on foot.
- Can I buy a battery to my phone? – Yes, of course.
- How much it costs? – It's about 2 dollars
- Thank you – You are welcome.

Өзү жөнүндө айтып берүү:

Let me introduce myself. I am Alina. I'm from Kyrgyzstan. My nationality is Kyrgyz. My sport is track and field. I train 5 times a week. I will take part in the World Championship.

Алтынчы көнүгүү дене тарбия багытындагы студенттердин билим, ыкма, билгичтерин, инсандык сапаттарын, кеп адебин, англис тилин окутуунун сапатын жаңы баскычка көтөрүүнүн зарыл шарты болуп берет. Студенттер

сүйлөй турган сөзүн даярдап, фронталдык суроолорго жооп берүүгө, жүрүм – турум маданиятын калыптандырууга, этикет эрежелерин сактоого көнүгүшөт. Кепти автоматташтыруу калыптанат. Ошол эле учурда диалогду инцинировкалоо, маекти улантуу, жазуу түрүндө диалог же монолог түзүү, диалогду угуп, айтып берүү, окуу ж.б.у.с. тапшырмалар диалогдук кепти өстүрүүдө чоң роль ойнойт. Практика көрсөткөндөй, жогоруда айтылган диалогдук кептин компоненттери баарлашууда чоң жардам берет. Англис тилин үйрөтүү процессинде студенттер даяр үлгүлөр жана конструкциялар менен диалог түзүү алда канча жеңил.

Жетинчи көнүгүү. The seventh exercise «Making up the funny text»: The teacher explains the new theme to students and writes a sentence on a piece of paper connected with theme. She doesn't show the sentence. Students continue the sentence but they can't see the sentence before. Finally, after the writing sentences all students open the paper. Teacher or one of the students read this funny text.

Көңүлдүү текст түзүү: Окутуучу жаңы теманы студенттерге түшүндүрөт. Бир кагаз алып, ошол темага байланыштуу өзү бир сүйлөм кагазга жазат. Ал сүйлөмдү студенттерге көрсөтпөйт жана кагазды бүктөйт. Студенттер аны улап жазат, бирок ага чейинки сүйлөмдү көрө албайт. Ошентип, бардык студенттер жазып бүткөндөн кийин бүктөлгөн кагазды ачышат. Окутуучу же бир студент башынан баштап окуп берет. Сүйлөм аркылуу көңүлдүү текст түзүү ыкмасын англис тили сабактарында колдонсо болот. Сабак көңүлдүү жана кызыктуу талкууга айланат.

Сегизинчи көнүгүү. The eighth exercises «Famous sportsmen's names»: Teacher fixes a paper to each student's back. The students circulate around the auditorium. They to find out by asking yes/no questions «who and what» they are using modal verbs. They are not allowed to ask any one person more than 5 questions. As soon as somebody finds who/what he is, he tells the teacher. If he is right he receives a new name tag, the student who has most names tag on his back during 25 minutes – is winner.

Remark: a list with suitable words: Departure board, departure lounge, baggage, flies, duty free, stewards, pilot, plane.

Белгилүү спортсмендердин аттарын табуу: Окутуучу студенттер билбегендей кылып кагаздарды анын артына илип коет. Студенттер аудиторияны айланып, бири – биринен сурашат. Алар кайсы белгилүү спортсмен экенин билүү үчүн модалдык этиштерди колдонуп, 5 гана суроо берүүсү зарыл. Кимде ким атын билип алса, окутуучуга айтат. Окутуучу кийинки ат жазылган кагазды берет. Ошентип, 25 мүнөттүн ичинде канчалык көп белгилүү спортсмендердин аттарын топтогон студент жеңүүчү болуп чыгат.

Тогузунчу көнүгүү. The ninth exercises «Describe the famous people»: Teacher fixes photos of famous people on the board. The students circulate around the auditorium, take a desired photos of famous people and make up the sentence using the adjectives on the board. Students can begin the sentence with «I think». For example: I think Angelina Jolie is kind and responsible.

Белгилүү адамдарды сүрөттөө: Окутуучу белгилүү адамдардын сүрөттөрүн дубалга илип коёт. Студенттер аудиторияны айланып, каалаган белгилүү адамдын сүрөтүн алып, доскадагы сын атооч сөздөрүн колдонуп, ал адамдын сырткы келбетин сүрөттөйт жана «I think» деп баштап, мүнөзүн айтып берет. Мисалы: Менин оюмча Анжелина Жоли мээримдүү жана жоопкерчиликтүү. Айткандарын кагаз бетине түшүрүшөт.

Онунчу көнүгүү. The tenth exercises «Wonderkind».

1. Rewrite the story about four friends: four different stories.

2. Find the verbs at the sentence and underline them.

Her name is Diana. He is a boy of 18. He is a student and does not live with his parents. Sam is going to be an engineer. Her hobbies are dancing and reading adventure stories. She is a pupil. His name is Adilet. He likes boxing and computer games. His favourite subjects at university are English and literature. Nariman speaks French. He is from France. Nariman speaks French very well as his mother is French. He is the best student in his group. Nariman is going a doctor like his grandmother. Diana likes to go to swimming pool. His hobby is wrestling. She is kind and clever girl. Diana lives in Washington, DC, USA. Adilet lives with his parents in London, the UK but he is from Kyrgyzstan. He is tall and strong sportsman. Sam always helps his friends.

1. Write the negative form of simple past tense.

2. Write the sentence in present simple.

1. She played football yesterday. She **did not** play football yesterday. 2. Alina worked in the office yesterday morning. 3. In the afternoon children stayed at the kinder garden. 4. I trained last Sunday. 5. I asked him to ring me up. 6. He stopped his BMW and shocked. 7. He wanted to take his umbrella. 8. The students at the blackboard pointed to New York on the map. 9. Students prepared for credit tests. 10. We trained 3 times a week. 11. They finished their English lesson at 2 o'clock.

Он биринчи көнүгүү. The eleventh exercises «Letter».

Write the letter to your friend and retell about Issyk – Kul, using the following phrases:

- With best regards ...
- Dear ...
- Pearl of Central Asia ...
- Never freezes ...

Он экинчи көнүгүү. The twelfth exercise «Foot tot foot».

Тизеге тизе – бул оюн студенттердин оозеки кебин өстүрүүчү көнүгүү. Студенттер бири – бирине карама – каршы отурушат, окутуучу темага байланыштуу бир сөз айтат, алар ошол сөз туралуу маек курушат. Андан кийин студенттер жанында отурган студент менен орун алмашып, бири – бирине тизелерин тийгизип, окутуучу айткан темада маек курушат. Окутуучу бул учурда алардын маегин көзөмөлдөбөйт. Каалагандай каталары менен студенттер сүйлөй беришет. М: интернет, саякат, спорт, чет тили ж.б.

Он үчүнчү көнүгүү. The thirteenth exercise «Ойлоп табуучу» – студенттердин сүйлөө ишмердүүлүгүн өстүрүүчү көнүгүү оюну, себеби алар бир предметти ойлоп табышып, сүрөттөп жана доскага чыгып айтып беришет.

Кааласа сүрөтүн тартса да болот. Ал предмет кандай материалдан жасалат, канча сом турат, кайсы жерден сатып алса болот, башкалардан эмне айырмасы бар деген суроолорго жооп жазышат. Аягында топ менен доскага чыгып, презентация жасашат.

Он төртүнчү көнүгүү. The fourteenth exercise «Journalit's intewiev» (Журналисттик сурамжылоо) – студенттер бири – биринин аттарын бир баракка жазып, окутуучу даярдаган суроолорду беришет. Ким канча адамдан толук интервью алган болсо, аягында алар тууралуу айтып берет. Сабак жандуу болот.

Он бешинчи көнүгүү. The fifteenth exercise Предметти айтып берүү – Окутуучу башка окутуучулардын бирден буюмдарын аудиторияга алып келет. Мисалы, топ, теннис ракеткасы, шахмат, китеп, маркер ж.б. Аны студенттер алып, бул адам кандай сапаттарга ээ, кайсы сабактан берет жана мүнөзү кандай деген суроолорго жооп жазышат жана оозеки айтып беришет.

ТИРКЕМЕ 8.

СТУДЕНТТЕРДИН САБАКТАН ТЫШКАРЫ ШАРТЫНДА ЧЕТ ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮГӨ УМТУЛУУ АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ

Урматтуу студент!

Сизден КМДТЖСАнын окуу процессин жакшыртуу жана изилдөө башкы максаты болуп эсептелген изилдөөгө, ошондой эле англис тилин үйрөнүүгө катышуунузду сурайбыз. Суроолорго жооп жазгыла:

СУРАМЖЫЛОО

Аты-жөнү _____ Университет _____

Адистиги _____ Факультети _____ жаш курагы _____

Квалификациясы: III, II, I спорт разряд, КМС, МС, МСМК

1. Сиз кайсы мектепте окугансыз?
2. Кайсы тилде сүйлөй аласыз?
3. Кайсы тилдерди окуп жатасыз?
4. Чет тилде сүйлөй аласызбы?
5. Англис тилин канча жылдан бери үйрөнүп жатасыз?
6. Спортунуз дун түрү кайсы?
7. Чет тилин үйрөнүүдө кандай кыйынчылыктарга дуушар болдуңуз?
8. Өзүңүздүн каталарыңарды кантип оңдойсуңар? (окуутучу, студент же өзүңүз тарабынан оңдолубу)
9. Чет тилин үйрөнүүдө топ – топ менен иштөө керекпи же индивидуалдуубу?
10. Жаңы сөздөрдү кантип жаттайсыз?
11. Бөтөн тилди үйрөнүүдө жаңы сөздөрдү канча жолу жаттайсыз?
12. Келечекте дагы кайсы тилди үйрөнгүңүз келет?
13. Студенттердин кетирген каталарына ким күнөлүү?

14. Жаңы англисче материалдарды кантип окуйсуз?
15. Англис тилин эмне максатта окуп жатасыз?
16. Чет тилин кандай максатта окуп жатасыз?
17. Өткөн семестрде англис тили предмети боюнча кандай темалар кызыктуу болду?
18. Кийинки семестрда кандай темаларды өтүүнү каалайсыз?
19. Айыны канча жолу видеофильм көрөсүңөр?
20. Аудио дисктерди кайсы темалар боюнча уктуруз?
21. Эл аралык мелдештерге канча жолу катыштыңыз?
22. Чет өлкөгө чыгууда англис тилинин пайдасы тийдиби?
23. Кандай наамдарга, орундарга ээ болгонсуз? Канча медаль алдыңыз?
24. Чет тилин үйрөнүүдө кайсы метод (ыкма) эффективдүү деп ойлойсуз?
25. Үйдө кайсы тилде сүйлөйсүз?
26. Үй бүлөдө канчанчы баласыз?
27. Үй бүлөдө канча адам чет тилинде сүйлөй алат?
28. Үй бүлөдө, ата тегинизде чет тилн үйрөнүүгө жөндөмдүүлүк барбы? Бар болсо, тастыктап берииз?
29. Мектептеги канча жыл англис тилин окугансыз?
30. Биздин академияда тил үйрөнүүдө эң мыкты метод деп, кайсынысын эсептейсиз?

АНКЕТИРОВАНИЕ

Ф.И.О. _____ **Пол** (муж), (жен) **Возраст** ____
Специализация _____ **Факультет** _____
Квалификация: III, II, I спортивный разряд, КМС, МС, МСМК
Дата проведение _____ **Время проведение** _____
Место проведение _____

1. Вы учитесь или работаете?
2. Где Вы учились?
3. Какие языки Вы изучали?
4. Какими иностранными языками Вы владеете?
5. Какой у Вас вид спорта?
6. Как Вы относитесь к своим ошибкам в изучении англ. языка?
7. Как Вы применяете свои знания английского языка?
8. Как Вы следите за своими успехами в изучении английского языка?
9. Ваши цели и разочарования в изучении английского языка?
10. Как Вы учите новые слова?
11. Изучение другого языка для Вас игра или труд?
12. Как часто нужно повторять новые выражения и словосочетания?
13. Как лучше заниматься: одному или в группе?
14. Кто виноват в ошибках?
15. Как Вы учите учебные материалы?
16. Для чего Вы изучаете английский язык?
17. Какие темы Вы бы хотели изучать в течении семестра?
18. Слушаете ли Вы аудио диски?

19. Смотрите ли видеофильмы на английском языке?
20. Помогло ли знание языков во время участия в международных соревнованиях?
21. В каких спортивных соревнованиях Вы участвовали?
22. Есть ли у Вас награды, если есть какие?
23. Какие иностранные языки Вы изучаете?
24. Какой иностранный язык Вы хотели бы изучать?
25. Какой способ изучения иностранного языка считаете наиболее приемлемым?
26. Если Вы не изучаете никакой иностранный язык, то укажите причину?
27. На каком языке разговариваете дома?
28. Какой Вы ребенок в семье?
29. У Вас есть члены семьи, которые говорят на каком – либо иностранном языке?
30. Есть ли у Ваших генов способность к изучению языка?

ТИРКЕМЕ 9.

2 – КУРСТУН БАРДЫК ФАКУЛЬТЕТТЕРИНИН СТУДЕНТТЕРИ ҮЧҮН ТҮЗҮЛГӨН АНГЛИС ТИЛИ БОЮНЧА МОДУЛДУК ТАПШЫРМАЛАР

Модуль №1.

Name _____ Discipline _____ Faculty _____ course _____ group _____

1. Заполните пропуски в предложениях, используя личные местоимения.

I see Akyl today, _____ is very sad.

a) she b) he c) we d) you

2. Выберите правильный вариант, используя притяжательные местоимения.

He washes ... hands.

a) him b) his c) you d) mine

3. Поставьте глагол «to be» в нужной форме.

I ... very busy today, but I expect to see him tomorrow.

a) are b) am c) is d) to be

4. Выберите правильный вариант, используя глагол «to be» в прошедшем времени.

... you a first year student last year?

a) Was b) Am c) Is d) Were

5. Переведите следующее предложение, используя конструкцию There is/are.

В нашей академии есть теннисный корт и футбольное поле.

6. Ответьте на вопросы в соответствии с реальной ситуацией.

a) What is the favourite sport? ...

b) What is your favourite subject? ...

7. Выберите правильный вариант, используя количественные и порядковые числительные.

The ... girl to the right in this picture is my sister.

- a) first b) eleven c) three d) four

8. Выберите правильный вариант, используя глагол «to be» в будущем времени.

I _____ go to the Canada next week

- a) Shall b) am c) will d) were

9. Переведите следующие слова на английский язык

- a) кандидат в мастера спорта
b) общество
c) соревнование
d) заниматься физической культурой
e) участвовать в чем – либо

10. Составьте предложения со следующими словами.

- a) I, 1st year, am, student, a.
b) We, lessons, four, a, have, every day.

11. Напишите мини – топик на тему «My family»

12. Составьте диалог на тему: «My working day»

Модуль №2.

Name _____ Discipline _____ Faculty _____ course _____ group _____

1. Вставьте сравнительную степень прилагательного.

Образец: Nursultan is younger than Ersultan.

This book is ... (interesting) ... that one.

2. Выберите правильный вариант, используя превосходную степень прилагательного.

She is ... girl in the school

- a) beautiful b) more beautiful c) the most beautiful d) will

3. Переведите следующие предложения, используя конструкцию there was/were.

На его столе были две книги и газета. На столе стоит мобильный телефон.

4. Заполните пропуски в предложениях, используя сравнительную и превосходную степени прилагательных.

For me summer is the ... season of the year.

- a) the best b) good c) most d) worse

5. Переведите следующие предложения

I train six times a week

I take part in sport competitions

Our students have the first grades

6. Допишите глаголы по смыслу

I (завтракаю) ... at 7 o'clock. I (принимаю душ) ... at 7:30, then I (еду) ... to the Academy by bus. We (есть) ... 4 lessons a day. I (обедаю) ... with my group mates at 14:00. Our training (начинается) ... в 14:30.

7. Ответьте на следующие вопросы

1. What is your favorite sport?
2. How many members in your family?
3. How many times do you train?

8. Выберите правильный вариант, используя глагол «to have» в настоящем времени.

The city ... many fine places to visit.

- a) have b) had c) has d) to have

9. Выберите правильный вариант, используя глагол «to have» в прошедшем времени.

They... a wonderful sport competitions yesterday

- a) will have b) had c) has d) to have

10. Выберите правильный вариант, используя глагол «to have» в настоящем времени.

He ...the third grade, that's why he could take part in sport competitions.

- b) will have b) had c) has d) to have

11. Напишите мини – топик на тему «My motherland»

12. Составьте диалог на тему: «Sport in Great Britain»

Модуль №3

Name _____ Discipline _____ Faculty _____ course _____ group _____

1. Как образуется имя существительное в английском языке?

2. Напишите следующие слова во множественном числе.

Coach, child, party, house, gallery.

3. Заполните пропуски в предложениях, употребив some, any.

- a) He has ... French books at home.
- b) Have you ... friends?
- c) ... of our coaches know English well.

4. Выберите правильный вариант модальных глаголов (must, need, can)

- a) ... you help me?
- b) We ... learn from the past.
- c) He ... ran and jump well.

5. Переведите следующие предложения на русский язык

- a) I began to take up gymnastics at the age of 7.
- b) Let her go to the stadium
- c) He devoted his life to sport.

6. Выберите правильный вариант модальных глаголов в прошедшем времени

(could, should, might)

- a) The students ... train three times a week.
- b) Pete ... play tennis well last year.
- c) You ... stay here

7. Напишите следующие предложения, переведите наречие в скобках.

- a) My uncle (обычно) comes to see us on Saturday.
- b) He (всегда) slept well when he was a child.
- c) I (часто) meet with my friends.

8. Переведите с русского на английский:

- a) Иссык – Куль – жемчужина Кыргызстана
- b) Поступать в университет
- c) Сулайман Тоо находится в Оше.

9. Ответьте на следующие вопросы:

- a) What titles are you awarded?
- b) What sports faculties are there at your institute?
- c) Where are specialists of sports trained?

10. Напишите мини – топик на тему «Education in Kyrgyzstan»

11. Составьте диалог на тему: «Kyrgyz national games».

Модуль №4

Name_____Discipline_____Faculty_____course_____group_____

1. Вставьте вместо точек вопросительные слова

..... is your name?

- a) who b) what c) where d) was

2. Выберите правильный вариант

You speak Russian,

- a) aren't you. b) do you c) don't you d) will

3. Вместо точек вставьте вопросительные слова и образуйте общие вопросы

... you know him, yes!

4. Составьте предложения со следующими словами

Have the 1st grade, have the master of sport

5. Образуйте слова со следующими суффиксами

Образец: international

– al, ment, tion

6. Выберите правильный вариант

I ... dinner about an hour ago.

- a) ate b) was eating c) have eaten d) will eat

7. Переведите следующие слова и составьте с ними предложения

Tourist, beautiful place, legend about, region.

8. Переведите следующие предложения на русский язык

a) The students of the physical training academy will go to the China next week.

b) Bolot won the first place in the cycling contest last month

9. Ответьте на следующие вопросы:

a) Where do you study?

b) What is your favorite sport?

c) Do you speak any foreign languages?

10. Вставьте вместо точек вопросительные слова

... is your name?

a) who b) what c) where d) were

11. Напишите мини – топик на тему:» My specialty»

Составьте диалог на тему: «The special uniform of military men»

ТИРКЕМЕ 10.

**2-КУРСТУН БАРДЫК ФАКУЛЬТЕТТЕРИНИН СТУДЕНТТЕРИ
ҮЧҮН ТҮЗҮЛГӨН АНГЛИС ТИЛИ БОЮНЧА АЛДЫНЧА ИШТӨӨ
ТАПШЫРМАЛАРЫ**

Модуль №1, 2

Name _____ Discipline _____ Faculty _____ course _____ group _____

	ТЕМА	Дата сдачи	Подпись студента	Подпись преподавателя	Оценка
1.	Kyrgyzstan				
2.	Презентация на тему: «My sport»				
3.	Рассказ о себе				
4.	Количественные и порядковые числительные				

**Text №1.
Kyrgyzstan**

Задание №1. Read and retell (Прочитайте текст и перескажите).

Kyrgyzstan is a rugged, rural country holding the Tian – Shan and Pamir – Alai Ranges, the highest and most beautiful peaks in the word. The country’s highest peaks are Pobeda (7439m) and Khan – Tengri (6995m) bordering China, Lenin (7134m) bordering Tajikistan.

Kyrgyzstan is home to animal and plant groups similar to those in other mountainous places like Switzerland. Flowers such

as the edelweiss and lupine are familiar. As are wolves, foxes, and brown bears. Exotic creatures thrive too: endemic wild onions and tulips, a vast walnut forest near Arslanbob.

Задание 2. Continue the sentence, using the text (Продолжите предложения, используя содержание текста).

High mountains ...

Flowers such as ...

Animal and plant groups ...

The Marco Polo sheep, over 360 species of birds and the stalking snow leopard are ...

2-курстун педагогика жана улуттук спорттун түрлөрү факультетинин студенттери үчүн түзүлгөн өз англис тили боюнча алдынча иштөө тапшырмалары

Модуль №3

Name _____ Discipline _____ Faculty _____ course _____ group _____

ТЕМА	Дата сдачи	Подпись студента	Подпись преподавателя	Оценка
The system of education in our country				
Сочинение на тему: «My future plans»				
Презентация на тему: «Sport competitions»				
Газета на тему: «Customs and traditions of English speaking countries»				

THE SYSTEM OF EDUCATION IN OUR COUNTRY

Задание №1. Read and translate the text into Russian (Прочитайте и переведите текст на русский язык).

The system of education of the Kyrgyz Republic includes more than 2000 schools, 115 technical colleges, and 92 higher education institutions.

Preschool education consists of nursery schools and kindergartens, although in recent years the latter is usually part of the elementary schools. Elementary education begins at the age of six with the first grade and continues through to the fourth grade. Elementary and secondary schools together consist of 11 year of classes. School

curriculums are English, mathematics, science, social studies, physical education, etc. Many schools include classes – teaching basic computer skills.

After finishing from secondary school a growing number of pupils receive higher education. The percentage of high school graduates is constantly increasing. Kyrgyz institutions of higher education include colleges, offering four – year bachelor degree programs: and universities and institutes offer masters or doctoral degree programs.

The leading universities in Kyrgyzstan are: Kyrgyz Russian Slavonic University, American University in Kyrgyzstan, Kyrgyz National State University, International University of Kyrgyzstan, Ata-Turk University and some others. The organization of educational system of these universities differs greatly; American University in Kyrgyzstan prefers American system of education, which includes credit – hours, and elective courses. Kyrgyz National State University combines American and Russian system of education etc. The course of studies in the higher educational schools lasts from 4 to 6 years. After graduation, one can enter post – graduate courses and work on a thesis of a candidate of sciences degree. This degree corresponds to that of a Doctorate of Science in western countries.

The citizens of Kyrgyzstan now have the opportunity to study abroad. Foreign teachers and professors continue to come to the republic to contribute to the development of educational system in Kyrgyzstan.

There are several associations of students and professors, the Kyrgyz Committee of the movement «Teachers for Peace and Mutual Understood, the Union of Students of Kyrgyzstan, and Fund of Social Support of the Students of the Kyrgyz University.

Задание №2. Make up the special questions with following wordscombinations, using 'be' (Задайте специальные вопросы с ниже следующими словосочетаниями, используя 'be').

Where/ sportsmen?

Why/ they hungry?

Where / we?

Who/ you?

Why/ he/ late to the horse contest?

What/ this?

Where/ Jimmy?

How old/ she?

Задание №3 Пользуясь текстом, завершите следующие предложения:

After finishing from secondary school ...

Preschool education consists of

The leading universities in Kyrgyzstan are

**2-курстун аскерге чейинки даярдоо факультетинин студенттери үчүн
түзүлгөн англис тили боюнча өз алдынча иштөө тапшырмалары**

Модуль №3

Name _____ Discipline _____ Faculty _____ course _____ group _____

ТЕМА	Дата сдачи	Подпись студента	Подпись преподавателя	Оценка
National sport in Kyrgyzstan				
Make up the 10 questions with special questions				
Сочинение на тему: «Army of Kyrgyzstan»				

NATIONAL SPORT IN KYRGYZSTAN

Задание №1. Read and translate the text into Russian (Прочитайте и переведите текст на русский язык).

The Kyrgyz sportsmen have won quite a number of gold medals at Olympic Games and international contests. Champions have set records in modern pentathlon, shooting and free style wrestling. Modern sport facilities are available in the country for people who want to train to set world records or just be in good physical shape.

There is an excellent sport palace with a complex of different facilities. It offers courses in bodybuilding and it is equipped with tennis courts, open and indoor swimming pools, gyms and halls for boxing.

Mountaineering is very popular in Kyrgyzstan. People from different parts of the world come here to climb our gorgeous mountain peaks. Pobeda and Khan – Tengry peaks are very popular among climbers. There are many skiing camps in the mountains and on week – ends a lot of people go there to ski, simply play snowballs.

Issyk – Kul Lake can offer such kinds of sport as swimming, rowing, fishing, windsurfing and diving. Hunting is also popular in Kyrgyzstan. There are about 80 species of mammals in Kyrgyzstan.

Задание №2. Answer the following questions (Ответьте на следующие вопросы).

1. What kind of national sports is popular in Kyrgyzstan?
2. Why are these sports popular in Kyrgyzstan?
3. Do Kyrgyz people take part in the Olympic?
4. Are there many sport fans in Kyrgyzstan?
5. Who are champion sportsmen and women in Kyrgyzstan?

Задание №3. Translate these words and words combinations into Russian and make up sentences with them (Переведите следующие слова и словосочетания на русский язык и составьте с ними предложения).

International contests, physical shape, sport facilities, sport palace, shooting, hunting.

Задание №4. Make up the special questions with following wordscombinations, using 'be' (Задайте специальные вопросы с ниже следующими словосочетаниями, используя 'be').

Why/ they/ hungry? ...

1. Where / we? ...
2. Who/ you? ...
3. Why/ he/ late to the horse contest? ...
4. What/ this? ...
5. Where/ Jipara? ...

Задание №5. Complete the sentences (Завершите предложения).

1. Mountaineering is very popular...
2. Modern sport facilities are ...
3. The Kyrgyz sportsmen have won ...
4. Champions have set records in ...
5. There are a lot of skiing camps in ...

Модуль №4

Name ___ Discipline _____ Faculty _____ course _____ group _____

ТЕМА	Дата сдачи	Подпись студента	Подпись преподавателя	Оценка
Сделайте газету на тему: «Chyngyz Aitmatov»				
Напишите эссе на тему: «Sport in USA»				
Презентация на тему: «The World Nomad Games»				